

הולנד 1-40

40
=

20 June 1945
van Bergen Belsen
via VURZACH
aan Amsterdam
30 June 1945

50 van Bergen

**Dagboekfragmenten,
notities en gedichten,
uit het kamp W ü r z a c h,
van 20 Januari 1945 tot
aankomst Amsterdam,**

30 Juni 1945,

door

ELI DASBERG

Ter inleiding en ter verantwoording.

De bestudering van het boek van Prof. Dr. J. Presser, "Ondergang" gaf mij aanleiding mij nog eens te verdiepen in de "oorlogsherinneringen", die ik in een map te samen had gebundeld, doch die ik in vele jaren niet meer had ingezien.

De herlezing van een paar zakboekjes, geschreven over en in de periode 20 Januari - 1 Mei 1945 en 1 Mei - 30 Juni 1945 riepen vele herinneringen op over feiten en gebeurtenissen, die ik noch in Presser's boek, noch in dagboeken uit die periode, die in druk verschenen zijn, heb kunnen vinden, doch slechts zeer summaer aangeduid vond ik hier en daar een verwijzing.

Enige citaten uit deze boeken, tegen de achtergrond waarvan de inhoud van de "dagboekjes" begrijpelijker wordt, heb ik gecopieerd.

De dagboekjes, aangevuld met enige brieven, die ik na de oorlog weer heb terug gevonden of terug gekregen en enige gedichten uit dezelfde tijd heb ik chronologisch saengebundeld. Zij zijn zonder enige verandering of toevoeging afgeschreven.

Voor ons gezin, dat door alles heen geprobeerd heeft, samen te blijven en een eenheid te vormen, voor mijn vrouw, de dappere kameraad in deze jaren en voor mijn kinderen zijn deze dagboekjes en notities van waarde als herinneringen aan een periode van onderdrukking, die door een wonder "Hoddank" geen ondergang is geworden.

Alleen toen ik de Kuffler zag, die een heel inspannen was geweest, droomde het me dat de

O ja, ik ben nog deergedroefd met het boek "Schlösser", die zal u op ik was in Kuffler toen ik zag dat er over 4 weken weer een tweedaags boek.

December 1965.

Dan Berg

Citaten II

Uit: I. Loden Vogel.

Dagboek uit een kamp in Vrije Bladen 1947. Een versie die hier en daar wat verbeterd is. G.v. Oorschot 1965.

blads. 118 (ed. 1965)

Zaterdag 20 Januari

En Vreemde dag Op 't arbeidsappél moesten we ons opstellen, en konden naar huis. In de loop van de morgen moesten allen opkomen voor een soort keuring.

Daar werd men op naam opgeroepen, de Stabs-arts deed dit. Hij was vriendelijk tegen Paps, stelde het als een soort "Gefälligkeits" voor dat hij hem, ondanks diens slechte uitsien, opschreef als transportfähig.

Later bleken er velen niet opgeroepen te zijn. Tot ongeveer 4.30 behoorden we tot de bevrijden en uitverkorenen en trachten ons daarin te leven. Toen moest alles weer aantreden en werden er mensen opgelesen die met hun bagage terug moesten komen.

Weer 90 man minder; nicht Jet was er nog wel bij, wij niet meer.

Alleen toen ik de koffer sag, die Mams aan het inpakken was geweest, speet het me zo voor haar ...

O ja, ik ben nog doorgedrongen tot Fräulein Schlotke, die zei - en ik sag aan haar dat se loog - dat er over 4 weken wêr een transport gaat.

Citaten III
17

II Uit:
III-a. **Renata Laqueur**
Dagboek uit Bergen Belsen Maart 1944 - April 1945
Amsterdam, Em. Querido 1965, bladz. 99.

Deel II (niet geschreven in B.B. doch in de zomer van 1946).

... schloote gaas er vandaan toe om de kerk.

bladz. 99. Toen deden weer eens Austausch-geruchten de ronde in het kamp en werkelijk verschenen Austausch-leiders: Hauptsturmführer Mös en Frl. Schlotke uit Berlijn.

III-b. Zij riepen mensen met Ecuadoriaanse en Paraguayaanse paspoorten op.

Er was zelfs een keuring door de Oberstabs-
arzt, die ons voor deze keer keurig netjes be-
handelde, want plotseling waren de skeletten
weer Austauschware geworden.

lijst met verrech-
zie boven

Anderhalve dag lang leefden wij op (want Paul en ik behoorden tot de "uitverkorenen") in fantasieën over Zwitserland, warm lekker eten, een bad, een sigaret, een schone deken ...

Toen ging het transport van 299 mensen weg, nadat wij op het laatste moment nog van de lijst geschrapt waren. Toen we met het transport gingen op de lijst gemaak te voer van de lijst af-
gevoerd, doorlopen om te verhuizen en
weer terug te komen. Niemand die van de te-
ling naverkeilen had. Zij hebben het
Voorzitter van het bestuur van de kerk.

2] Een derde transport volgde in februari. Van deze transporten is een aantal geves-
genen in Zwitserland aangekomen en van
daaruit doorgesonden via Frankrijk naar
Philipville in Noord-Afrika.

BIBLIOTHEEK

Citaten IV

III-a.

Uit: **Mr. Abel J. Herzberg - Tweestromenland (1950)**

Onder de datum 21 Jan. 1945 schrijft Mr. H.:
 ".... Tenslotte gaan er vandaag 300 mensen weg,
 " in hoofzaak Zuid-Amerikanen. Zij gaan, naar
 " men mag aannemen, naar Zwitserland, de vrijheid
 " tegemoet. Medegedeeld wordt hier niets, in

III-b.

Uit: **Mr. Abel J. Herzberg - Tweestromenland**
Mr. Abel J. Herzberg - Tweestromenland en **Chroniek**
Chroniek der Jodenvervolgung (1956)

Overdruk van een hoofdstuk uit het verzamelwerk
 Onderdrukking en Verzet 1950.
 blads. 235.

1) datum versch.
 zie boven

- 1) 11 Op 17 Januari 1945 vertrok een transport naar het interningskamp Liebenau. Hoe dit transport is samengesteld is een raadsel gebleven. Het bestond ten dele uit gevangenen met de nationaliteit van een der Zuid-Amerikaanse staten, ten dele uit gevangenen met dubbele nationaliteit. Tot op het laatste ogenblik werden mensen op de lijst gezet en weer van de lijst afgevoerd, opgeroepen om te vertrekken en weer teruggebuurd. Misschien die hun marteling navertellen kan. Zij hebben het Vorsugslager via het crematorium verlaten.
- 2) Een derde transport volgde in Februari. Van deze transporten is een aantal gevangenen in Zwitserland aangekomen en van daaruit doorgesonden via Frankrijk naar Philipville in Noord-Afrika.

Citeten V

Citeten VI

IV. Uit:

Bergen BelsenGeschiede des Aufenthaltslagers 1943-1945, 1965.Eberhard Kolb, Verlag für Literatur und Zeitgeschehen

G.m.b.H. 1962.

5. Kapitel: Die Austauschtransporte en speciaal daarvan
paragraaf III: Der deutsch-amerikanische Austausch,
bladz. 102-103.

.. Na 'een inleiding over het begrip Austausch (einen Zauberklang) en de beschrijving van de Palestina-Austausch en die Ungartransporte in die Schweiz, behandelt Kolb in paragr. III de deutsch-amerikanische Austausch.

Op 19.8.1944 (datum volgens Herzberg's Tweestromenland, bladz. 81) moesten de houders van Zuid- en Middel-amerikaanse paspoorten op een "Sonderappell" verschijnen. Daarna hoorde men niets meer.

Op 12.11.1944 kwamen enige hoge beamtenden uit Berlijn (o.a. Mörz) die nogmaals de lijsten samenstelden van de "Zuid Amerikanen".

Hoewel er nadien telkens geruchten opdoemden, duurde het tot 19.1.1945 voordat Mörz en Frl. Schlotke opnieuw verschenen en een lijst met 450 namen oplazen.

Op 20.1.1945 werden de opgeroepen door de kampdokter op hunne "Transportfähigkeit" onderzocht en uit de lijsten bleven 301 "Auszehilfen" over, die met een Rode Kruistrein op 21.1.1945 Bergen Belsen verlieten.

In Biberach werden 40 personen uit het kamp Biberach/Risz bij het transport gevoegd en 40 mensen uit de Bergen Belsen deelnemers afgevoerd en naar Biberach teruggestuurd. Een uur later in Ravensberg moesten 125 mensen uit Bergen Belsen de trein verlaten.

Van de 301 deelnemers bereikten op 25.1.1945 slechts 136 Zwitserland.

Citaten V

IV. Uit:

Bergen BelsenGeschiede des Aufenthaltslazars 1943-1945Eberhard Kolb - Verlag für Literatur und Zeitgeschehen
G.m.b.H. 1962.5. Kapitel : Die Austauschtransporte en speciaal daarvan
paragraaf III : Der deutsch-amerikanische Austausch,
bladz.102-103.

Na een inleiding over het begrip Austausch (einen Zauberklang) en de beschrijving van de Palestina-Austausch en die Ungarntransporte in die Schweiz, behandelt Kolb in paragr.III de deutsch-amerikanische Austausch.

Op 19.8.1944 (datum volgens Herzberg's Twestromenland, bladz.81) moesten de houders van Zuid- en Middel-amerikaanse paspoorten op een "Sonderappell" verschijnen. Daarna hoorde men niets meer.

Op 12.11.1944 kwamen enige hoge beamtten uit Berlijn (o.a.Mös), die nogmaals de lijsten samenstelden van de "Zuid Amerikanen".

Hoewel er nadien telkens geruchten opdoemden, duurde het tot 19.1.1945 voordat Mös en Frl.Schlotke opnieuw verschenen en een lijst met 450 namen oplazen.

Op 20.1.1945 werden de opgeroepenen door de kamp-dokter op hunne "Transportfähigkeit" onderzocht en uit de lijsten bleven 301 "Auserwählten" over, die met een Rode Kruistrein op 21.1.1945 Bergen Belsen verlieten.

In Bibarach werden 40 personen uit het kamp Biberach/Rissz bij het transport gevoegd en 40 mensen uit de Bergen Belsen deelnemers afgevoerd en naar Biberach teruggestuurd. Een uur later in Ravensberg moesten 125 mensen uit Bergen Belsen de trein verlaten.

Van de 301 deelnemers bereikten op 25.1.1945 slechts 136 Zwitserland.

Citaten VI

v

Uit:

Prof. Dr. J. Presser : Ondergang 's Gravenhage 1965.
deel 1. pag. 427, 428.

.... dat de Duitsers de onderdanen van deze neutrale staten ontzagen. Geen wonder, dat vele in gevaar verkerende Nederlandse, maar vooral statenloze joden zich gaarne zo'n Latijns-Amerikaanse nationaliteit aanmaten tot in Westerbork toe

De paspoorten werden hun toegespeeld door of via betrekkingen in het buitenland; overigens werden ook hier te lande de prachtigste officiële documenten gemaakt met briefpapier etc. erbij

Men krijgt wel de indruk dat hieraan een aantal mensen hun redding danken; een aan deze zaak gewijde studie vermeldt 200 zulke joden, die uit Bergen Belsen werden uitgewisseld en via Zwitserland naar Philipville (Noord-Afrika) gingen.

Hier begint het dagboekje.

Wurzach - Camp for civil internees - Januari 1945

Nu ik de zekerheid heb dat datgene wat ik aan het papier toevertrouw, in mijn bezit zal blijven, heb ik de behoefte mijn belevenissen op te schrijven.

De gebeurtenissen der laatste dagen zijn op ons afgestormd met een snelheid en een duizelingwekkende vaart. De herinnering is te zwak om alles vast te houden.

Ik ben er zeker van dat mijn ervaringen der laatste 5 jaren niet belangwekkender zijn dan die van 100 000 anderen, maar ik wil trachten voor mij zelf rekenschap te verkrijgen van alles wat er gebeurt met mij en de mijnen, om het later in rustiger tijden te kunnen memoreren en er de lessen en ervaringen uit te trekken die we nodig zullen hebben in de toekomst.

Van 20 januari 1945 - 1 mei 1945.

Vertrek Bergen Belsen. (geschreven in het dagboekje I,
in Wurzsach, eind januari 1945/begin februari 1945).

Er was weer sprake van een transport uit Bergen Belsen. Ik had steeds bij mijzelf en anderen de hoop levend gehouden dat ondanks alles het kamp Bergen Belsen een bijzonder kamp was. De mogelijkheid om vanuit Bergen Belsen uitgewisseld te worden, achtte ik voortdurend aanwezig.

Het verleden bewees dat met het Palestina transport van 210 man, het engelse transport van 70 man, het transport der noord-afrikaanse joden met engelse passen van circa 300 man.

Telkens weer als bij velen en ook bij mijzelf de twijfel boven kwam en de onzekerheid de overhand nam tengevolge van de ontbering en het lijden, vizelde ik mijzelf weer op met de optimistische gedachte dat Austausch, zelfs in het allerlaatste stadium van de oorlog, nog steeds mogelijk was.

Lichamen, galaanvallen, koortsen, diarree, ik had de strijd tegen het ongedierte te voeren, kleeurluis in het bijzonder en had de reactie van een zeer zware tijd in de dagelijkse leiding op de appels achter de rug en lag sinds enige weken zelfs met officiële Betruhe op bed in de barak.

Op Vrijdag 19 januari kwamen vrienden mij waarschuwen dat er een transportlijst was afgeroepen: ik zou er op staan. Het transport zou bestaan uit Zuid-Amerikanen (mensen met Zuid-Amerikaanse paspoorten), meestal gedurende de oorlog in Zwitserland of Zweden door de consulaire vertegenwoordigers van een der Zuid-Amerikaanse republieken afgegeven.

Ook zouden enige mensen met directe familierelaties in Noord-Amerika opgeroepen worden.

Hoe zou ik daarbij behoren?

Mijn nationaliteit was en is nog steeds nederlands en mijn "papieren" zijn de certificaten voor Palestina, bevestigd door het Zwitsers consulaat als Schutzmacht.

Zo zwak als ik was, heb ik me toch aangekleed om informatie te halen en tot mijn verbazing bleek inderdaad mijn naam afgeroepen te zijn.

Wellicht hadden vrienden in het buitenland een Zuid-Amerikaanse pas voor mij verzorgd, wellicht ook hadden bepaalde invloedrijke relaties mijn Palestina-certificaat op de voorgrond gebracht.

Hoe het ook zij, we waren opgeroepen en moesten ons voorbereiden op nadere mededelingen.

Het is mij onmogelijk om achteraf - dus van 19.1.1945 tot 15.2.1945, toen deze boekjes geschreven werden - de bijna ondragelijke spanningen weer te geven waaronder wij de ontwikkeling der gebeurtenissen afwachten. Van uur tot uur werden wij verontrust door nieuwe geruchten.

Ons gezin was "transportfähig". Weliswaar was onze dochter pas 2 dagen koortsvrij na een aanval van de z.g. kampkoorts, een soort tyfseuse aandoening met temperatuur tot 41°, maar in de sanitaire verhoudingen waarin we leefden was koortsvrij identiek met genezen.

Zaterdagmiddag moesten alle opgeroepen defileren langs de Oberstabarzt, een duitse sturmbannführer, die de chef van de medische dienst in ons kamp was. Tezamen met de joodse doktoren moest hij de transportfähigkeit bepalen en hij keurde niemand af.

Door mijn werkzaamheden in het kamp was ik persoonlijk bekend bij deze sturmbannführer.

"Sie haben Glück, Dasberg! Ich habe den Roten Kreuz-Zug schon gesehen, Sie haben Riesenglück".

Zou het waar zijn? Opeens en volkomen onverwacht kwam het bevel: Gepäck fertig machen und einliefern am Haupttor, Abfahrt schon heute abend. Jedenfalls Kontrolle der Bagage.

De dolste geruchten over de aard van het transport doken op, het zou naar Zweden gaan, het zou naar Zwitserland gaan, het zou naar een ander kamp gaan, het zou zeer gunstig zijn, het zou ongunstig zijn en met groot risico gepaard gaan

Een grote nervositeit maakte zich van mij meester; met ontstellende duidelijkheid zag ik de nuchtere waarheid van Bergen Belsen voor mij, een kamp met ten dode gedoenden, een stervend kamp.

Mijn vrouw, die op beslissende momenten van een grote doortastendheid weet blijk te geven, was aan het pakken, doch mijn handen stonden verkeerd; ik was te ontroerd bij het afscheid nemen van al de mijnen.

Mijn broer, met wie ik zo vele maanden samen gewoond had, naast wie ik geslapen had, voor wie, ik mag het eerlijk zeggen in alle bescheidenheid, ik zo vaak en zo veel een steun en een hulp was geweest, met wie ik vele uren in de donkere rust van de avonden en de nachten tot de diepste diepten van onze levensovertuigingen en opvattingen had gesproken, hij zou niet meegaan, hoewel hij ook eerst was afgeroepen.

Alle opgeroepen, een 450-tal waren langs de Obersturmführer Moers gepasseerd en naar ons onbekende maatstaf keurde hij slechts 300 mensen goed. Waarom ik en hij niet?

De eeuwige vraag van het leed en het geluk in de wereld kon ik ook nu niet beantwoorden.

De laatste instructie was om 6 uur bij het hek komen met de bagage; we hadden nog een half uur om te pakken en afscheid te nemen.

Ik moest mijn diensttaak die ik in het kamp had waargenomen, nog overdragen en ik moest pakken en zorgen op tijd te zijn, doch ik kon niet opschieten. Het bleke bedroefde gezicht van mijn broer - ik zag nu hoe ontstellend mager hij was - mijn zwagers, mijn

vrienden die moesten achterblijven en het niet meer te verdrijven angstbeeld van het stervende kamp, ontroerden mij tot tranen toe, ik kon niet spreken, ik kon niet handelen, ik was verslagen.

Ik ben weggegaan zonder groeten, zonder afscheid nemen van tal van vrienden met wie ik zo vele maanden had samengewerkt. En ik heb er nog spijt van want velen zal ik nooit weersien.

De avond begon te vallen. De vastgetrapte sneeuw glansde in het licht van de schijnwerper aan de hoofdpoot. Het zigeunerachtige van ons leven werd geaccentueerd door het aanbrengen van de koffers, zakken en dekenrollen.

Maar het ging de SS mannen niet vlug genoeg, de kapo's kregen bevelen om ons aan te drijven de bagage op de karren te laden en ze naar de desinfectiekamers te brengen ter visitatie. Op kapo-manier werden de bevelen doorgegeven, "los, los, Mensch", de stokken vielen op onze ruggen, mijn bril die toch al zo kaduuk was, werd mij van mijn hoofd geslagen; ik kon nauwelijks staan maar moest sjouwen als een vrachtpaard.

De merkwaardige relatie met de Overscharführer Lubbe redde mij weer! "Dasberg! Sie bleiben hier und sorgen dafür dass die Bagage nicht weggenommen wird". En toen mijn mannelijke collega's als lastdieren de zware bagagewagens naar het desinfectiegebouw sjouwden en ik bij de hoofdpoot achterbleef, zag ik kans hem te vragen: "Herr Oberscharführer, glauben Sie dass ich Glück haben werde mit diesem Transport?" Waarop hij antwoordde: "Seien Sie froh, Dasberg. Ganz gut. Sie werden Frau Kaufman, die nach Palästina gefahren ist, bald wiedersehen. Seien Sie froh!" (1)

De laatste order was, dat de vrouwen en kinderen naar bed mochten gaan, maar dat de mannen bij de bagage moesten blijven tijdens de visitatie in de desinfectiekamers.

Tijdens de visitatie bleek maar en meer dat het een goed transport zou worden, waarom visitatie? Waarom het vernietigen van alle geschreven documenten, waarom alleen

noot

(1) Deze opmerking was merkwaardig en had betrekking op de tijd van onze aankomst in Bergen Belsen. Emy Kaufman en ik waren de verantwoordelijke leiders van de quarantaine, waar we 6 weken bleven. Zij wist van deze duitse militair door haar verstandig optreden veel gedaan te krijgen. Hij was van haar gecharmeerd en daardoor gaf hij vaak toe wat hij anders geweigerd zou hebben. Het gezin Kaufman werd met het Palestina transport uitgewisseld. Dat mevr. Kaufman door haar correcte en verstandige houding indruk op deze Duitser had gemaakt blijkt uit de mededeling.

maar bijbels en gebedenboeken toegelaten en verder in beslag nemen van alle lectuur! Na de visitatie mochten we weer terug naar de barakken, mijn burens lagen nog wakker, Abel en Dr. Arons vroegen in spanning naar mijn ervaringen. Dus toch een Austausch, mijn zekerheid werd groter en hun depressie dieper.

Ik trachtte hen te overtuigen dat dit toch weer een bewijs was van het Austausch karakter van ons kamp, maar de teleurstelling om er weer niet bij te zijn was te groot.

21.1.1945 : De zondag die nu volgde, was om nooit te vergeten. Om 7 uur begon de dag voor ons, de mannen moesten in het desinfectiebad, de kleren en bagage moesten ontluisd worden. Daarna kwamen de vrouwen aan de beurt. Na de ontluizing mocht er geen contact meer zijn met het kamp en om 3 uur moest alles klaar zijn om op het station te vertrekken.

Ik werd benoemd - alweer door Lubbe - tot transport-leider en moest helpen dat de groepen na het bad eten kregen en met hun handbagage in de vrachtauto kwamen om op tijd naar het station te komen.

Het bad was een der laatste martelingen van de SS die we moesten ondergaan. In ijskoude doucheruimten een paar uur staan was voor de gezonde doch zeer verzwakte mannen en vrouwen een zware taak, voor de zieken en ouden van dagen was het bijna ondragelijk.

Steinacher, een man met een verlamd onderlijf, die al-tijd in een invalidewagen gereden werd, moest ontluisd worden. Doodzieke mensen - want de Duitse dokter had immers iedereen transportfähig verklaard - moesten deze hel nog ondergaan voordat zij op weg naar de verlossing konden gaan.

De laatste wagen stond klaar om in te laden. Mijn vrouw en kinderen en mijn moeder waren reeds naar het station en ik moest als transportleider tot het laatste toe blijven.

Obersturmführer Moshers stapte in bij de bestuurder, de laatste zieken en de laatste bagage was ingeladen en het gehele transport 301 personen groot, was nu om 3.30 compleet aan de trein.

Er was nog altijd onzekerheid en spanning omtrent de ware aard van het transport. Ik had een onderhoud gehad met Hanke, de cheftako, die als Lagerältester fungeerde en Joep Weiss, die als Judenältester toch ook min of meer op de hoogte kon zijn, doch hun mededelingen waren vaag en nietszeggend.

Hanke deed zeer beschermend en beweerde, dat we naar een ander Lager zouden gaan, dat daar een selectie zou plaats vinden en dat de rest van het transport naar Auschwitz zou gaan.

Toen ik aan het station kwam, waar alles ingeladen was in de uitstekend samengestelde trein - 2de en 3de klasse D-wagons, een keukenwagen enz. enz. - werd op eens een einde gemaakt aan al deze geruchten, vermoedens en veronderstellingen.

De Obersturmführer riep mij, gelastte mij om de wagonleiders, die voor ieder der 6 wagons benoemd waren, bijeen te roepen en loste toen alle spanningen op door ta vertellen dat we onze jodenster af konden doen en dat we op reis naar Zwitserland zouden gaan als een Austauschtransport. We zouden uitstekende verpleging in de trein krijgen, ons duitse geld - het saldo van onze kampcantinerekening - zouden we mogen omwisselen tegen dollars en we konden van de trein uit schrijven aan onze relaties waar ter wereld ook.

Nu was aan alle onzekerheid een einde.

De ontroering van mijn medemensen in de trein, mijn eigen ontroering is nauwelijks te beschrijven....

De ster af, geen paria meer, niet meer kenbaar als willoos en machteloos object van onderdrukking.

Ons werd aangeraden niet in contact te komen met de bevolking op de stations; we hadden er geen behoefte aan. Ieder van ons was te vol van zijn eigen gevoelens, te veel bezig met zijn toekomstgedachten om aan contact met Duitsers behoefte te hebben.

De reis was goed voorbereid, de verzorging in de trein was voor onze begrippen fantastisch, uitstekend toebereid warm voedsel door correct bedienend treinpersoneel rondgebracht.

Na de ontbering en honger van Bergen Belsen was het een ongekende weelde, deze smakelijke, krachtige, goede soepen en warme schotels met vlees en vet te genieten. Maar het was ook gevaarlijk voor de ingewandnen, die vet voedsel ontwend waren en menigeen moest de tol betalen voor deze eerste zegeningen van de vrijheid.

Onze reis ging tamelijk snel en normaal. We vertrokken 21.1.1945 zondagmiddag om circa 4 uur uit Bergen Belsen, reisden via Berlijn en bogen toen af naar het zuiden richting Halle, om op de lijn te komen naar Neurenberg, Ulm, Konstanz. En zo de vrijheid tegemoet!

Mijn taak als transportleider was niet al te zwaar. Ik controleerde enige malen per dag alle wagons en had mij af en toe te verstaan met de Transportführer, een Major der Polizei, in de ons zo bekende en gehate uniform der groenen, die ons in Holland 's avonds en 's nachts uit onze huizen gehaald hadden.

Kwam het door deze bijgedachten, dat ik ondanks een zeker gevoel van vrijheid toch min of meer beklend en zeker sterk gereserveerd was ten opzichte van deze Begleitmannschaft!

De trein was heerlijk verward en al dese op zichzelf zo normale dingen ondergingen we als grote sensaties, als ongekende weelde na de bittere koude in de barakken, na het ongemak en ongerief in de maanden die achter ons lagen.

Al deze uitingen van een nog steeds goed georganiseerd spoorwegwezen, de nodige grondstof voor een goede voeding - zelfs rijst ontbrak niet - gaven ons niet de indruk dat Duitsland naar het einde van zijn krachten ging.

Berlijn gaf ons echter een andere indruk. We kwamen in het westen de stad binnen langs Bahnhof Grönwald en gingen aan de Anhalter Bahnhof de stad in het zuiden weer uit.

Er was geen straat die niet beschadigd was en er was geen huis dat niet verwoest was. Lege vensters grijnaden ons aan, verkoelde daken en dakspanten waren de zichtbare getuigen van de onophoudelijke bombardementen en airraids.

De dramatische momenten ontbraken niet op onze reis.

We hadden het eerste sterfgeval onderweg; de heer Hagenberg was te uitgeput en had de inspanningen van het quarantainebad en het vervoer niet kunnen doorstaan. In Biberach moesten we het lijk achterlaten, hij mocht de vrijheid niet meer beleven.

De spanningen werden steeds groter. De Polizeimajor had blijkbaar instructies ontvangen omtrent de samenstelling en de grootte van het transport. Ik kreeg opdracht 40 personen aan te wijzen, die de trein en het transport moesten verlaten. De Major was zeer vaag in zijn mededelingen. Ze zouden zich mogen aansluiten bij het volgende transport en tot zo lang zouden ze in het hospitaal worden opgenomen (in Biberach).

De teleurstelling was ontzettend: op weg naar de vrijheid te moeten achterblijven, het was een deceptie die bij velen de tranen in de ogen bracht en die het afscheid van de gelukkigen, die door mochten reizen, des te moeilijker maakte.

Nu was het transport definitief. De Major gaf mij gelegenheid ons Duits geld te ruilen voor Amerikaanse dollars. Weer eigen geld te bezitten, een sensatie. Doch hoe ontzettend onverwacht was de tegenvaller aan het station Ravensburg, de laatste grote plaats voor de Zwitserse grens, een order kwam om plaats te maken in de trein voor 150 man. Het drong niet recht tot me door wat deze order betekende, doch langzamerhand werden de bevelen steeds duidelijker. 124 mensen konden niet mee, moesten achterblijven. Waarom, tot hoe lang, met welke bestemming, met welke politieke consequentie?

Al deze vragen drongen zich aan mij op; ik trachtte een verklaring te krijgen van de Transportführer, doch deze werd kribbig en kort en er kwam weer iets van de oude aggressieve beveeltoon in zijn stem.

Ik moest mij tevreden stellen met zijn verklaring, dat

hij juist instructies uit Berlijn had ontvangen en dat door Berlijn opgegeven 150 personen de trein moesten verlaten. Deze 150 moesten wachten tot het volgende transport, dat kon 2 dagen doch ook 2 weken of maanden zijn, er was geen discussie mogelijk. Ik moest de namen in ontvangst nemen en ze over de wagenleiders verdelen.

Het bagageprobleem was bijna onoverkomelijk.

Uit de bijna chaotisch opgegehoopte stapels moest ieder het zijne hebben. Ik draafde heen en weer hoewel ik die nacht in de trein een ontzettende ingewandskolk had gehad en koortsig was. Ik had mij herhaaldelijk bevuld en was verplicht mijn ondergoed uit het coupéraam te gooien. Daardoor kon ik mijn eigen belangen niet beartigen en moest achteraf ervaren, dat diverse personen door persoonlijke interventie bij de majoor er in geslaagd waren het coörspronkelijke besluit nog herzien te krijgen; er scheen een kleine marge te bestaan en daardoor konden enkele "Härte-Fälle" nog wijziging van de beslissing krijgen. Het lukte mij nog voor een ernstige zieke, doch op een gegeven ogenblik stonden we met circa 120 man op het sneeuwde perron van Ravensburg wederom als zigeuners te midden van een ordelooze hoop koffers, zakken en dekens. Het was bitter koud, het sneeuwde, de trein der vrijheid stond klaar en wij moesten achterblijven, onbekend met onze bestemming, onzeker of de kort verworven vrijheid verder zou duren. We hadden een blik in het beloofde land gehad, doch we mochten het niet betreden. Velen stonden de tranen in de ogen. Wat nu?

Het laatste onderhoud met de majoor was van een dramatische bewogenheid. "Hoe kunt u nu deze mensen in deze toestand, doodmoe van de reis en een nacht in de trein na het zware leven in een kamp, zo maar uit de trein zetten?" "Ik beloof u op mijn erewoord van Duits officier dat in uw positie niets ten nadele veranderen zal. Ik voer mijn instructies uit, doch ik ben er zeker van dat u niets slechts zal ervaren".

Daar stonden we op het perron in de sneeuwstorm. Hollandse postambtenaren, die we tot onze verbazing in Ravensburg ontdekten, hielpen ons de bagageberg weg te slepen naar de tram voor het stationsgebouw.

Er kwam een ambtenaar, die ons vertelde dat we naar Weingarten zouden gaan, een voorstadje van Ravensburg, waar we in een grote, moderne kasernen zouden worden ondergebracht, wachtende op de mogelijkheid van voortzetting van onze reis.

En zo geschiedde het.

De ambtenaar was voortvarend, bestelde een 50-tal jonge soldaten, die onze bagage versleepten en ze kwamen we in Weingarten in een prachtige nieuwe kasernen, die meer de indruk maakte van een clubhuis; ze werden ingedeeld in kamers voor 6, 8 of 10 personen, centraal verwarmd, stromend water en in een eetzaal werd ons een voortreffelijke bonensoep

voorgezet in ongelimiteerde hoeveelheid. De intendant was van een welwillendheid en voorkomendheid, die meer deden denken aan een chef de réception van een groot hotel dan dat ik in hem een Duits soldaat kon zien.

De eerste nacht stierf er weer iemand van onze groep en velen kwamen slechts uit hun kamers om te eten. Verder bleven zij in bed. Ik had de tweede dag een koortsaanval met 40.8 temperatuur. Ik weet de hoogte van de temperatuur doordat ik in de houding moest staan voor 2 besmbten van het A.A. en een dokter, die allerlei vragen stelden over Bergen Belsen, of er besmettelijke ziekten waren, de voedseltoestand enz. Ik moest uiterst behoedzaam antwoorden, omdat ik bang was in een val te lopen. Ik wist immers niet waar ze heen wilden. Door de spanning kon ik niet meer staan, waarop de dokter me de pols voelde, me een thermometer gaf en de koorts 40.8 aflas.

De spanningen, de indeling der mensen, de verzorging en vooral de verantwoordelijkheid waren mij te zwaar geworden.

We hebben een voortreffelijke tijd gehad in Weingarten. De intendant, Heine geheten, bleef in zijn rol van chef de réception. De middagmaaltijden waren ware diners, meestal 3 gangen. Het ontbijt goed verzorgd met minstens kunsthorning of kaas en de avondmaaltijd in soortgelijke vorm.

De intendant vertelde me, dat we de rantsoenen van de voorste frontsoldaten kregen en we kregen het in ongelimiteerde hoeveelheden en met zorg en smaak bereid. De sensatie van aan een behoorlijk gedekte tafel te kunnen eten, van borden met lepel, vork en mes, een broodschaal, een soepertrien, te zitten op een stoel, te slapen op een bed met schone lakens, de intimiteit van een kamer voor het gezin, het was telkens opnieuw een belevenis.

En telkens opnieuw vroegen wij ons af waarom wij uitgeverken waren en de anderen verdoemd.

Toch had ik geen gevoel van bevrijding, van verlossing. De onzekerheid van onze positie drukte me zeer en werd pas minder toen een afgevaardigde van het Ausw.-Amt, dus Godsdank geen S.D. meer, ons kwam bezoeken en mededeelde, dat we als civil internees prisoners of war moesten wachten op onze Austausch, die in 2 weken doch wellicht ook in 2 maanden tot een feit kon worden. We zouden enige dagen moeten wachten en dan naar Liebenaus of Biberach of Bursach gaan waar dergelijke kampen voor engelsen waren.

En wederom moesten we ons gereedmaken, onze schamele bezittingen samenvakken, onze dekens rollen en opnieuw het galoeth in.

Later zal ik het verhaal vertellen van het Sefer Torah van Rebbe Zelman.

In een lazaret voor krijgsgevangenen moesten we opnieuw een desinfectie ondergaan en de hoog geroemde deutsche Gründlichkeit en organisatie was weer ver te zoeken. We moesten allen voor 3 uur geholpen zijn en werden toen, na een rijkelijk maal, naar een dichtbij gelegen station vervoerd om naar Biberach te vertrekken. Het was weer een vermoeiende dag en de ontvangst in Biberach viel dus niet mee.

De eerste indruk was onvriendelijk, een barakkenkamp buiten de stad op een kale hoogvlakte, gestriemd door een felkoude scherpe oostenwind, dik in de sneeuw.

We werden in een half afgebouwd gemeenschapshuis - later hoorden we dat het oorspronkelijk voor de H.J. bestemd was - ondergebracht, in een kale koude zaal op stroo.

Biberach was een engels kamp, in hoofdzaak bewoond door mensen afkomstig van de kanaaleilanden Jersey en Guernsey. En wie beschrijft onze verbazing toen wij hoorden, dat er ook waren ondergebracht onze oude vrienden uit Bergen Belsen, de Bengazi- en Tripolis-joden, die wij reeds lang ausgetauscht en gerepatrieerd dachten.

De verdenking van onzuiverheid was niet geheel ongegrond en een zekere quarantaine was ongetwijfeld nuttig en verantwoord. Maar waarom we nu juist met veel ongerief op stroo moesten liggen, mannen, vrouwen en kinderen dooreen, was niet geheel duidelijk. Overigens was de verzorging met eten en drinken niet slecht, doch ik beluisterde al weer vank het reïrein van de "vleespotten" van Weingarten.

Langzamerhand week de onrust van ons door de geruststellende berichten, die de ons verzorgende engelsen brachten, doch onze toekomst verwachtingen vervlogen en vervaagden en onze dromen van vrijheid verdwenen. Dat bittere gevoel van machteloosheid, deze onmogelijkheid om mijn plechtige beloften voor de vrienden in het stervende kamp van Belsen ten uitvoer te brengen, stemden mij oneindig droevig.

We hadden allen verschillende adressen en boodschappen meegenomen en, voor zover ze ons niet afgenomen waren bij de visitatie, waren ze toch waardeloos geworden, omdat we zeker onder de scherpe censuur niet in de gelegenheid zouden zijn, ze te bewerken en de opdrachten uit te voeren.

Met tranen in de ogen en diep ontroerd had ik op handslag beloofd niet te zullen rusten voordat het treurige lot van de gevangenen uit Bergen Belsen bekend zou worden gemaakt bij de betreffende autoriteiten. In mijn gedachten had ik mij zien staan en pleiten bij het Palestina-ant, in Genève bij de Nederlandse gezant, bij het internationale Rode Kruis en bij al de instanties die zouden kunnen helpen. Doch inplaats van dienstbare vrijheid kregen we vrije gevangenschap.

Bij iedere goede maaltijd echter, met elke extra hap zwerven onze gedachten naar de hongerenden in Bergen Belsen en het genot van onze vreugde werd er door verduisterd en verdonkerd.

Na 2 dagen werden we uit de quarantaine ontslagen en werden we ingedeeld in de gewone barakken, weliswaar met beperkte bewegingsvrijheid, doch langzamerhand toch naar de terugkeer naar de normale kampverhoudingen.

Doch onze zwerftocht was nog niet ten einde. Na de eerste nacht geslapen te hebben in ons nieuwe verblijf, kwam er een lijst met 30 namen, die naar Wurzach moesten verhuizen. Wurzach is een kamp op 30 km. afstand, waar in een kasteel

ongeveer 600 Engelsen ondergebracht zijn. Ook nu was het weer volkomen onduidelijk naar welke maatstaf de indeling was gevolgd. Wij waren er bij en binnen het half uur moesten we weer met de bagage bij de vrachtauto zijn die ons naar Wurzburg zou brengen.

Dat zou voorlopig het einde van onze zwerftocht zijn. Een rit door de met sneeuw bedekte heuvels, bergen bijna, in een koude gure sneeuwjacht bracht ons naar Wurzburg, waar de ontvangst vriendelijk en hartelijk was. We troffen er oude kennissen uit Bergen Belsen, de groep van 60 z.g. Doppelstaatler, Nederlanders die hetzij door geboorte in Engeland, hetzij door de engelse nationaliteit van hun ouders een aanvraag hadden lopen tot verkrijging van de engelse nationaliteit en die op grond daarvan door de Duitsers reeds in Westerbork een speciale behandeling hadden gekregen.

Deze groep was op 19 november reeds uit Bergen Belsen vertrokken en het spreekt vanzelf dat we vertellen moesten van onze ervaringen in Bergen Belsen.

Men behoefde ons maar aan te wijzen om te weten hoe de toestand daar was geweest in de laatste tijd. De meesten van ons waren aan het eind van hun laatste krachten. De vermoenissen van de laatste 10 dagen waren te veel geweest.

Ik zakte in elkaar en moest na enige dagen naar het ziekenhuis waar ik 4 weken moest rusten om weer tot krachten te komen. Ik was er het ergste aan toe van het gehele transport, maar de anderen waren in niet veel betere conditie.

De eerste ontvangst was hartelijk, men stopte ons sigaretten toe en chocolade, warme koffie en dikke bevermout. We kwamen op de kamers 59 en 60, waar de hollandse Engelsen woonden, doch die de naam hadden van de "jewish rooms".

Er was niet veel opmerkingsgave toe nodig om vast te stellen dat de verhoudingen tussen de Engelsen, de z.g. echten en de engelse Hollanders niet geheel waren zoals ze behoorden te zijn. Sommigen weten dit aan de kwaliteit der Engelsen, anderen aan de soort Hollanders.

Deze laatsten gaven inderdaad niet het gemiddelde peil der Nederlandse joden weer, doch is dit reden genoeg om in een gemeenschappelijk gevangenis zijn de verschillen zo naar hoven te halen en te accentueren?

Langzamerhand werden we gezond, kwamen tot rust, raakten onze kwalen kwijt, genoten het rijklijke voedsel en werden weer normale mensen.

De inrichting van het kamp hier is geheel anders dan we tot nu toe hadden gezien. We wonen met 600 mensen in het Schloss Wurzach, een uit 1720 stammend groot kasteel, dat later als klooster en missieschool in gebruik is geweest. Er zijn enige vrije wandelplaatsen, er is een klein park en het geheel is omgeven door prikkeldraad. Uitzichttorens met schijnwerpers staan op de hoeken en een bezetting van 10 man ongeveer groene politie is in staat om het geheel dag en nacht te overzien en te bewaken.

Voor een govangenis bevat het gebouw veel comfort; er is stromend water, zelfs warm water. Er zijn zeer behoorlijke w.c.'s, de weelde een deur te kunnen sluiten en alleen te zijn, er is een goed ingerichte keuken, zelfs een theaterzaal, enige schoolvertrekken, een bibliotheek ontbreken niet.

Binnen de muren van dit slot leven 600 mensen, mannen, vrouwen en kinderen met hun verlangens en hun wensen, met hun behoeften en hun noden.

En de indruk die men krijgt, is er een van opgewektheid. Het is onvergelijkbaar met de vroegere kampen en het is onmogelijk in te denken dat civiel geïnterneerden op rozen lopen en dat de doornen voor de concentratiekampen zijn. Om half 12 vormt zich een rij voor de keuken; iedere familie heeft een ticket en ieder haalt zich zijn rantsoen soep, aardappels in hoofdzaak en enige malen per week rijst, nudeln en vlees.

's Morgens geeft het magazijn de rantsoenen brood, boter, suiker en wat er verder is. Het voedsel is door interne krachten goed toebeleid, smakelijk en zindelijk doch het zou toch niet voldoende zijn, al is het oneindig beter en gevarieerder dan het eten in Bergen Belsen.

Het grote geluk hier is de verzorging door het Rode Kruis. Iedere veertien dagen, later iedere 10 dagen krijgt ieder geïnterneerde een prisoners parcel van het British Red Cross, dat via Genève hierheen komt. Zo'n pakket bevat 19 tins, prachtig gevarieerd, zorgvuldig verpakt en deskundig samengesteld. Boter, suiker, kaas, eierpoeder, melk, bacon, lamsvlees, groente, chocolade, jam, cacao, zeep enz.

Pakjesdag is een feestdag. Er is een levendige ruilhandel, omdat smaken verschillen, er is zelfs ruilhandel tegen aigretten.

Maar er is overvloed en met de z.g.duitse rantsoenen tezamen is de voeding hier op een prachtig peil. Onze groep wordt zichtbaar dikker. Na enige weken is de honger van de gezichten, de kleur komt terug, de oedemen gaan slinken. Er is redding in de hoogste nood gekomen.

Er was ook voldoende medische verzorging door een inwonende (civiel interne) dokter. Er was zelfs eenmaal een massale doorlichting van een mobiele unit voor T.B.C. controle. (1) - zie noot volgend blad.

En telkens weer zwerven onze gedachten naar hen die we achterlieten in honger en ellende en de vreugde van onze redding wordt telkens verduisterd door de droeve gedachten aan hen die we achter moesten laten.

Geestelijk leven is er niet veel in het kamp. Een bibliotheek met veel crime and fiction, kerkdianstan die slecht bezocht zijn, een school die bij gebrek aan voldoende ervaren krachten het beste ervan tracht te maken doch niet op peil kan komen.

Er zijn openbare dansavonden 2 x per week met een eigen band, er is zelfs af en toe een show. Doch de dagen vergaan in ledigheid, met kaartspel en met eten en drinken, vooral eten en drinken.

Dit is het beeld dat alle groepen te zien geven en de groep waar wij mee samen zijn, geeft zeker geen beter beeld. Een kleine opleving gaf de barmitswa van de jongen Vos te zien.

De reminicenties aan het verleden wilden niet wijken en de familie stond er op, dat de jongen barmitswa zou worden. Onze Rebbe Zelman had immers een Sefer Tora bij zich en ik nam op mij, de jongen het stukje uit de Tora te leren laajenen, opdat de barmitswa zou kunnen plaats vinden, een taak, die hoofdzakelijk door Saam verricht werd door vlijtig repeteren.

noot (1) bij vorige bladzijde:

Op mijn foto werden afwijkingen geconstateerd. Ik werd enige dagen later naar een "Kreiszarzt" gestuurd (onder bewaking), die mij uitvoerig onderzocht, doorlichtte en foto's maakte en mij mededeelde, dat ik een tamelijk ernstige long-aandoening had. Ik zou rust moeten hebben, extra voeding en verpleging.

Nadat hij de deur gesloten had en zich overtuigd had, dat niemand luisteren kon, stelde hij mij voor in het ziekenrevier van het kamp te blijven bij mijn gezin en niet naar een sanatorium.

"De boel is immers verloren, er is geen verkeer en transport meer. Hierloopt U geen gevaar en blijft U samen. Daar is het niet goed voor U".

Waar Rebbe Zelman en zijn Sefer Tora vandaan kwamen weet ik niet meer. Hij was in Bergen Belsen bij ons. Zijn vrouw en naar ik meen kinderen waren vlak voor het uitbreken van de oorlog naar Engeland uitgeweken. Ik herinner me niet dat ik in Bergen Belsen contact met hem had. Hij was veel samen met de jongens van de Enschedese Agoeda Hachsjarah, en ik herinner me, dat men wel eens laajende uit zijn Sefer Tora. Hij was een zeer stille, vrome man van ongeveer 55 jaar met een kleine, grijze baard. Toen we uit Bergen Belsen weggingen, was hij in het transport, vermoedelijk op grond van een paspoort van een Zuid-Amerikaans land, dat men hem bezorgd had uit Engeland.

Ik zie hem nog voor mij uit lopen met het Sefer Tora in zijn rugzak. De houten rollen staken boven uit de rugzak en staken hem boven het hoofd, dat gedekt was met een alpinopetje. Dat was een vreemd gezicht van achteren.

Toen we in Weingarten uit de trein werden gezet, was Reb Zelman ook bij de pechvogels. Onze bagage, rugzakken, dekens lagen op een hoop, maar Reb Zelman droeg zijn Sefer in de rugzak mede. Hij had het nooit aan anderen toevertrouwd, hij bewaakte het zelf. "Het zal niet van U wijken!"

We liepen door de donkere nacht, in de sneeuw. Maar Rebbe Zelman met zijn Sefer liep onvermoed mee. "Het zal niet van U wijken".

Uit dit Sefer laajende de jongen Vos op zijn barmitzwa. Reb Zelman pakte het behoedzaam uit, wikkelde het weer behoedzaam in zijn rugzak en zette het bij zijn bed. En het is niet van hem geweken, niet bij dag en niet 's nachts.

Begin April 1945 : Toen Pesach naderde, overlegden we met elkander om zo goed mogelijk jontof te vieren. Het ging ons allen beter. We hadden tamelijk veel levensmiddelen en konden door ruilen nog allerlei verse artikelen buiten het kamp krijgen tegen sigaretten, thee, cacao etc.

Er was een regelmatig handelsverkeer, dat onderhouden werd door de Engelsen, die buiten het kamp werkten en die een bijna volledige techniek in het smokkelen hadden ontwikkeld.

In de eerste plaats moesten we een Hagada hebben en in de tweede plaats Matzoth. Er was een man bij ons, Bierman, die als jongen gewerkt had in een matzebakkerij. Wij ruilden meel tegen artikelen uit onze "Red Cross Parcels". En onze gemeenschappelijke kennis van de voorschriften uit Schulzan Arvez was voldoende om van het meel - Kemach min hasjoek - matze te bakken. We "kassjerden" de grote kachel, die in de slaapzaal stond, vooral de ovenruimte, met bran-

dende kolen en kokend water, schrobden de houten tafel zorgvuldig schoon, haalden de naden uit en rolden op een schoon laken met een schone fles ons deeg. Bierman wist de verhouding meel en water, wij wisten dat snelheid van deeg tot oven een eerste vereiste was, en zo begon de bakkerij. Onze jongens prikten met een spijker gaatjes in het gerolde deeg en werkelijk, na enige mislukkingen, kwamen er kleine, dunne, broze matzoth uit de oven.

We kregen allemaal meer vaardigheid en de jongens prikten al: DE HAAN in het deeg om de illusie nog mooier te maken.

Maar het experiment lukte en we hadden voldoende matses voor de gehele groep, in ieder geval voor ieder om Beracha over te zeggen. We maakten sap-wijn van sunmaid rozijntjes uit onze pakjes. We hadden radijs uit Wurzach. We hadden groente, sen ei, dat we konden braden en zoo ongeveer compleet hadden we de ingrediënten voor de Seder, behalve het gebraden been.

Maar de Hagadah?

We hadden een Maschna, een Choemasj en een siddeer. En wij hadden onze herinneringen en ons geheugen.

Samen met Philip de Paauw gingen we zitten om een handschrift van de hagadah te maken. Ik had oog een leeg opschriftboekje. Philip alleen maar wat losse papiertjes.

En zo ontstond het bandachrift. (1)

We organiseerden een gemeenschappelijke seder voor bijna de gehele groep. Een kleine familiegroep (Reb Zelman, de Paauw en zijn familie) bleven bij elkaar. Ik leidde de gemeenschapseder. Mijn dochtertje vroeg het Mah Nishtana.. Voor velen was het de eerste maal in hun leven dat het oude verhaal verteld werd van onderdrukking en verlossing.

noot (1) In 1965, dus 20 jaar na deze seder, heb ik van het langzamorhand verbleekte handschrift een paar fotocopies laten maken, opdat ieder van de kinderen het verhaal van ons bevrijdingsfeest 1945 verder kan vertellen in de familie ...

In het gefotocopieerde exemplaar is in het kort de geschiedenis van het handschrift verteld, dat sinds 1945 ieder jaar op onze tafel aanwezig was tijdens de seder.

April 1945 : De ledige dagen voerden de spanningen tussen de zo verschillend geaarde mensen op, mensen bovendien met zo verschillende achtergronden en beschavingsniveaux. Ik stelde voor en we besloten in de middagen tot een soort debatclub te komen. Ik nam het initiatief en besloot de debatten te leiden en te stimuleren.

We begonnen met een serie "vertellingen uit eigen leven"; ieder - die vrijwillig bereid was - moest vertellen wat hij op het moment dat hij hoorde van het uitbreken van de oorlog op 10 mei 1940 uitvoerde, en hoe hij reageerde op het nieuws. Er kwamen de wonderlijkste verhalen uit de bus, maar uit alle verhalen bleek duidelijk het gevoel van: "it can't happen here". Men begreep iets van Nazisme, antisemitisme, maar niemand dacht eraan, welke afmetingen de jodenhaat zou aannemen en welke excessen er zouden komen.

Na enige middagen liep de discussie dood, maar het doel was bereikt. Men was bereid soortgelijke middagen verder te bezoeken.

Een tweede serie was: Hoe stellen we ons de terugkeer in Nederland voor?

Ik stimuleerde het debat met een willekeurig geval.

Polak had zijn sigaranwinkel in de Kinkerbuurt moeten overdoen aan Jansen, die er verder de hele oorlog, zo goed en zo kwaad als het ging, in was blijven zitten en min of meer zijn brood had verdiend. Polak komt terug, krijgt zijn winkel weer, krijgt hulp van alle kanten, placateert op zijn ramen: Polak is weer terug! Onze nieuwe naam: Sigarenmagazijn De Opbouw, of Een nieuw Begin, of Met nieuwe kracht vooruit. Jansen trekt naar de overkant en probeert verder te gaan met een sigarenzaakje.

Na een korte opleving vielen deze middagen in elkaar. Men had geen belangstelling meer en het debat liep weer dood. Geen enkele persoonlijke eigen visie, geen enkele originele gedachte en geen enkel begrip van de problematiek, die de terugkeer zou meebrengen.

De geruchten over spanningen op alle fronten druppelden via de geheime engelse zender, die bij sommige engelse internees verstopt waren, in het kamp en ook in onze kamers. We wisten niet veel, maar voelden wel dat er wat in de lucht zat...

noot

Hier ontbreken verdere notities over deze tijd tot 1 Mei. In het 2e boekje en in de brieven gaat het relaas verder. De brieven zijn volgens de data geschreven, doch eerst veel later, in 1965 weer in mijn bezit gekomen, behoudens enkele kladjes en ontwerpen. Ik heb ze nu in het dagboekje gevoegd en geloof niet, dat daardoor de authenticiteit van het geheel geschaad is.

Wurzach, 1 Mei 1945 (tweede boekje).

Ik realiseer mij nauwelijks wat het zeggen wil vrij te zijn. Zaterdagmiddag 28 april roden de franse tanks, grimmige ijzeren vestigen op wielen, het dorp binnen. De witte vlaggen verschenen uit de vensters van het raadhuis. De kampcommandant kapitein Ray ging met een engelse vlag de troepen tegemoet.

Wij huilden van vreugde en ontroering, een franse soldaat trapte het hek in de prikkeldraadomheining van het kamp stuk om de woorden: "vous etes libres, messieurs", klonken als hemelse muziek.

Dit is het moment om stil te staan na 5 jaar druk en onderdrukking.

Laat ik eerst trachten, in korte trekken de geschiedenis sinds het uitbreken van de oorlog vast te leggen.

Toen de capitulatie van Nederland een feit was geworden en de duitse troepen door Nederland trokken en het land bezetten, wist iedere jood dat hij een moeilijke tijd tegemoet zou gaan. Doch de meesten van ons hebben zich niet gerealiseerd, tot welke omvang de duitse onderdrukking der joden in Nederland zou groeien.

Het is onmogelijk om achteraf, zonder de beschikking te hebben over de feitelijke gegevens, een samenhangend overzicht te geven over al onze ervaringen.

In mijn herinnering komen naar voren:

de aanmelding der joden, de inlevering van fietsen, radio, effecten en goudswaarden, het verplicht dragen der jodenster, curfew van 's avonds 8 uur af, verbod van verhuizen, reisverbod, verbod om de openbare gebouwen te bezoeken, verbod voor de tram, voor de scholen, sport, zwembad, badhuis, openbare parken, verbod voor joodse doktoren om ariërs te behandelen, verbod om de winkels anders dan op bepaalde uren te bezoeken, verbod voor vleesverkoop.

Ik schrijf dit alles in een maal op, doch ik zal zeker tal van verboden vergeten hebben. Zoals gezegd, zonder feitelijke gegevens is het onmogelijk de stroom van z.g. wettelijk geregelde uitzonderingsbepalingen voor joden te registreren.

Als instrument ter controle en ter uitvoering van deze uitzonderingsbepalingen stelden de Duitsers een Joodse Raad in.

Daze Joodse Raad moest zijn een vertegenwoordiger van alle joodse instellingen en corporaties en werd gedwongen

tot een willoos werktuig in de handen der duitse bezetting, die een afzonderlijke afdeling voor joodse zaken oprichtte om hun bepalingen door te voeren, Centralstelle.

Alle joodse bezittingen, ook het vermogen in de van alle joodse verenigingen, instituten, ziekenhuizen etc. was vervallen verklaard. Dit alles zou te dragen geweest zijn als de deportatie der Joden, de z.g. Arbeitseinsatz niet gekomen was, die geleidelijk en zonder uitzondering duizenden van Joden deporteerde naar Polen. Met duivelse wreedheid liepen deze transporten via het kamp Westerbork, oorspronkelijk ingericht en bestemd door de nederlandse regering om de refugees uit Duitsland te concentreren, wachtend op hun verdere emigratie.

Al deze georganiseerde maatregelen werden voorafgegaan en vaak ook doorkruist door razzia's, terreur.

De schrik van de razzia, gevolgd op de uitdagingsmarsch der NSB door de jodenhuurt, die door de proletarische joden resoluut beantwoord werd met een behoorlijke vechtpartij, was ontzettend. Meer dan 800 jongens werden opgepakt en naar Mauthausen gezonden, waarvan na korte tijd al de eerste doodsberichten binnenkwamen. Zou de angstige stroom van zelfmoorden in het begin van de oorlog, die door ieder weldenkend mens afgekeurd werden, achteraf toch verantwoord geweest zijn?

De andere stroom van Joden, die naar de zeehavens trokken om de allerlaatste gelegenheid tot vluchten nog te benutten en die door de openbare mening nogal sceptisch beoordeeld werden, bleek achteraf meer verantwoord en in ieder geval verstandiger geweest te zijn.

Dit alles is geen persoonlijke herinnering met een bijzonder karakter. Er zullen duizenden zijn, die van ieder van deze maatregelen en feiten een boek zouden kunnen schrijven.

Er zullen honderden dagboeken komen en aan de hand van de couranten zijn deze maatregelen nauwkeurig ook achteraf te boekstaven en te registreren.

Wat ik bedoel op te schrijven, is mijn eigen belevenis, mijn eigen reactie op de feiten en mijn persoonlijke ervaringen, opdat ik later in rustiger tijden deze notities nog eens door kan lezen.

De eerste reactie van mijn kamergenoten in het bijzonder en van het gehele kamp in het algemeen heeft mij verdrotten. Toen het hek open was en wij in het dorp mochten gaan, stond ik met de kinderen langs de weg. Als het mogelijk ware geweest, zouden wij boven het gedreun en het geraas der tanks uit onze vreugdekreten hebben doen weerklinken. Vive la

France, vive la France, we zwaaiden en juichten en Dien vroeg, of ze een franse soldaat een kusje mocht geven. Siem zat boven op een tank, innig gearmd met een franse soldaat.

De grimmige monsters rolden onophoudelijk aan en we werden niet moe te juichen, te zwaaien en te groeten. We hadden geen behoefte om onze gevulde magen nog beter te vullen.

De leiding van het kamp bleek op het beslissende moment niet in staat om krachtig op te treden.

Het Emergency Volunteers Corps trad niet meer op; iedere discipline was zoek en ieder deed wat goed was in zijn ogen. Natuurlijk bleven de black sheep uit ons milieu niet achter en zonder direct te plunderen, moet er veel "ten geschenke ontvangen zijn" van de angstige bevolking, "zonder dat aan betaling gedacht werd". Maar van beide partijen was het psychologisch zo duidelijk te verklaren: telkens moest ik denken aan de egyptische uittocht, birgoesj gadol....

Een merkwaardige demonstratie van het niet in slaap te sussen joodse probleem was het gevolg van deze teugelloosheid, gebrek aan leiding en discipline.

De engelsen kwamen met fietsen, motorfietsen, skis en hele huishoudelijke uitzetten naar boven, doch de critiek sprak van de jewish robbery. Ik had er geen behoefte aan en mijn vrouw en ik hebben scherp stelling genomen en onze kinderen, die met een paar klerenhangars uit de door de hitlerjugend verlaten karakteren kwamen, het gestolene terug laten brengen. "Niet een schoenriem heb ik genomen van de buit".

Wat we over Holland hoorden, is nauwelijks te geloven. De honger heeft er geheerst op een wijze zoals wij ze in Bergen Belsen nauwelijks hebben gekend.

De terreur heeft er gewoed, zodat honderden in de ondergrondse strijd en het verzet gevallen zijn.

Hoe zullen wij het terugzien en hoe zullen de verhoudingen en de levensvoorwaarden zijn, wat zal er terecht gekomen zijn van de duizenden onderduikers?

En onze oude vrienden, die ons zovele bewijzen van vriendschap hebben gegeven!

De lawine der gebeurtenissen stort verder naar beneden. De feiten pakken zich samen in verbijsterende massa, men weet de weg niet meer in de wereldgeschiedenis, die uur na uur geschreven wordt.

En temidden van deze gigantische ontwikkeling der feiten, de onvoorwaardelijke overgave der duitse legers, de eerste pogingen tot opbouw van een nieuwe wereld op basis van ge-

rechtigheid en recht in San Francisco swelgen de kampbewoners in hun nieuw verkregen vrijheid, die zich uit in eten en drinken en dansen. De Thanksgivingdienst is nauwelijks bezocht door 150 man. Meer bezoek heeft de meeting waar men grieven tegen de kampeiding kan uiten, niet genoeg requisities, geen eieren, geen vers brood enz.

En intussen sterft de massa in de bevrijde gebieden nog van honger en ontbering.

Heeft de wereld weinig geleerd van deze tijden? Wat is de zin van dit alles geweest?

En angstig vraag ik me af hoe de gerechtigheid en het recht herberg zullen vinden.

Men gaat door het dorp, praat met de Duitsers, ruilt, scharrelt, koopt in, etc. etc. Kippen, ganzen, kalkoenen komen het kamp binnen, eieren, boter, kaas, meel.

In de overdaad der dingen komen de extra rantsoenen nog en zonder enige leiding of bestuur moddert deze gemeenschap door.

Als tenslotte de requisitie voor de normale behoeften van het kamp gevaar gaat lopen, is het plotseling een jood, die 20 kg. boter heeft gevorderd hij een Duitse boer, in gezelschap van een Franse soldaat.

Een scherpe openbare uitspraak luwt de stemming en het ziet er naar uit dat de openbare mening eindelijk inziet, dat hier van geen collectieve verantwoordelijkheid mag gesproken worden. De fouten liggen bij de leiding, die met haar verbodsbepalingen steeds achter de feiten aanloopt en van het gouverneur c'est prévoir maar weinig begrepen heeft.

De uitgangsbevoegdheden worden nu beperkt, er komen bepalingen, er komt een nieuwe kampeiding, maar deze is niet in staat de zaak te veranderen.

Excessen zijn al de dingen die gebeuren niet, maar wij hadden ons de nauw verworven vrijheid waardiger moeten bctonen.

Het Franse bezettingsleger is nog niet meester over de burgerlijke situatie.

Aardig zijn onze ontmoetingen met de Marokkaanse soldaten, schilderachtige, oosterse typen met wie ik een verwantschap voel; ze stralen ons lachend aan wanneer we salaam zeggen. Gastvrij en hartelijk bieden ze ons van de overdaad van hun rantsoenen aan, alles Amerikaanse blikwaren. Het liefste eten

ze een schaap gebraden aan het vuur, ze huizen in schuren en hokken en voelen zich gelukkig bij hun paardjes en muilieren. Schilderachtig legeren zij zich rondom een vuurtje en zingen hun monotone arabische liederen. Met de bevolking zijn ze goed en vriendschappelijk, ze kunnen niet voelen wat wij voelen en ze hebben niet beleefd wat wij hebben beleefd. Hun zucht naar glinstering en opschik is opmerkelijk, de meesten hebben drie of vier horloges, kettingen, armbanden. Vaak ben ik tolk tussen fransen, engelsen en Duitsers.

7 Mei.

Van onze gedeeltelijke vrijheid heb ik gebruik gemaakt om naar de Göttesberg te wandelen, van waar men een prachtig uitzicht heeft op de omgeving en zelfs de Beierse alpen kan zien. Toen we terugkwamen kwam ons de mare tegemoet : V R E D E !

Hedennacht is de vrede getekend in Europa.

Deze feitelijke zekerheid heeft mij niet zo geschokt en aangegrepen als ik wel zou denken en als wel in overeenstemming zou zijn met het wereldhistorische karakter van dit feit.

De BEC heeft vandaag verteld dat er in Auschwitz vier miljoen mensen geslachttofferd zijn; dat moeten grotendeels Joden zijn. Wij zijn wellicht de laatste Joden van Europa, althans behoren tot de laatste duizendtallen. En van Nederland zullen we behoren tot de laatste honderdtallen.

Deze gruwzame realiteit, deze ontstellende werkelijkheid beïnvloedt al mijn denken en al mijn gevoelens.

Al mijn vrienden passeren mij in slapeloze uren van de nacht, en het zijn vele en vele nachten, ik zal hen niet weerzien.

Aan de overzijde van ons kasteel, in de barakken waar de hitlerjugend heeft gewoond en van waar wij de kinderen van 14 en 14 jaar in oorlogsuitrusting hebben zien wegtrekken, naar het front, zijn nu Russen en Polen ondergebracht. Onder hen zijn 6 Joden uit Buchenwald.

De radio vertelde reeds vele malen van de gruwelen en de reportages zijn zelfs in hun korthed aangrijpend genoeg. Ik hoef ze hier niet te herhalen.

En na de oorlog zullen vele artikelen en boeken deze bijzonderheden nauwkeurig boekstaven en vastleggen. Voor mij was het de mondelinge toelichting op het
cijfer 4 000 000.

Interessant zijn de reacties van onze merkwaardige samenleving hier.

De zaterdagmiddag van onze bevrijding door de fransen was er één die een sjoeldienst wilde maken en hagomeel bensjen. Doch toen de run op de levensmiddelen in het dorp begon en de mensen met eieren, brood en kippen het kamp binnen kwamen, was de stemming voor een bidstond in deze materiele omgeving niet geschikt. Men was het weer vergeten dat men te danken had en het tastbare materiele nam hen te veel in beslag. Psychologisch is deze run natuurlijk verklaarbaar. Hoewel de voedingstoestand in het kamp uitstekend is ondanks een zekere eenzijdigheid, is de drang naar vrij bewegen, niet meer achter prikkeldraad en zelf kiezen of desnoods nemen van voedsel, te begrijpen. Wellicht ook is het een zucht naar vergelding en wraak geweest, doch ik stelde mij deze gevoelens anders voor : strenger, waardiger, meer beheerst.

's Avonds gaf de BBC weer een reportage over Dachau. Langzamerhand verzamelden zich allen om de luidspreker en het werd stil in de kamer. De avond tevoren had een der Brits-Hollanders een woede-uitval tegen de Duits sprekende Joden, die tamelijk vaak de Duitse uitzender volgden. Het was de typische uiting van gevoelens, die al vaker te registreren zijn geweest en die een schril licht werpen op de verhoudingen tussen Duitse en Nederlandse Joden. Zij vervullen mij met zorg voor de ontwikkeling der verhoudingen in Nederland en zij illustreren de tragische diepte van het Joodse probleem in de op te bouwen wereld, waarvoor de grondslagen in San Francisco gelegd worden. Misschien probeer ik toch nog eens zo gezamenlijk toe te spreken en hun mijn visie op de toestand en de verhoudingen duidelijk te maken.

8 Mei.

Churchill spreekt om 3 uur, om de officiële mededeling van de vrede af te kondigen.

Er is een uitzending in de thesterzaal en daarna een Thanksgiving. Ik ben er heen geweest en het heeft mij goed gedaan.

De reverend Mr. James heeft de kunst verstaan om een goede dienst te maken. Als hoofdgebed heeft hij uit het Prayerbook for Jewish Members of R.M.Forces, dat hij juist enige dagen tevoren van mij geleend had, het Aw Harachamin voorgedragen in het engels. In het bijzonder heeft hij vermeld het lied der Joodse broeders, die in het bijzonder te lijden hebben gehad onder de Duitse onderdrukking.

Het was een universele dienst en het heeft mij zeer ontroerd. De klokken luidden en via de radio dreunde Big Ben met zijn massieve klanken God save the King.

Vanavond is er een feestdansaavond in de zaal; ik ken niet besluiten er heen te gaan.

De koning heeft gesproken en we hebben geluisterd naar de uitzendingen uit Londen : recht en rechtvaardigheid moeten de grondslagen zijn van de nieuwe wereld!

Ook wij hielden een korte dienst. Ik sprak tot de mensen over het feit dat wij de oorlog verloren hebben ondanks het feit dat de westelijke wereld gewonnen heeft. Er is geen huis dat geen dode heeft. Er was aandacht en stemming en het was wellicht goed dat het gebeurd is en dat het gemeenschappelijke leed en lot nog eens uitgesproken is.

Bescheidenheid wacht ons, ook bij de taak die ons persoonlijk wacht en voor de gemeenschap.

Als geschenk van de franse troepen kregen we wijn, witbrood, chocolade en sigaretten.

De etensvoorwaarden in het kamp zijn ongelooflijk goed. Afgezien van de eieren, meel, suiker en dergelijke, die in de eerste ongedisciplineerde dagen van de vrijmaking binnen gekomen zijn uit het dorp, kregen we zo rijkelijk rantsoenen, dat velen het eten niet meer kunnen opeten.

Het is bijna niet meer mogelijk in herinnering te roepen de honger en onthoring van Bergen Belsen, waar we het brood met de centimeter hebben afgemeten. We vergeten te vlug. Hier ziet men het brood op de vuilnistonnen liggen en in Holland heeft men mensen zien sterven van honger en onthoring, om niet uitsluitend te spreken van de ellende, die we zelf hebben geleden.

We krijgen iedere 10 dagen een roode kruis pakket met 16 blikken; we krijgen extra rantsoenen, een half pond boter per week en een rokersrantsoen, dat niet op te roken is, soms 100 sigaretten per week.

Vaak denk ik aan de uitdrukking uit de Torah over de vleespotten van Egypte en het gemor van het volk. Hoe goed begrijp ik de psychologie van het Bijbelverhaal, als ik de reacties om me heen waarneem, en vaak denk ik aan de toekomst van al die mensen, die weer op eigen benen moeten staan en het dagelijks brood zullen moeten verdienen in een maatschappij en een samenleving, die de verwoesting en verspilling van materiaal van de oorlog in hard werken zullen moeten opbouwen.

10 Mei.

Voor de herdenking van de 10de mei door de radio geeft Radio Oranje het soevereine bericht, dat de wereld nog niet rustig kan zijn. Duitse vliegtuigen bombardeerden in Tsjecho-Slowakische Theresienstadt. De toestand is onduidelijk. Duidelijk is dat de joden in Theresienstadt met de belofte der Duitsers voor een vrijplaats volgens enigerlei verdienste als oudstrijders in 1914-1918 of op het gebied van kunst, wetenschap, industrie of techniek of wegens het bewijzen van gewichtige diensten aan het Duitse volk, opnieuw bedrogen zijn.

Het woord van een duitser is onbetrouwbaar en vals. Wat zal het antwoord van de geallieerden zijn?

Mijn arme zuster en haar man en 3 kinderen? (zie later brief aan Wiegman).

12 Mei.

Er zijn verschillende malen hier officiële autoriteiten geweest om een begin te maken met de repatriëring. Er vallen verschillende bevoegdheidskwesities te registreren en duidelijker is de zaak er niet op geworden.

Nadat het gevoel van vrijheid, het feit van de bevrijding enigszins realiteit voor ons begon te worden, begon de zorg voor onze repatriëring, voor de toekomst en de onzekerheid omtrent het lot van familieleden ons voortdurend meer bezig te houden. We waren al reeds eerder begonnen, brieven te schrijven aan de adressen, die we uit het hoofd hadden geleerd, juist voor de omstandigheden zoals ze zich nu voordeden. En het wachten was op de mogelijkheid om deze brieven weg te sturen. Want we waren verstoken van enigerlei postverbinding.

Ik schreef aan een relatie van mijn zuster en zwager in Lochem. Ik schreef aan de heer Almekinderen van de Nederlandse Lloyd, aan de onderduikrelatie van een zwager in Enschede. Ik schreef Franse brieven aan de Consul van Frankrijk en Engelse brieven, die ik meefag aan officieren, belast met repatriëring, die toevallig voorbij trokken. Ik schreef aan Eva, die met Palestinatransport uit Bergen Belsen was vertrokken, aan het adres van de Nederlandse Consul in Tel-Aviv.

Voor de Zuid-Amerikanen was er een USA ambtensaar, een soort consul, die grote formulieren heeft ingevuld, die naar de betreffende regering gezonden moeten worden en die achteraf geen enkele autoriteit had noch beslissingen kon nemen of zelfs maar enige inlichtingen kon geven waaraan men zich kon vasthouden. Ik heb mij, als steeds, op het standpunt gesteld, dat ik hollander ben, hollandse papieren bezit en vermoedelijk alleen op de Palestina papieren hier ben geïnterneerd. Natuurlijk kon hij niets zeggen en niets voor mij doen.

Het enige positieve, waarin ik mij verheugd heb, was de mededeling dat er hier te verwachten is een vartegenwoordiger van de Joint uit Parijs, die de belangen van alle joden afkomstig uit Bergen Belsen zal behartigen.

Interessant zijn de reacties van de z.g. engelse joden en hun houding ten opzichte van de duitse joden.

Vandaag was een opmerkelijke uitlating te registreren. De engelse consul ambtensaar, die er heden was, heeft zich n.l.bezig gehouden met de engelse nationaliteit van deze

groep, het z.g. eerste transport. Deze staat n.l. lang niet vast. Ik probeerde hem voor mijn geval een brief mee te geven, als testcase bedoeld om de Nederlandse regering op mijn resp. onze positie hier attent te maken.

Hij verklaarde zich incompetent en wilde de brief niet aanvaarden.

Vandaag kwam ik tot de conclusie dat wellicht door directe actie bij een Franse commandant enig contact met Nederland te maken is.

Een der Britten reageerde daarop met het persoonlijke advies, niet mijn hart te laten spreken en uitsluitend voor de z.g. Nederlanders te pleiten. De groep zou dan kleiner, hanteerbaarder zijn en wat hadden deze duitse joden enz. met Nederland tenslotte te maken!

Sindsdien heb ik herhaaldelijk deze soort uitlatingen te registreren gehad. Intussen was er weer een andere hogere instantie van het engelse consulaat en ik slaagde erin hem een lijst van Hollanders te geven. D.w.z. een lijst van mensen, die in Holland gedomicilieerd waren bij het uitbreken van de oorlog.

Doch telkens stoot ik op de onwil van de Hollanders, de echte, d.w.z. de Engelsen, die alles hebben gedaan om geen Hollanders te zijn en te blijven.

Het probleem houdt me bezig. Het is niet alleen de op sommige punten zelfs aannemelijke en verklaarbare afschuw tegen de duitse joden die in Westerhork een overheersende en vaak troebele rol hebben gespeeld, een rol die door eenvoudige mensen vaak veel scherper wordt beoordeeld dan ze verdient.

De J.R. klik, die hollands was, heeft op een eerder station hetzelfde gedaan.

Hoe weinigen van deze mensen hebben geleerd positief joods te denken. Het is toch een der leuzen geweest, waarvoor de cultuurwereld van Engeland en Amerika in de oorlog is gegaan: het onrecht tegen de joden te herstellen.

En in de sfeer van dit kamp waar de Engelsen, in hoofdzaak bekrompen en onbeschaafde lieden, die de oorlog op fluweel hebben uitgezeten, eilanders zonder ontwikkeling en brede blik, ook een min of meer onvriendelijke stemming tegen de joden hebben ontwikkeld, is deze joodse zelfhaat alleen psychologisch te verklaren.

Het probleem houdt me bezig; argumenteren met de in hoofdzaak aan discussie niet gewende mensen is moeilijk.

21 Mei.

Volgens de radio worden vandaag de barakken van Bergen Belsen verbrand wegens gevaar voor de besmetting en de "Seuche".

Daar gaan ze in vlammen op. Ik loop er de hele dag over te denken en tenslotte vond ik de vorm in een gedicht:

"Zoals de vlammen lekten aan de lijven
van hen, die in hun leed gestorven zijn
in laatste rust, verkoold in de verbrandingsoven
niet meer gekweld door honger en door pijn.

Zo vreten zij vandaag vraatzuchtig brandend
de kale planken van de gore houten stad
die in zijn web van prikkeldraad en hekken
een last van leed en smart gevangen had.

O, vlammen, vreet de laatste vale resten
van 't houten hongerkamp, vol stank en vuil
en stijgt omhoog met tongen tot de hemel
en vormt van vonken en van vuur een zuil

die als een ner-tamied zal blijven branden
als een herinnering en als een jaartijdlicht.
Aan hen, die in gevangenschap daar vielen,
wijd ik, in stille eerbied, dit gedicht. "

23 Mei.

Iedere dag geeft de radio een serie reportage over de concentratiekampen. Vandaag was Auschwitz weer aan de orde. Een poolse gevangene, Mottek Lichtenstein, gaf het relaas van de gezondheidsdienst. Zo gruwelijk kan men zich het niet voorstellen in de meest overspannen fantasieën.

Daarna gaat het programma verder : jazz!

Ik heb mij bevrijd van deze obsessie door het volgende sonnet :

"Een stem spreekt door de radio, een zachte
stem geeft sober het relaas van lijden,
hoe de ter dood gedooften moeten smachten
vier donkere dagen en vier bange nachten

in de barak der doden afgescheiden
gemarteld met hun laatste doodsgedachten.
Dan komt het gas zijn wees lucht verspreiden
en brengt de dood aan hen die hem verbeidden.

De naakte dode lijven gaan met karrevrachten
naar 't vuur van de verbrandingsoven,
waar dagen lang de vlammen niet meer doven.

Een stem spreekt door de radio, een zachte
"Die Sendung ist beendet". Na wat wachten
komt Jazzmuziek 't verbijstert oor verdoven... "

De berichten over vertrek worden steeds intensiever.
Er komen engelse officieren om het transport der Engelsen te regelen. Het kamp komt onder leiding van majoor Christianaen.

Zondag, 4 juni, vertrekken de Engelsen per lorry
naar een vliegveld, per plane naar Londen.

Telkens uitgesteld doch eindelijk geëffectueerd
was het een voortreffelijk georganiseerd vertrek.
Per lorry 16 personen met 50 pond bagage. De overblijvende bagage zou nagestuurd worden, hoewel de engelse autoriteiten geen garantie nemen.

Van onze groep dubbelstaaters zijn er drie families vertrokken, die geopteerd hebben voor Engeland. Alle Joden gingen samen in de laatste lorry van de tweede groep. Van de commentaar zal ik geen melding maken. Een van de verschijningsvormen van het joodse probleem is ook de overgevoeligheid.

Dankbaar stende het speciale bezoek van Rev. James, die met een kort, hartelijk woord afscheid kwam nemen van zijn joodse vrienden. Ik had hem min of meer gestimuleerd door zijn toespelingen, verschillende brieven meegegeven, o.a. een brief voor de nederlandse regering in Londen, die hij beloofde te posten in Engeland (geen afschrift bewaard), en een voor de familie van Simon en Isa in Manchester, waarvan ik alleen een ontwerp heb bewaard. (zie bij de brieven de brief van 1 juni aan Eva in Tel-Aviv).

Een dag of twee later werden wij - de overgeblevenen

in Wurzach - naar Biberach gebracht met vrachtauto's, die onze bagage tevens meenamen.

Een klein groepje bleef nog achter om op te ruimen. Wat we toen voor voorraden aan kleding, voedsel en medicamenten gevonden hebben, die door de engelse kampliding vrekking achtgehouden waren, is niet te beschrijven.

We bleven maar korte tijd in Wurzach en werden toen weer verenigd met de vooruitgegangene groep, die intussen was ingedeeld in Biberach. Daar troffen we weer het deel van ons transport, dat via Weingarten daarheen gestuurd was en daar min of meer was ingeburgerd. We schreven weer brieven.

Een avond hadden we een soort afscheids- en wijdingsbijeenkomst met toespraken en tranen.

Begin Juni.

Ik herinner me nu al niet meer hoe het transport geregeld werd, maar begin juni kwamen de berichten, dat we ons klaar moesten maken en op 16.7.1945 gingen we weg naar Bregenz, waar we in een barakkenkamp op verder transport moesten wachten.

Het barakkenkamp stond onder Franse leiding. Het eten was goed. We moesten wennen aan de Franse gewoonte om bij het maal een fles wijn te krijgen, lichte rode landwijn, waar we 's middags heerlijk op slapen konden. De houten barakken waren uiterlijk wel schoon, maar we hadden toch last van wandluizen - des punaises zoals de Fransen het noemen.

Er was een groot internationaal gezelschap met "veel" joodse vluchtelingen in Bregenz. We hoorden af en toe een paar Hebreeuwse woorden en kwamen dan wel eens in contact. Sommigen liepen nog in de gestrepte jasjes uit het concentratiekamp.

Ir. Markowicz vertelde van een Hollandse Hoofdcapo in zijn kamp.

Er staan nog een paar namen van toevallige ontmoetingen op mijn notitie:

Wylozny Jitschak Ostrolenka 27-1-1922

uit concentratiekamp Shuthof Dantmergen.

Dystel Arjeh uit Wilna 26-11-22, uit Auschwitz

Dystel Henoch 5-5-28 Wylozny Haim 26-7-27.

Ze waren leden van Haschomer Hatzair, kwamen uit Siegmaringen via Bregenz om naar Zwitserland te gaan.

Een van hen schreef in mijn schrift:

15 Mei 1945.
(11/7 aangekomen in Israël)

Lieve Eva,

We zijn weer vrij. De booze droom is voorbij en er is weer gelegenheid tot schrijven zonder dwang en zonder censuur. We hebben je bijna wekelijks geschreven en na onze bevrijding schreef ik een Engelse brief. Nu zet ik mij rustig om je een aaneengesloten verhaal te geven van wat er met ons gebeurd is sinds jullie vertrek. De lawine van gebeurtenissen is zoo ontzaggelijk dat het inspanning kost om een aaneengesloten relaas te geven. Ik wil het echter probeeren.

Vooraf echter het volgende: Over Bergen-Beisen hebben we door de radio zoveel ellendigs gehoord en onze ervaringen bij ons vertrek op 20 Januari 1945 uit B.B. waren zoo droevig dat we ten seerste bezorgd zijn over het lot van al de onzen. En dat zijn er wat.

Dat is Hartog, die zeer zwak was toen we weggingen, die de moed had opgegeven nadat hij ziek was geweest, buikloop, maagklachten, enz., die verluisd en vervuuld was. Vol zorg over Simon, die min of meer verwilderd was, al eens brood gestolen had en waarover hij ontzettend veel verdriet had. Mip was erg doof en zag er slecht uit. Davidje was nog het beste.

Ook Nathan ging wel. Die had zich zeer goed gehouden ondanks het feit dat hij in zeer zware commando's had gezeten zoals Stubbenko, Bahnhofko.

Hij had daar eens een ongelukje gehad en door mijn goede relaties met de doktoren, ook de Duitsche, wisten wij hem met de lichte hersenschudding die hij had, een maand - telkens natuurlijk een korte periode doch tezamen een maand - in het ziekenhuis te krijgen. Fien was ongeveer dezelfde - een kloek voor haar kuikens en zelf ook nog behoorlijk dik en rond zoo als een kloek betaamt. Zij hadden het geluk dat voor hen in Dec. en Jan. eenige malen prachtige R.K.pakketten aankwamen, vermoedelijk door Jaap verzorgd.

Isak was er het beste aan toe. Hij gat op bureau waar nog wel eens kruimeltjes afvielen en hij is iemand die zich er door heen weet te slaan in de letterlijke beteekenis. Desnoods met slaan!

Julie was zooals altijd - vaak in de contramine maar als een leeuw in voor haar jongen, die er niet al te slecht aan toe waren.

Chef was weer minder. Regelmatig ziek - zware steenpuisten, diarree, slap en mager. Roget was langen tijd goed maar ging ook achteruit. De kinderen vond ik niet slechter uitzien dan vroeger.

Mijn broer Simon was mager eh zwak. Geestelijk was hij volkomen fit maar hij had veel zorg over zijn vrouw. Isa was zeer zwak; ze lag bijna regelmatig in bed verzwakt als ze was door doorlopende buikloop. Ze was ook geheel verluisd en lag als een hoop ellende in bed. De kinderen gingen nog wel. Alleen Fanny de oudste zag er zeer slecht uit. *

Ik moet dit vooraf laten gaan, ten eerste omdat het jou ten meeste zal interesseeren, omdat het ons dagelijks bezig houdt en ten tweede omdat het anders niet mogelijk is om het reeds te verstaan.

Hoe het met Aron is weten we nog niet. Er is nog geen communicatie met Holland. Ik heb geschreven aan den Burge-meester van Enschede rasp. aan No.13, de man die contact met hen had.

Van Manuel noch van zijn vrouw en kinderen, van Ies en van Nathan weten we niets. Ik schreef gisteren aan het Roode Kruis in Nederland. We missen 44 directe relaties. Is het genoeg? En Vader en Moeder, vooral Vader is toch eigenlijk ook vermoord in B.B. We hebben onze oorlogsschatting betaald.

Zouden we de eenige overgeblevenen van onze 2 bloeiende families zijn? Het is haast niet om te bedenken.

Van Roset en Bram, die met hun kroost op het laatste oogenblik circa Sept. uit Westerbork naar Theresienstadt gingen weten we niets. We hoorden alleen via Granjezender dat na de Algeheele Capitulatie Th. nog gebombardeerd is door de laatste Duitschers.

God helpe hen allen en ons!

Ik schrijf je dit niet zoo uitvoerig om je "mies te maken" maar om je de waarheid te vertellen. Het is niet goed om op zoo verre afstand van elkander verhaaltjes te vertellen. Wat ik je schrijf is de werkelijke waarheid. En ik kan niet veel doen om achter de feiten te komen. Ik herinner me nu dat Vader een citaat aanhaalde, toen hij in de "Schouwburg" zat: "Een gevangene kan niets doen voor zijn eigen bevrijding". Dus zooveel te moeilijker is het voor de bevrijding van anderen te zorgen. Bovendien met de onzekerheid van hun lot en hun plaats.

Toch heb ik niet stil gezeten. Toen op 26 April de eerste Fransche soldaten de prikkeldraadversperring van dit kamp intrapten en zeiden: "Meesieurs, vous etes libres!" kwam de vrijheid voor ons. Onze vreugde was groot doch er is een barst door al onze vreugde en dat zal wel zoo blijven. De echte uitgelatenheid, het echte gevoel van bevrijding, de stemming die we door de radio uit alle hoofdsteden hebben beluisterd, ook uit Amsterdam, is bij ons getempord en verduisterd. En dat zul je begrijpen en wellicht is het bij jullie ook zoo.

Sindsdien is er veel gebeurd. Er waren hier al consulaire vertegenwoordigers van U.S.A. en van Engeland, die ook het lot van de "confectie Zuid Amerikanen" ter harte nemen maar van Nederland zagen we nog niemand.

Ik was bij de Fransche Commandant die beloofde een lijst van alle naar Nederland te repatrieren die we klaar hadden in handen van de Nederlandse Autoriteiten te brengen. Maar dat kan ook wel even duren. En j.l.Zondag konden we weer schrijven. Ik schreef naar de Lloyd, naar van Dam in Hilversum en naar het Roode Kruis. De week daarvoor schreef ik naar Pakelharing in Enschede omtrent Aron, naar jou, in het Engelsch en naar Bern omtrent Palestina.

En zoo ben ik aangeland op onze eigen positie en belangen.

Ik schreef je er al over in de Engelsche brief. We zouden het liefste naar jou toe komen. Daar ligt de toekomst van de kinderen en van ons. Maar als het lukt kom ik met leegde handen, zonder iets behalve de spaarzame kleren die we aanhebben. En de belangen van al de onzen die weg zijn moeten we aan vreemden toevertrouwen.

Ik zou dat doen want ik wil de kans niet missen maar vandaag nog zei de USA Consul me dat we veel geduld moeten opbrengen want dat het wel maanden zal duren voor we zoover zijn. De bedoeling schijnt te zijn dat alle menschen, ongeacht hun nationaliteit terug gaan naar het land van hunne laatste domicilie.

Er is ook sprake van dat er een vertegenwoordiger van de Joint hier zou komen maar het is nu al 15 Mei en er is nog niets te zien.

In mijn Engelsche brief aan jou vroeg ik om advies, ook in te winnen bij onze bevoegde vrienden zoals Sally de Beer, Flip de Groot, Gertrud van Tijn en dergelijken, en niet te vergeten Rozien.

We hebben nooit eenig bericht van jullie ontvangen na jullie vertrek uit B.B. begin Juli 1944. Na jullie vertrek hoorden we van een nieuw transport uit W.B. dat men in Holland gehoord dat jullie 29 Juli in Palestina waren aangekomen. Wij schreven vanuit B.B. en verder eind Januari uit den trein die ons voor de Austausch naar Zwitserland zou brengen, en regelmatig bijna iedere week van Februari af tot begin Mei, afwisselend kaarten en brieven. Is er ooit iets aangekomen? Het waren natuurlijk altijd vage en algemeene mededeelingen maar je kon er uit lezen dat het ons goed ging. En altijd onze vragen omtrent jouw lotgevallen. Wat doe je, waar woon je, wat werk je, met wie ben je samen, wat hoorde je uit Holland en van al onze familie en vrienden? Wat doet Rozien, zijn jullie samen gebleven. Heeft zij iets gehoord van eenige familie?

En verder, wat is er in Palestina. Hoe is onze positie, zijn er veel jongens weg geweest? Hoe zijn de kansen en wat zijn de politieke vooruitsichten?

Zoo heb ik nu al dit vel vol geschreven en nog niets verteld over onze belevenissen. En ik mag maar 1 vel papier per keer verzenden.

Op het volgende vel schrijf ik een kort relaas van onze avonturen, maar ik herhaal het zoo vaak voor me zelf en voor ons allen: Wellicht past bescheidenheid ons en zelfs stilzittingen want ons beleven valt in het niet als we de ellende zullen hooren van de anderen in B.B. en de andere kampen. De Radio - onze eenige relatie tot de groote wereld - vertelde zooveel afschuwelijks - gisteravond over Mauthausen - dat wij het gevoel hebben op fluweel gezeten te hebben. Toch zal ik het probeeren!

Toen jullie midden Juli uit B.B. weg gingen was de toestand in het kamp moeilijk, maar te dragen. De interne verhoudingen waren jullie bekend en in deze verhoudingen heeft zich niet veel gewijzigd. Albalá bleef de Judenteste doch geleidelijk werd de invloed van Weisz, die zich voortreffelijk handhaafde en mijn positie sterker en sterker. We wisten op vele gebieden verbeteringen te brengen en toen veel later Edgar Cunico in ongenade

viel bij den Kommandant was het voor mij onmogelijk op de achtergrond te blijven: ik moest de functie van Arbeidsdienstleider aannemen uit de handen van den Kommandant. Mijn functie werd moeilijker en moeilijker. Eerst kon ik de zwakken en zieken uit de commando's halen, een soort sociale hulpdienst maken, iets doen voor Jugendbetreuing, voor binnendienst en dergelijk werk, nu moest ik naar de andere kant werken en er voor zorgen dat de commando's stonden in de vereiste aantallen. De personen interesseerden hen niet meer. Ze eischten aantallen, complete commando's. Stonden die op het appel, dan was alles goed.

Doch met de opmarsch der Russen in het Oosten kwam een verandering in ons nadeel. De toon werd nog strenger, de verhoudingen nog moeilijker. Uit Auschwitz kwamen wagonladingen barak-onderdeelen, daar afgebroken om ze bij ons op te bouwen. Ons kamp werd kleiner. De geheele barak 11 moest bij de Häftlingen getrokken worden en de sanitaire verhoudingen werden in de overvolle resteerende ruimte steeds slechter en ongezonder. De "eetzalen" werden verkleind, vaak beperkt tot een kleine ruimte om eten uit te deelen, de tusschenruimten in de barakken werden smaller, er werden stroozakken op de grond tusschen de kribben gelegd en de grootste plaag der verluizing en vervuiling begon te komen.

Achter de schoenenbarakken verrees een tentenkamp: grote tenten, zooals bij ons op de kermissen stonden, verzeen en werden gevuld met transporten meestal jonge Poolsche en Joodsche vrouwen, met wie ieder contact verboden was. Wat echter doordruppelde was genoeg om ons de ernst van Polen te laten inzien.

In verhouding tot de levensvoorwaarden dezer ongelukkigen was ons bestaan luxe en comfortabel ondanks een "Barakkenbeleg-schaft" van 400 menschen.

De S.S. werd versterkt met z.g. Blockführerinnen", Duitsche meiden in uniform met stokken, die in het tentenkamp onder leiding van Herzog en Fritz en trawanten huishielden. Je kunt het wellicht nog terug roepen in je herinnering en je voorstellen hoe het daar toe ging.

De grootste ramp voor het kamp begon, toen de schoenen op-hielden met werken en alle werkkrachten, vaak tot 65 jaar, in een nieuw commando moesten: Barackenbau. De laatste resten der krachten moesten in het krankzinnige tempo, waarin dit werk werd opgejaagd, verloren gaan en men kan rustig beweren dat de groote sterfte begonnen is met het instellen van ko. Barackenbau.

Er werden telkens opnieuw algemeens appels gecommandeerd, razzia's door de barakken gehouden en onbarmhartig werden alle "werk"-krachten, invaliden, zieken, gebrekkigen, ouden van dagen vaak tot 65 jaar ingedeeld om het werk af te maken. Het gebeurde voortdurend dat de vaste binnendiensten werden ingedeeld, de z.g. Judenrat, Jugendbetreuing en zelfs verpleegdiensten. Ik maakte een statistisch overzicht waarbij duidelijk

naar voren kwam dat het onmogelijk was de gevraagde aantallen te leveren, omdat we door overlijden, officieel afwezig wagens ziekte, transporten van Italianen en Hongaren, van afgevoeren "Kalmelijers" en Dubbelstaaters een groote vermindering van arbeidskrachten hadden ondergaan. De S.S. was niet te overtuigen. Een briefje van den dokter, "leichte Lagerarbeit" was geen excuus meer. Het werk was "licht". We organiseerden een Lagerwache om de zieken en zwakken te beschermen, tegen het "drukken" der arbeidsomwilligen en tenslotte bereikten we, dat de Lagerwache moest aantreden en ingedeeld werd. Het was onmogelijk iets te doen of te organiseeren.

De ruimte in de barakken werd steeds kleiner en de bezetting steeds grooter. In een dwaze poging om nog eenige orde te scheppen, controleerden de furies, de Blockführerinnen, de Bettenbau en vielen de broodstraffen en de onttrekkingen van boter en jam bij honderdtallen. De ergste tooneelen waren het ontruimen in 1 dag van de Altersheimbarakken en het ziekenhuis. Tooneelen om nooit te vergeten hoe doodsaaike, hulpbehoevenden en cuden van dagen eenvoudig de kou in werden gejaagd met hun laatste bezittingen en tenslotte na onmogelijk werk voor de binnendiensten in een barak met 3 hoog bedden zonder licht, zonder water, zonder W.C. werden opgestouwd. Iedere morgen haalden we de droeve last van gestorvenen weg. Zeven of acht op een nacht was gewoon en verontrustte ons niet meer. Het was onmogelijk hen de laatste eer te bewijzen en ze met een soort "Tahara" in de kisten te leggen. Ze waren vervuild, verluist en niet meer te hanteeren.

De Stabarst probeerde te helpen waar hij kon maar hij was machteloos tegen de S.S. Zijn attesten werden verscheurd, belachelijk gemaakt en niet meer aangekeken.

De honger werd steeds nijpender, de brooddiefstallen steeds talrijker, het ziektecijfer steeds grooter.

Een nieuwe geesel kwam het kamp tuchtigen: de z.g. kampkoorts. Of het oorzaak of gevolg was van de kleeerluis en vervuiling wisten we niet. Het ziektebeeld was steeds hetzelfde: hooge koorts tot 40.8, diarrhee en verzwakking. De sterfte was hierdoor niet zoo groot maar de vreeselijke buikloop vroeg de meeste slachtoffers en angstig en bezorgd zagen we de slachtoffers vallen onder de jongeren. Zoo ging uit onze vriendenkring: Jozef Pinkhof, Saar Pakkedrager-Slijper, Manu v.d. Bijn, Ruthje Tal. Zoo gingen ook Jacques Ascher, zijn vrouw en tientallen anderen. Jeron Hartog, Eefje Cohen.

De stroom der Poolische vrouwen in het tentenkamp en in de oude schoenbarakken en in de ontruimde 27 en 28, 25 en 26, 21 en 24, 23 en 22 werd steeds grooter. Gewerkt werd er alleen door het Bahnhofko., het Stubbenko. waar een vreeselijke mis-handelingsterreur heerschte, en de keuken en het magazijn. Voor vrouwen was er geen werk meer. De schilkeuken waren overgenomen door Poolische vrouwen en langzamerhand werden overal de Joodsche kommando's afgelost en vervangen door Poolische of Häftlingen.

Men kon duidelijk merken dat de S.S. de zaak niet meer in de hand had. Er was geen spoor van organisatie te bekennen en de terreur en de straf moesten steeds strenger worden toegepast om de discipline te handhaven. Het kamp vervulde meer en meer, de waterleiding, die ook het Polenkamp moest verzorgen, werd

meestal afgesloten tusschen 7 uur 's morgens en 7 uur 's avonds. het was ijsig koud, sneeuw, hagel en modder, geen kachels, baden was al sinds langen tijd onmogelijk, desinfectie werd telkens aangezegd en ging tenslotte niet meer door. Het sterftecijfer steeg tot 10 per dag en eenig uitzicht op verbetering viel niet te bespeuren. Integendeel. Alhalla viel in ongenade. Er was geen bepaalde reden maar er moest een slachtoffer zijn. De Jodenraad werd afgedankt en de bedreiging der laatste weken werd uitgevoerd: de leiding werd in handen gelegd van Häftlingen. Een oude Häftling die reeds 10 jaren vastzat, werd de Judenälteste en 5 kapo's werden de uitvoerders. Stokslagen en schreeuwen waren hun wapens, maar toch was de Lagerälteste niet de slechtste die we gehad hebben. Hij trachtte de etensverdelingen rechtvaardiger te doen geschieden, wist overschotten uit de andere kampen in ons kamp te doen verdeelen en beoefende een ruwe, doch goedbedoelde discipline die zonder de kapo's wel te dragen, ja zelfs beter te dragen zou zijn geweest.

Uit het Polenkamp woelen klanken over die ons nog wisten te verzoenen met ons lot. We spraken over de slecht-bewaakte afscheidingen vaak bekenden. Zo troffen wij Su de Vries, natuurlijk zonder man (Su de vrouw van Bernard de Vries uit de Smedestraat, Haarlem), Hetty Brandel, die via Theresienstadt in Polen was gekomen, Liesje Agsteribbe en anderen. Het nieuws was steeds even droevig.

Ik was al eenigen tijd ziek - galklachten, diarree, koorts. Dien had kampkoorts. Temperatuur tot 40.8, maar dan samen in 1 bed met Bep. Dat was normaal. In ieder bed 2 personen. In één bedstel dus 6 x 2. In een barak pl.m.500. Variatie in het eten was er niet meer. Knollen, knollen, knollen en slappe avondsoepen. Er waren eenige malen eenige zendingen R.K.pakketten gekomen voor eenige uitverkoornen. Belangrijk was het zeker en een zegen voor de ontvangers, maar het was te weinig en het kon het kamp niet redden.

Ons groot enthousiasme over de invasie en het oprukken der Engelsen en Amerikanen, de lavine van de dolste geruchten en vermoedens, de eeuwige "Ipa", die altijd een dag of 14 vóórlijp, konden ons niet meer verzoenen met het eigen lot en leed. We voelden dat de redding voor velen van ons te laat zou komen.

Geruchten over Justausch bleken telkens valsch te zijn en toen dar ook eind Januari weer een bezoek van MShrs kwam, was de opwinding niet zo groot en de verwachting niet zo gespannen.

En toen ons iemand mij kwam vertellen, dat wij opgeroepen waren op de eerste lijst kon ik me heel kalm aankleeden en van mijn bed naar de barak wandelen om eens te informeeren. En toen het bleek waar te zijn en de stroom der gebeurtenissen afrolde, waren we nauwelijks in staat om het hoofd te bieden aan de verrassingen.

Opeens kwam het gehate: "Schnell, schnell, tempo!"

Vrijdagmorgen MShrs.Zaterdagmiddag controle op transport-fähigkeit,pakken, Zaterdagavond bagage naar de desinfectie en Zondag desinfecteren en op reis.

Nu komt er een stroom van gebeurtenissen aan, die ik afzonderlijk heb beschreven in een soort dagboekje dat ik je later

wel eens hoop voor te leggen. De hoofdzak was, dat het een wonder Gods is geweest: gered te worden, toen de nood het hoogst was. Nu begrijp je ook de stemming waarin ik het eerste vel van deze brief schreef, een stemming die niet opgesmukt is en die inderdaad een beeld geeft naar de waarheid der omstandigheden.

Ik vat het gebeurde nu samen in een korte beschrijving.

Zaterdagmiddag 3.30 gingen 300 mensen weg bestemd voor de Austerluch naar Zuid Amerika. Hoe ik er bij kwam is tot op heden niet opgehelderd. Ik werd transportleider. Simon, Bernard Davids en vele vrienden, die eerst opgeroepen waren, gingen niet mee. We mochten de sterren afdoen, kregen geld, werden voortreffelijk in een R.K.trein verzorgd en gingen via Berlijn naar de Zwitsersche grens. We namen telkens op verschillende stations Zuid-Amerikanen in en daardoor - we wisten het natuurlijk niet vooraf, moesten eerst een paar, later in totaal circa 150 mensen uitstappen in Weingarten, 1 uur van de Zwitsersche grens. We hadden het beloofde land der vrijheid vanaf den top onzer vreugde gezien, doch mochten het niet betreden.

Achteraf is gebleken dat dit alles tot ons geluk is geweest en we zijn werkelijk door Gods hand gered. Maar dat wisten we vooraf niet. Het transport schijnt via Zwitserland Marseille naar Algiers te zijn gegaan. Wij werden als civiel geïnterneerden, via diverse tusschenstations naar Würzburg gebracht. En dat was onze redding. We verloren onderweg 4 doden, kwamen uitgeput aan, maar waren civiel-geïnterneerden, zonder ster, in een kamp waar we van gedroomd hadden. Rode kruis-toezicht, kortom een eldorado, een sanatorium, waar we tot rust kwamen, opgekweekt zijn en waar ik na 4 weken ziekenhuis - ik was aan het eind of dicht bij het eind - prachtig opgeknaapt ben. Ik weeg weer ca.80 KG. Bep is dik geworden, Saam is bijna zoo groot als ik ben, breed en sterk, Siem en Dien eveneens. En Oma is weer jong geworden. Ze heeft hier haar 70ste verjaardag gevierd. Het was toch nog een feestdag met cake en taart die we hier rijkelijk kunnen bakken.

Ma een week van groote spanningen - of er wel of niet gevochten zou worden in ons stadje - kwamen 28 April de Fransche koloniale troepen. Ze traptten de prikkeldraadversperringen om en we waren vrij: Messieurs, vous êtes libres!

En zoo wachten we op den terugkeer naar ons huis en ons land. Zal het Erets Israel zijn of Amsterdam. Ik begrijp het beeld van heimwee van den dichter: In Jeruzalem zegde ik Amsterdam en in Amsterdam Jeruzalem.

Ik heb hierover reeds vroeger geschreven. Het zal wel zóó gaan dat tenslotte de omstandigheden beslissen en niet wij! Er is nog geen contact en we wachten, wachten!

De radio is onze verbinding met de wereld. Toestellen die de Duitsche bevolking moest inleveren en waarmede wij nu luisteren.

Holland spreekt nu avond van avond tot ons.

Het beeld dat zoo ontstaan is over Amsterdam is bedroevend. Nederland heeft geleden als weinig andere landen. Het spreekt zeer tot ons en ik heb het herhaaldelijk gezegd tot onze kinderen: Laat ons bescheiden zijn. Ons leed is wellicht lang zoo

groot niet als het leed van duizenden Nederlanders en het lot der overgeblevenen uit de concentratiekampen is onbeschrijfelijk.

We hoorden door de Radio over Bergen Belsen met zijn duizenden dooden, over Dachau, over Mauthausen, over Theresienstadt, over Auswicz. Wat sullen we terugzien. Er zal geen huis zonder doode zijn!

We zullen tot de laatste honderdtallen, de weinige duizenden van de Nederlandsche joden behooren.

Hoe hunker ik naar werk ten behoeve van hen. Mijn ideaal is als domicilie Palestina te hebben en dan te mogen werken om de honderden kinderen en jonge menschen, die naar het oude woord van Herzl in de plaatsen hunner inwoning niet kunnen of niet willen blijven, naar het Oude Vaderland te brengen.

Ik sprak hierover reeds met Gertrud v. Tijn-Cohn. Wellicht lukt dat. Dat zou een geluk zijn niet te beschrijven. Het ligt in de lijn van mijn vroeger werk. En ik ben rijper, ouder en wijzer geworden en mijn menschenkennis en ervaringen hebben zich verdiept en verrijkt.

Zoo! Ik heb mijn plicht gedaan. Ik hoop nu ook van jou te horen. Natuurlijk laat je deze brief aan Rozien lezen en aan alle oude vrienden, Sam de W. v. Blitz, Eliza Mendes, Dr. Taubes (zijn zoon was goed!) en al de anderen van de "oude" en "nieuwe" jischeb. De Franck's (zwagers van Simon) en de oude vrienden der Chaloetsiem.

Als jullie wat doen kunt - jullie allen zonder uitzondering - voor mij en de mijnen, helpt me dan.

God zegene jullie allen.

Wurzach, the 17th May 1945

To the Consul of Great-Brittain,
temporary

WURZACH

Dear Sir,

Availing myself of the opportunity of your short stay in this Camp, I beg to ask your intermediary in the following matter:

I am here as a civil internee since February 1945 coming from the Camp:

Aufenthaltslager Bergen-Belsen near Celle-Hannover, where I was after leaving the Camp Westerbork on March 15th.

I am in possession of the official Dutch documents, passportscopys etc as specified in the Dutch translation of this letter, I enclose herewith.

Moreover I am in possession of a cable dated 8-8-43 from the Netherlands Immigrants Committee via the Red-Cross in Jerusalem and Genève reading:

Your permit for admission into Palestine bears following official Government number M/43B/43A/15 with the corresponding confirmation and a letter of the Swiss Embassy acting as Protecting Power, confirming the same facts.

I suppose, I have been interned here, Together with a number of persons in the possession of documents from South-American Republics, on account of this document.

Moreover there are here a number of persons, also formerly residing in Holland, in possession of different documents, on account of which they have been interned, wishing to repatriate to Holland as soon as possible.

Stating the fact, that up to this moment no consular representative has arrived here to protect our interests, and that the Dutch Government may not be aware of our whereabouts, we request you kindly, in your quality of the consular representative of the allied power with which our Government has been related in war and peace, to do your utmost in this very urgent matter, in order to bring to the knowledge of our Netherland-Authoritys our state of affairs.

We hope that everything should be done to have us repatriated as soon as possible.

Thanking you in anticipation, I remain, Dear Sir, yours very trully

E.Dasberg

E.Dasberg
Civil Internee
Camp WURZACH/ALLGÄU
Wurtsburg.

E. Dasberg

Camp for Civil
Internees
Würzsch/Allgäu
(Wurtemb.)

20 Mei 1945.

Geachte Heer Wiegman,

Ik ben een zwager van den Heer A. Nijstad, antiquaire, vroeger te Lochem (Geld.), later Dan. Willinkplein, Amsterdam. (Zijn vrouw is mijn zuster). Hij heeft mij altijd gezegd, dat ik mij tot U zou wenden in alle zaken hem betreffende. In Westerbork waren wij samen, doch in Maart werd ik met mijn gezin naar het kamp Bergen-Belsen bij Celle-Hannover gezonden. Wat Celle is geweest heeft bij monde van de Radio-sprekers U zeker bereikt. Door een wonder Gods zijn wij er aan ontsnapt om in het bovengenoemde kamp te worden geïnterneerd. Hoe dat alles gegaan is kan ik U in dit korte briefje niet uiteenzetten. Ik heb het uitvoeriger geschreven aan mijn firma de N.V. Nederlandsche Lloyd, Heerenracht 260-266, Amsterdam, en aan Prof. Oranje, Jan Luykenstr. 41 Amsterdam. Als het U interesseert of als U contact met mijn familie heeft kunt U allicht afschrift krijgen. Ik hoorde later dat mijn zwager naar Theresienstadt is gezonden met zijn gezin. Een maal hebben we nog wat gehoord doch sinds zijn vertrek hebben we nooit meer iets gehoord. Over Theresienstadt zijn we in onrust. Mijn moeder, die in goede gezondheid bij mij is, zou dolgraag contact met haar kinderen hebben, doch van hieruit is het tot nu toe niet mogelijk.

Het doel van mijn schrijven is U te vragen of U iets weet van Bram en zijn gezin zoodat U hen kunt laten weten dat wij gezond zijn. Wat zou dat heerlijk zijn! De onrust van mijn zuster zal nog grooter zijn als al onze!

Ik hoop dat U en Uw gezin gezond zijn gebleven. De berichten die wij via Radio Oranje over Holland hebben gehoord, stemmen ons zeer zeer onrustig en verdrietig. Wat is er geleden en wat is er verwoest! Hoewel wij zeer veel ellende hebben gezien en ondervonden, ja juist daardoor, kunnen wij begrijpen wat jullie hebben ondergaan.

Indien U nog niets hebt gehoord van Bram kunt U wellicht informeren bij het Roode Kruis of bij andere officieele instanties naar hun positie en hun welzijn.

Hebt U wel eens iets vernomen van mijn broer Dr. I. Dasberg, geb. 10-12-00, vroeger adres N. Heerenracht 109, Amsterdam, in den oorlog offic. v. gezondheid, kapitein op Iepenburg. Zijn vrouw is een zuster van Bram; Bärtha Nijstad. Ook haar moeder, dus ook Nijstad's moeder waren "ondergedoken".

Als U contact hebt zult U zeker ook ons bericht doorzenden. Ik ben overtuigd dat U het noodige zult doen om ons en Nijstad ter wille te zijn.

Ik heb nog eens een keer van hieruit naar Kats (vroeger Dieren) nu in Zwitserland geschreven om via deze relatie, met wie Bram toch een nauw contact had, een verbinding te krijgen.

U ziet dat ik alles wat mogelijk is gedaan heb maar tot nu toe was het te vergeefs. Ik hoop dat nu via Uwe bemiddeling eenig contact in onze verstrooide familie bereikt zal worden, zoo mogelijk via Radio Oranje die we hier uitsluitend hooren.

Er is nog een broer van ons in Nederland achtergebleven, Nathan Dasberg, geb.14-10-07, vroeger Couperusweg 1, Hilversum, getrouwd met Elisabeth Prins en 4 kinderen. Ook van hem weten we niets.

Een broer is naar Polen gezonden. Zouden wij nog hoop over hem mogen hebben?

Mijn broer Simon Dasberg, 13-10-02, was met zijn vrouw en 4 kinderen samen met mij in het kamp Celle (Bergen-Belsen). Toen wij eind Januari 1945 uit B.B. weggingen was hij gezond doch wat wij gehoord hebben over dit kamp, steat ons verdrietig en ongerust.

God geve dat het hem en zijn gezin goed gegaan zal zijn. Hoe het met onze repatriëring zal gaan weten wij nog niet. Er is geen contact met eenige Nederlandsche instantie. Wel heb ik via de Fransche Com. en later via de Engelsche consul contact gezocht met Holland. Ik hoop dat dat in orde is gekomen.

Ook schreef ik aan Prof.Oranje, een der 7 leden van het tegenwoordigende comité met wie ik persoonlijk bekend ben. We waren bureu in Amsterdam.

Mocht U omtrent deze repatriëring iets kunnen te weten komen, resp. iets kunnen doen om ze te bevorderen dan hoop ik op U te kunnen rekenen. Hoofdzaak is echter contact met Nijstad en Dr.I.Dasberg.

Wellicht kan Jhr.Sandberg van de fa.Helding en Pierson of de vroegere Grootmeesteresse van de Koningin, die een geboren Esse van Nagell v.Ampsen uit Lochem is U van dienst zijn, omtrent Bram wat te weten komen.

Ik heb nog al wat noten op mijn gang maar omdat ik weet dat U een der trouwste relaties van Bram bent en omdat Bram mij altijd heeft gezegd contact met U te zoeken heb ik de vrijheid genomen U zoo uitvoerig over al onze belangen te schrijven.

Bij voorbaat mijn dank voor al Uwe bemoeiingen ij de hoop dat ze met succes bekroond zullen worden.

Gaarne de Uwe

E.Dasberg.

Gegevens:

- Eliazar Dasberg, geb.6-9-04 te Dordrecht Holland
1. Foto-copy Nederl.Paspoort No.508802 afgegeven 9-7-40
Haarlem t.n.v.bovengenoemde en zijn echtgenoots:
Bertha de Vries, geb.27-1-01 te Borculo, en kinderen:
Samuel 5-7-30 Haarlem
Simon Philip 14-2-33 "
Dina Eva 20-6-36 "

2. Foto-copy Persoonsbewijs A35 - No.500285
Afgegeven 13-8-41 Amsterdam t.n.v. Eliazar Dasberg
Jan Luykenstraat 86, Amsterdam.
3. Ditto A35 - No.613072 afgegeven 19-9-41 A'dam
t.n.v. Bertha de Vries.
4. Geboortebewijzen der kinderen:
Samuel geb. 5-7-30 Akteno.1202 Reg.2. Fol.154
Simon Philip " 14-2-33 " 300 " 2. " 37
Dina Eva " 20-6-36 " 1146 " G. " 1146
5. Dina Dasberg de Vries, geb.4-4-75 Nesde (Geld.)
(geen papieren)

(20/9)

E. Dasberg

Camp for Civil Internees
 Würzach-Allgäu
 (Wurtemberg)
 21 Mei 1945.

Lieve Eva, Ik hoop dat ik spoedig gelegenheid krijg je een seer uitvoerige brief die ik klaar heb te kunnen zenden. Het zijn 12 dicht ineengeschreven vellen en het geeft je een overzicht vanaf dat jullie naar Palestina vertrokken tot op 15 Mei. Er bestaat wellicht volgende week kans je deze brief of een deel te zenden. Deze keer kunnen we je dit velletje zenden en uiteraard niet zoo uitvoerig zijn. Ik vertrouw maar dat je een van de talrijke brieven die we je sinds eind Januari hebben geschreven - bijna wekelijks! - wel ontvangen zult hebben zoodat ik aanneem dat je op de hoogte bent van ons welzijn.

Onze ontsnapping aan het levensgevaar van Bergen Bel- sen en onze internering hier op grond van tot nu toe onbekende papieren, doch vermoedelijk op hulp van bui- ten af.

Vandaag worden de barakken van B.B. verbrand.

De Radio vertelde het ons. Wegens het groote gevaar van besmetting en "Seuche". Te bedenken dat zich binnen de kale wanden van deze barakken het leven en sterven van dui- zenden heeft afgespeeld en dat er honderden van onze vrien- den gestorven zijn als honden, van honger en ontbering. En toch hadden we er ook uren van hooge wijding en groote sfeer. De laatste Rosj Hasjana was een voorbeeld daarvan. De sfeer was te tasten. In iedere barak was een wijdings- dienst. En zelfs het opengooien der deuren en de harde kommandosten van Albala die in alle barakken Lesjana Tova kwam roepen stoorde niet.

Vervuild, verluïd, verhongerd, vermagerd hebben we de verlossing afgewacht en voor de meesten is ze niet meer op tijd gekomen.

We hebben alles gedaan wat te doen was om contact met al onze verloren familieleden te krijgen maar de verbindin- gen zijn nog niet zoodanig hersteld dat er kans op antwoord is. En zoo moeten we wachten tot dat er kans op contact is.

Over onze repatriëring is nog niets bekend. De Eng. en de USA consul die hier waren voor de terugkeer der Engelschen moesten zich onbevoegd verklaren voor de Neder- landsche gevallen.

Alle andere Nederlanders hier zijn in het bezit van Zuid-Amerikaansche papieren en of Dubbelstaatl. Ik ben de echte eenige onvervreemde Nederlander met echte Nederlan- dsche papieren. En ik moet dus wachten tot de Nederlandsche consul of een ambtenaar der Ned. reg. hier komt.

Over Palestina hoor ik überhaupt niets. Er zou een vertegenwoordiger der Joint hier komen. Ik heb geschreven aan de Pal. Amt in Geneve en als eerste land voor repa- triëring opgegeven Palestina maar de omstandigheden zullen moeten beslissen. De verbondenheid met Palestina is groot.

maar grooter is de verbondenheid met Nederland.

De kans om wat te doen voor alle familieleden die weg zijn is in Holland het grootst. De kans voor onze kinderen is in Palestina het grootst. Ik zie hier dagelijks de ontjood-schende invloed van een niet joodsche omgeving en de vervlak-king van de niet bewuste joden die overigens niet tot de aan-genaamste specima behooren.

Ik zie de kans op een bestaan wel in Holland. Mijn baan wacht me wel en bij de repatriëering is er ook zeker wat te doen. Maar mijn ideaal is in Palestina dat werk te doen.

Ik hoop dat je wat weet en uitvoering zult schrijven zoo gauw dat mogelijk is.

En nu eens niet over mezelf en over onze eigen belangen. Wat doe je? In iedere brief hebben we dat gevraagd. Waar woon je, met wie verkeer je. Wat verdien je. Wat voor connecties heb je en met wie ben je samen? Wat doet Rozen. Voor haar gelden de zelfde vragen en voor haar zusters. Is er eenig contact geweest met Holland en met andere der familieleden?

En wat doen de andere vrienden van het transport? Wat doet Mevr. v. Thijn. Op haar hulp, vriendschap en medewerking reken ik ook. En Eliza Mendes en Dr. Taubes en Sam de Wolf en v. Blits om maar eenigen te noemen.

Wij hebben helaas velen zien vallen in B.B. en vreezen voor velen na ons vertrek. Jacques Aescher, zijn vrouw, Jozeph Pinkhof, Jerohm Hartog, Eefje Cohen, Manu v.d. Lijn, Saar Pakkedrager-Slijper, Dr. Hendrik Cohen, Henry Eitje, Salomon Eitje, zijn vrouw en zoo velen, en velen waren getee-kend en opgeschreven. We hadden den laatsten tijd circa 10 per dag die we uitgeleide deden.

Over de kampen in Auswicz, Mauthausen, Dachau enz. hebben we zooveel gehoord door de radio dat er niet al te veel hoop mag zijn en wat we over Celle hoorden heeft natuurlijk veel betrekking op de Häftlingen, maar ...

Het z.g. Diamantransport is in ongenade gevallen en ging naar een werkkamp. Wat daarvan terecht zal zijn gekomen?

De eenige die hier is is Philip de Pasuw en Ruth de P. Knoller op Zuid-Amerik. papieren. En wat zal er van de onder-dikers uit Holland terecht gekomen zijn? Ik vrees vaak met groote vreeze ...

Lieve Eva,

Eli laat een klein plaatsje voor mij open, om je ook mijn pootje te laten zien. Hij is altijd de verslaggever en knapt al deze werkjes keurig op.

Voor mij blijft er in dit kampleven toch altijd werk ge-noeg. Voor ons 6. Moe is gelukkig best, maar tenslotte 70 jaar en heeft ook haar verzorging noodig. Ze breit veel, ook voor anderen. We weten val veel oude wol wat te prutsen en we hebben veel noodig. We hebben nog maar heel weinig aan kleeding, maar we hebben het groote, onbeschrijflijk groote

geluk van het leven en het samenzijn met ons geheele gezin. Dat groote wonder van ons uitverkoren zijn boven soveelen blijft ons steeds bij. Elke dag praten wij er over en denken dan aan soveelen die we nooit meer zullen zien. Wanneer zullen wij elkaar weerzien, Eva? Weet je, dat je dat bij je afscheid in B.B. steeds gezegd hebt? Ik hoop, dat wij werkelijk gauw weer samen zullen zijn, om onze verdere levens bijeen te blijven. Oock dat is nog een open vraag. Waarheen zullen wij nu gespoeld worden? Wij laten ons maar drijven, want actief kunnen we hier nog niets doen. Onge pogingen hiertoe zijn nog niet gelukt.

De kinderen zien prachtig uit. Je kunt ze gelukkig niets meer aan zien van de honger en de ellende. Niemand zal ons gelooven als we zóó verschijnen. Saam is geweldig gegroeid. Een groote kerel. Siem is klein en dik en Dien is prachtig gegroeid. Ze heeft ook een groote brief voor jou en Rozien. Vooral cok groeten voor haar. Laat haar dit alles lezen!

Heel veel liefs en veel veel kussen en groeten voor alle bekenden.

Je eigen zus Bep.

familie Rabb. Dr. Altmann, Manchester,
ontwerp)

Dear family,

I hope that you have received our different letters and making use of the opportunity of the first repatriation transport to England I have a great pleasure in writing you. Since the 28th of April we are free. The French troops entered here and the Camp was free without any gunshot. And now we are waiting for our repatriation to Holland. We should like to go to Palestine on account of our certificates of entrance into Palestine but first we have to do and to settle a lot of things, in Holland and secondly or perhaps first there is no possibility of going directly to Palestine.

Since we are free I have done my utmost to get into touch with Simon and Isa, but up till now without any result. If you have received one of my letters you know that we have left Bergen Belsen at the end of January for an exchange via Switzerland together with a group of persons in possession of documents and passports of South American Republics. At the latest moment, half an hour for the Swiss frontier we had to leave the train and, after some difficulties we have been interned in this Camp, a camp for civil internees, particularly English citizens from the Channel Islands. Here we were looked after very good and we are grace to the inestimable assistance of the British Red Cross Society. After the departure of the English friends I think that our repatriation soon will follow although we have to go till our departure for Holland to the Camp Biberach, a place in the neighbourhood.

Since the beginning of Februari I have written every week trying to inform me about Simon and Isa, in Switzerland, in Holland, etc. I am sure you have done the same. When we left Bergen Belsen Simon & Isa were not in a so bad condition. It was very pity they could not go together with us. I cannot forget the departure. They were first mentioned on the list, but at last they were not enrolled. It was a dramatic moment to go away and to leave them in the hunger camp after having been together so long time. I regret to tell you that the circumstances in the camp were very bad and after hearing the broadcasting of the B.B.C. we are anxious and afraid what has happened with their family. I write you this openhearted and I hope that my freightfull supposition will not be fulfilled.

Except Simon there were in the camp Bergen-Belsen our 4 brothers in law with their wives and children together 22 persons. Regarding my sister with her husband and 3 children, deported to Theresienstadt, my brother Manuel, sent to Auewicz, we are in the same position.

I cannot accept the idea that from our 2 families Dasberg and de Vries only my family will have survived this horrorcamp, by the happy fact of the exchange that was planned.

I hope to hear something about your experiences about your brothers in Palestina, particularly my friend Butcher and last not least your father. My mother is grace to God in good health. We have celebrated her 70th birthday here in the camp, but only she is asking every day about Simon and Isa and their lovely children.

Perhaps you can inform yourself if it is possible to write to us, otherwise send after 2 weeks your reply to my Dutch adress

E.Dasberg c/o Nederlandsche Lloyd, Heerengracht.
Thanking you in advance and

Eli Dasberg, born 6-0-04 in Dordrecht-Hollande
formerly: Amsterdam Jan Luykenstraat 86
now: Camp for Civil Internees Würzach
asks the following information:

The Radio broadcasted to-day some information concerning the Camp Bergen-Belsen near Celle near Hannover.

In this Camp are the following relations:

my brother: Simon Dasberg born 13-11-01
Dutch nationality, Chief-Rabbi of Amsterdam
with his wife and 4 children.

my brothers in law:

Hertog Naphtalie de Vries, born 6-12-02
with his wife and 2 children.

Izak de Vries, born 16-7-06
with his wife and 2 children.

Nathan de Vries, born 12-11-04
with his wife and 2 children.

Joseph van Dijk, born 6-10-04
with his wife and 2 children.

I request you kindly, if possible, to inquire if this persons are still alive, and to inform them that I, my mother and mij family are in good health.

Würzach 1th May '45

E. Dasberg

Eli Dasberg, né 6-9-04 à Dordrecht - Hollande
interné - civile dans le Camp : Würzach-Allgäu
demande les renseignements suivantes:

Le Radio à donné des informations concernant
le "Lager Bergen Belsen près de Celle-Hannover.
Dans ce "Lager" se trouvent:

mon frère:

Simon Dasberg, né 13-11-02
nationalité Hollandaise, le grand-rabbin
d'Amsterdam-Hollande
avec femme et 4 enfants.

mon beau-frère:

Naftalie Hartog de Vries, né 6-12-02
nationalité Hollandaise
avec femme et 2 enfants.

et: Izak de Vries, né 16-7-06
nationalité Hollandaise
avec femme et 2 enfants.

et: Nathan de Vries, né 12-11-04
nationalité Hollandaise
avec femme et 2 enfants.

et: Joseph van Dijk, né 6-10-04
nationalité Hollandaise
avec femme et 2 enfants.

Je vous prie de prendre, si possible, des renseigne-
ments si ces personnes sont encore vivantes et de leur
faire savoir, que je suis avec ma mère et famille en
bon santé.

Würzach 1er Mai 1945.

E.Dasberg

5/7

Wurzach, 1 Juni 1945.

Lieve Eva,

Morgen gaat het eerste transport Engelschen naar Engeland. Overmorgen de rest. Onze repatriëering zal dan zeer spoedig volgen. We gaan midden der volgende week naar Biberach waar allen die naar Holland teruggaan verzameld worden en na eenige weken zullen kunnen repatriëeren. Er is dus beweging in en het zal nu zoo lang niet meer duren. De Nederlandsche consulaire ambtenaar, Kapitein de Jong, is daar reeds aangekomen om ons transport te regelen door de lucht of per spoor. De bagage is een probleem. We hebben natuurlijk wat kleeren, er wat bijgekregen door het Rode Kruis, van Engelschen wat gekocht in het dorp tegen markten, geruimd tegen cigarettens enz. We hebben uit onze Red Cross parcels wat tins gespaard, wat thee, tabak, cacao, chocolade, oats, suiker, enz. om mee naar Holland te nemen. Vermoedelijk mogen we niet meer dan 25 KG p.persoon mede nemen en onze dekens, winterjassen etc. behooren daarbij. Maar dat is alles van minder belang. Ik schrijf je dit om je een indruk te geven van onze dagelijkse zorgen. We eten hier goed. Wat er noodig is wordt gerequireerd. We hebben het beter, velen zeer veel beter, dan voor de oorlog en ongetwijfeld beter dan we, waar ook, het zullen krijgen.

Het transport gaat naar London en een van hen neemt deze brief mede. Wellicht bereikt het je op deze wijze vlugger dan via de militaire post die tot nu toe onze correspondentie verzorgde en waarmee we een heele serie brieven verzonden hebben. Tracht ons te antwoorden naar Amsterdam p/a Heeren-gracht 260-266. Als we aankomen zal dat toch mijn eerste aankomst zijn.

Het schrijven van nieuws is natuurlijk moeilijk omdat ik niet weet wat je ontvangen hebt. Ik heb een zeer groote brief van 12 kantjes meegegeven, met een tamelijk uitvoerig relaas over de gebeurtenissen sinds jullie vertrek uit B.B. en een nogal somber beeld over de verwachtingen die we koesteren omtrent het lot der 22 broers, zusters en kinderen die we daar achterlieten. Somber doch eerlijk en niet geflatteerd! Het heeft geen zin om de werkelijkheid heen te draaien en niet te zeggen wat we bedoelen.

Hoe meer ik de reacties beluister van de Nederlanders (van dubbele nationaliteit!) waarmee we samen hoe bezorgder ik ben over de toekomstige ontwikkeling van het Nederlandsche Jodendom. Uit Auschwitz is er niet veel te verwachten. De berichten die we gehoord hebben van B.B. en Oranjezender (het relaas van Dr. Eduard Zeldenrust, een der weinigen die de gas-kamers ontsnapt is en er door gekomen is) geeft niet veel hoop dat er meer dan eenige honderden, duizenden wellicht, gespaard zijn. Uit de Duitsche kampen zijn het ook slechts eenige honderden en we hoorden uit de Radio dat er tot nu toe 4000 ondergedoken Joden waren teruggekeerd. Daaronder zijn wellicht ook de gemengd gehuwden. Daaruit zal de nauwe Joodsche gemeenschap in Nederland moeten worden opgebouwd. Hoe talrijk. Is 8 à 10.000 al niet te hoog geschat? Aan de geest

van het Nederlandsche vdk zal het niet behoeven te liggen om een vrije opbouw mogelijk te maken. De geluiden die we opvingen stemmen zelfs hoopvol. De nieuwe strooming in Nederland, de Nederlandsche Volksbeweging, de stemmen der nieuwe Nederlandsche couranten en tijdschriften, het Parool, Vrij Nederland en dergelijken spreken allen dezelfde taal: een taal die wij reeds verstonen vóór de oorlog en die wij nog beter hebben leeren verstaan. Rechtvaardigheid, sociale rechtvaardigheid, vrijheid van overtuiging en een sterke democratie. Officieel hoorden we vandaag dat de socialist Drees en de bekende humanist Prof. Schermerhorn, wiens artikelen vóór de oorlog ik reeds met belangstelling volgde; een religieuze socialist zonder partij, het nieuwe Kabinet zullen vormen. Dit alles geeft reden te over om van deze zijde niet alleen geen hindernissen te krijgen maar medewerking en hulp voor positieve Joodsche Opbouw.

Of echter de wil der Joden tot een dergelijke opbouw sterk geneg zal zijn? En wie de leiders zullen zijn en welke invloeden hier een rol sullen spelen? De innige verbroedering tusschen onderduikers en gastheeren, de beïnvloedingen in de zeer positieve Christelijke en Katholieke kringen die als gastheeren optraden, sterk positieve naturen die hun leven veil hadden om Joden te helpen die vaak alleen maar door geboorte Jood waren en weinige positieve Joodsche waarden hebben meegekregen van het Joodsche leven in Nederland vóór den oorlog - De opvoeding van kinderen en opgroeiende jongens en meisjes in deze niet Joodsche omgevingen zonder eenige Joodsche beïnvloeding of milieu, zijn het niet feiten waarmede men rekening te houden heeft?

De reacties der Nederlandsche Joden die ik hier ontmoet heb maken mij bezorgd wegens een ander probleem: de spanningen tusschen hen en de z.g. Duitsche Joden. Als beginsel heb ik in B.B. in een klein voorbereidings-comité verdedigd en geaccepteerd gekregen de opvatting dat de status quo van vóór den oorlog, het verkregen asylrecht voor allen die in Nederland gewoond den doorslag moeten geven. Het is niet aan ons om te selecteeren. Integendeel. Wij hebben te ijveren voor een oplossing in dezen geest om althans dit deel van het Joodsche volk rust en recht te geven.

Doch de haat tegen Duitsche joden, in Holland reeds aanwezig, in Westerbork versterkt en voedsel gegeven door de klik der leiding en "transporteurs" is steeds grooter geworden. Ook door de algemeene haat tegen Duitschers, Duitsche taal en Duitsche manieren en de niet altijd aanwezige tact om deze Duitsche verschijnselen en eigenschappen eenigermate op den achtergrond te houden.

En deze stemming is er niet beter op geworden en ook hier, op den drempel der terugkeer, heb ik voortdurend te vechten tegen deze reacties en opvattingen, terwijl de positieve Joodsche opvattingen nauwelijks aanwezig zijn. Voortdurend zijn de uitingen van Joodsche "Selbsthass" en Joodsche minder-

waardigheidsgevoelens vast te stellen.

Ik mag geen algemeene conclusies verbinden aan de stemming in deze groep maar leerzaam is ze zeker en tot nadenken stemt ze ook! In de smeltpot van deze stroomingen en opvattingen, onder economisch moeilijke omstandigheden moet de opbouw van het Nederlandsche Jodendom gevormd worden. En het slechte verleden der beginselloosheid, het gebrek aan geestelijke beschaving en diepte, het afgesleten cliché van de kerkgenootschapsvorm zullen de vorming van een frisch nieuw leven steeds moeilijker maken. Vanuit Palestina zal er groote taak te verrichten zijn. Doch een taak die oneindig geduld en veel tact en wijsheid zal vragen en waarbij de stemmen van hen, die hetzelfde leed en lot gedragen hebben, niet mogen ontbreken.

Ik kan niet beoordeelen hoe de toestanden in Palestina gegroeid zijn, of de Syrische en Libanese moeijkheden de toekomstverwachtingen en zelfs -beloften zullen beschadigen, wat de invloed der Zionistische stemmen in San Francisco en in Londen en op de toekomstige vredesconferenties zullen kunnen doen hooren.

Ik denk dat er reeds hulpacties, vooral voor het onderbrengen van ouderlooze kinderen en jongelieden naar Palestina, aan de gang zijn.

Of de geestelijke problemen van de opbouw in Nederland in het bijzonder en Europa in het algemeen, ook al ter discussie staan interesseert mij in het bijzonder.

Een verdieping van religieus leven heb ik noch in W.E. noch in B.B. noch hier kunnen vaststellen. Wel een belangstelling voor vormen en tradities op bijzondere dagen. De Rosch Hasjana sfeer in B.B. zal ik niet licht vergeten. De sederviering hier met zelfgebakken matsoth, een met de hand geschreven Hagada was ook zoo'n hoogtepunt. Maar de dagelijksche trouw aan de gebruiken zooals ik die van mijn vaders gezien heb kan ik slechts met moeite op de zonen overdragen. De vervlakking door het nalaten der spijswetten, de onmogelijkheid van sjabbath en sjoeldiensten heeft beschadigingen aangebracht die niet snel hersteld zullen worden. En de starheid van een bepaalde vorm dienende orthodoxie ergert me evenzeer als het me vroeger ergerde.

Zoo. Ik hoop dat je deze zult ontvangen in gezondheid! Bespreek de inhoud eens met mijn oude vrienden uit Holland en laat me antwoord hooren naar Amsterdam.

Hartelijke groeten voor jullie allen. God zegene jullie.

Eli.

(25/9 in Israel ontvangen)

Biberach-Riss, 10 Juni 1945.

Lieve Eva,

Zoo zitten we in Biberach, het groote kamp in Wurtemberg niet ver van ons oude kamp Würzach. De Engelschen zijn naar huis per luchtvervoer en wij maken groote vorderingen. Kapitein de Jong, de Hollandsche officier-consul belast met de repatriëering heeft onze papieren al klaar gemaakt en we wachten nu op het vervoer. Dat is de laatste etappe. We gaan waarschijnlijk in het midden dezer week naar Schatzburg per auto en vandaar per trein naar Brussel-Eindhoven. Dat is het laatste station. Verder zal het dan weer per auto gaan.

En verder? Dat weet hier niemand. We zullen wel ingekwartierd worden maar hoe dat alles in zijn werk zal gaan weet niemand nog. Er is nog geen postverbinding met Holland.

Je moet nu zeker al een heeleboel brieven van ons ontvangen hebben. Via het transport der Engelschen gaven we ook nog een brief mee. En dus weet je nu zoo langzamerhand al wel een en ander over onze avonturen.

Hier in Biberach hebben we weer heel wat oude vrienden van ons transport uit E.B. opnieuw ontmoet. Bram Salomons, Dr. Moser, Annie Schapira. Allen zijn, net als wij weer goed in conditie en voelen zich weer sterk. Bij ons allen is de onrust over onze relaties. We hebben nog niets gehoord. Alleen maar nare berichten over de radio die ons niet veel hoop geven.

Moser gaat niet naar Holland. Hij wacht op zijn kans voor Palestina. Maar dat kan nog maanden duren. En ik voel mij niet verantwoord maanden in een kamp te blijven in Duitschland zonder onderwijs, zonder contact en met gebonden handen, dus in de onmogelijkheid om iets te doen voor de anderen!

Het gaat mij niet om de materiele dingen. Zoo groot zijn mijn belangen niet. En van je ondergedoken dingen zijn heel veel niet meer te achterhalen. Zoo hoorde ik toevallig door iemand hier die ondergedoken was geweest bij de horigemaker in Haarlem dat die gepakt waren wegens jodenbengunstiging en dat alles wat er in huis was verbeurd was. Zoo zie je dus maar! Maar als wij in Holland zijn zullen we wel gaan zien of de Peereboom nog vruchten draagt.

Dien is vandaag 30 Siwan 9 jaar. Ze is zoo lief. En ze speelt met allerlei klungels die we bij elkaar gekregen en gevonden hebben. Ze heeft een heel kistje vol met rommel en dat moet mee naar huis.

Een van de grootste problemen is het bagagevervoer. We hebben niets en toch hebben we 12 stuks bagage. De kleeren van het Hoode Kruis en een partij levensmiddelen die we konden sparen. Dat moet mee.

Wie weet wat voor toestanden we zullen aantreffen. En dan is een voorraad levensmiddelen groot genoeg om naast onze rantsoenen te ontvangen van groote beteekenis. En voor onze vrienden waar we gastvrijheid zullen krijgen totdat we een

paar kamers gevonden waar we gaan wonen. Een ander plan hebben we niet.

We willen niets doen dat ons vastlegt.

De volgende brief zal nu wel op zich laten wachten.

Ik raad jullie aan om naar relaties in Londen te schrijven die makkelijker naar Holland kunnen schrijven en dus onze brieven naar ons (Heerengracht 260-266, Amsterdam, c/o Nederlandsche Lloyd) kunnen verder sturen.

Ik stop voor vandaag.

Hartelijke groeten van ons allen. Dringend groeten voor jullie en voor Rozien en alle oude vrienden. De Beers, Davidsen, Francks, De Groot, jullie transport enz. Chalcoetsien.

Eli.

(begin Augustus in Israel ontvangen)

Bregenz, 15 Juni 1945.
Centre de Rapatriement pour la France,
Belgique et la Hollande.

Lieve Eva,

We zijn op weg naar Holland. Van Wurzach naar Biberach waar we weer eenige dagen bleven en toen samengevoegd met een groepje per camion naar Bregenz aan het meer v. Constanz. Hier wachtten we weer 1 à 2 dagen en gaan dan per trein via Basel-Mulhausen naar Eindhoven. Dat zal wel telkens met eenig oponthoud gepaard gaan en met verblijf in een "centre" maar dat geeft niet; we zijn op weg!

De verzorging in deze centra is voortreffelijk. 2 warme maaltijden per dag met wijn en voldoende brood. Maar de menschen zijn ongeduldig en willen naar huis. Liever droog brood daar dan dubbel belegd hier! We treffen hier allerlei menschen uit allerlei kampen. Ook Joden, een enkele Nederl. Jood. Zoo troffen we gisteren een Poolische Joodsche ingenieur van Fransche nationaliteit die in het ouderkamp van Auswicz was en die ons vertelde dat Max Belle daar opperkapo was. Hij is er door gekomen en is direct met de Amerikanen meegetrokken doordat hij goed Engelsch sprak. Rozien! je profetie is uitgekomen, hij is er door gekomen. De beschrijving die de Pool gaf was niet te miskennen. Kortaf, streng, te beschikken over leven en dood, daarnaast dirigent van het koor der gevangenen, op goede voet met de Duitschers en daardoor beter gevoed en gekleed en krachtig tot het einde! Het gaf hier weer aanleiding tot discussies die me telkens opnieuw met steeds grooter zorg vervullen omtrent de structuur der Joodsche gemeenschap in Nederland. Wat we verder hooren over de kampen bevestigt onze vermoedens. Er zullen slechts enkele honderdtallen terugkomen. Van vrouwen en kinderen weten ze niets.

Ik ben er weer ingedraaid en ben de leider van het convooi. Er is niet zoo veel mee te doen maar je bent toch altijd bezig om het eten te verzorgen en de noodige accomodaties te verkrijgen. Telkens neem ik me voor om alleen voor mezelf te zorgen en telkens vlieg ik er weer in! Voor Holland heb ik de beste voornemens maar of ik ze zal kunnen uitvoeren is een tweede punt.

Men beweert dat we Maandag 18 Juni op reis zullen gaan. Op reis naar huis! Telkens probeer ik me weer te realiseren wat voor groot geluk we gehad hebben om met het geheele gezin er uit gekomen te zijn en nu op weg te zijn naar Holland. En telkens opnieuw denk ik weer na of we de goede richting uitgegaan zijn en niet hadden moeten wachten op de kansen voor Palestina. Tot nu toe is er geen enkel contact. Alfred Moser wacht in Biberach. Hij wil niet naar Holland en meent het beste te kunnen wachten op de papieren voor Palestina. De Joint tegenwoordiger die zou komen is er nog steeds niet. De Engelschen vertellen dat derg. gevallen maanden kunnen duren. Intuschen zie ik een kans deze brief naar Zwitserland mee te geven en dus houd ik op.

Veel groeten

Eli.

18.6.45 - verlieten we Bregenz. Weer op lorries. Een vreselijk gesjouw met bagage vóór we voor ons gezin, man, vrouw, moeder en 3 kinderen, 12 koffers en 6 pakken dekens verzorgd hadden (zie brief).

Zo kwamen we in Sankt Margreten, waar we Zwitsers gebied zouden bereiken over een brug. De lorries mochten niet over de brug. We moesten dus onze bezittingen zelf slepen over zeker een paar K.M. afstand, vóór we op Zwitsers grondgebied in een trein konden plaatsnemen. Mijn moeder was 70 jaar. Het jongste kind van 9 jaar was ook nog geen lastdrager, noch de jongens van 12 en 15 jaar. Maar het lukte tenslotte met veel tussenstations.

Door Zwitserland langs Rorschach Hafen naar Basel in een geriefelijke trein, maar afgesloten en door Zwitserse militie bewaakt, met geweren bewapend!

In Basel kwamen we op een afgesloten perron, waar we een warme maaltijd kregen. Er werkten ook Hollandse dames, mede een Mevr. de Vries van Maison de Bonneterie. Van haar hoorden we dat Bram en Rozet met gezin uit Theresienstadt behouden waren en op de lijsten van overlevenden voorkwamen. Ze zouden al op weg zijn per vliegtuig naar Holland.

We hoorden ook het bericht, dat Simon en Isa in Bergen Belsen "gestorven" waren, maar we hielden dit bericht maar geheim voor mijn moeder. Van de "onderduikers" uit Nederland niets!

Ik zie nog de luchtbrug voor me waarop Zwitserse belangstellenden naar de oorlogsslachtoffers-repatrianten keken en met als in de dierentuin sinaasappels en chocolade naar beneden gooiden. Onze jongens waren woedend over de ontvangst van oorlogsslachtoffers in een neutraal land.

In Mulhouse - wederom het gesleep met onze bagage - was de ontvangst hartelijker en spontaner.

Grote spandoeken verwelkomden ons:

"La France renaissante veut vous faire oublier les longues années de souffrances".

"Au sol de la Patrie, l'Alsace libérée est fière de vous accueillir".

De receptie in Mulhouse was goed georganiseerd. De trein was uit allerlei soorten terugkerende gevangenen of werklieden of tewerkgestelden samengesteld, Fransen, Belgen, Nederlanders, joden uit allerlei landen. En er bleken ook Duitsers ondergedoken te zijn, zelfs SS-ers met het merkteken onder de arm. Daar vooral werd speciaal op gecontroleerd, en soms

met succes.

Maar behalve dit politieke onderzoek was er een uitvoerig gezondheidsonderzoek, zuiverheid, etc., registratie, ontsmettingsbaden, DDT-behandeling etc. Het begon om 2½ tot 10 uur en van 12½ tot 's nachts 3. Mannen en vrouwen apart trokken in lange stoeten, nadat ze alles in houten laden hadden afgelegd, naakt door het als ontvangstcentrum ingerichte fabrieksgebouw. Het was doodvermoeiend. We kregen allerlei versnaperingen, sigaretten etc. en konden tot slot op een paar ruststoelen wat languit liggen om de rest van de nacht door te brengen.

19.6.45.

Van Mulhouse naar Parijs. Vertrek 's morgens om 6 uur, aankomst 12 uur. Weer in de stampvolle trein, waar we precies een coupé vol hadden met onze bagage.

Op het ~~peroon~~ in Parijs kon Bep niet verder. Overinspanning, zwakte, ondervoeding, etc. Ze viel flauw, was buiten kennis en het was een heel gedoe voor de weer samen waren. Het voordeel was een transport per particuliere auto naar Ivry. Weer registratie, keuring, ontsmetting, bad, en toen weer naar een ander centrum.

20.6.45.

We hebben niet geslapen. Bep was echt ziek en kon nauwelijks lopen, maar we moesten toch verder.

Eindelijk per auto naar Ris Oranges. Eerst naar een Hotel des Artistes, weer naar een volgend adres, een lege villa. Tenslotte naar Vernon, waar we in een oud kasteeltje met kostelijke oude mensen op stroo werden ondergebracht (Riz Orangis, Seine-et-Oise, Centre Herbergement Neerlandais). Eindelijk doken daar een paar Nederlandse officials op van de dienst voor Repatriëring. Niemand wist iets, niemand kon iets doen. Rommelig en ongeorganiseerd. Wij waren in onze groep met 14 mannen, 30 vrouwen.

We troffen Paul (Sal) Maarsse, Lou Cohen uit Rotterdam. Allemaal officieren en geen enkele bevoegdheid. Vriendelijk, hartelijk, maar geen hulp.

We hadden wonderlijke ontmoetingen. Friedberg, die ik me herinnerde van de J.R. De Ehgelse groep was verdwenen. We hebben ze niet meer teruggezien.

Weer kregen we pakjes van het R.K.

Ook hier hoorden we zeer positief, dat Simon gestorven was.

21.6.45.

Er kwam eindelijk een Nederlandse Consul "Lefebure", die ons een noodpas gaf van het Consulaat-Generaal der Nederlanden uit Parijs, een "certificaat van Nederlander-schap" in afwachting van het uiteindelijk onderzoek omtrent de juistheid van onze verklaringen, uitsluitend geldig voor de reis in Frankrijk en België. Het was een vreemd, tweetalig document, maar tenminste met officiële stempels en handtekeningen en een foto.

Hoewel ik in slechte conditie was, wilde ik toch iets ondernemen om onze terugreis vlugger te doen verlopen.

Er was een Dr. Meerschman, die me eigenlijk liever in een Amerikaans legerhospitaal wilde doen opnemen, omdat dat voor mijn toestand veel beter zou zijn. Volgens hem was de voedseltoestand en de woning- en kledingtoestand in het nauwelijks bevrijde Nederland heel zorgelijk. Maar dan zou ons gezin uit elkaar moeten en met het eind in het zicht, nadat we wonderlijkerwijze altijd samen waren gebleven, zezen we dat plan zeer beslist af.

En dus ging ik op stap naar Parijs naar de Nederlandse Missie, waar ik een zekere Mr. Kamp kon spreken. Ik reclameerde over de slechte ligging van oude vrouwen en kinderen op stroo, over de slechte regeling van de repatriëring en over het gebrek aan begrip van ambtenaren, die we tot nu toe hadden ontmoet, voor de toestand, zowel materieel als psychisch, van mensen, die uit een kamp als Bergen Belsen kwamen.

Het hielp niet veel. Mr. Kamp was hoffelijk en vriendelijk, maar kon niets doen en niets beloven.

Veel moeilijker en veel scherper werd de discussie, toen ik de belangen van de leden van onze groep bepleitte, die geen Nederlandse pas hadden, maar wel vóór het uitbreken van de oorlog in Nederland hadden gewoond op toen geldige papieren en officiële goedkeuringen. Voor deze groep kon ik geen gehoor vinden en niets hielp. Dat waren geen Nederlanders en de Missie kon zonder instructies niets doen. Het feit, dat ze ondergedoken kinderen in Nederland hadden achtergelaten, kon het standpunt niet veranderen. Het feit dat ze reeds jaren vóór de oorlog in Nederland officieel erkend woonden, maakte geen verschil. Waarom niet de vroegere status geaccepteerd? Ik wees op de "onvriendelijkheden" van NSB-ers of wat er op leek, die in dezelfde terugreizende groepen zaten en die al enige malen geschimpt hadden: "Waarom niet naar Palestina?". Ik bereikte niets. Ik was zeer teleurgesteld en gedeprimeerd. Wel werd ik

geïntroduceerd in de messroom, waar goed gegeten werd, waar een groot aantal gewichtige mensen met een samenraapsel van allerlei uniformen en uitrustingen heen en weer liepen. Maar vooral gewichtig deden. Ik trof er wat Nederlanders, die ik van vroeger kende. Dr. Lankhorst, Chel Kalker, Josepha Mendels, de schrijfster o.a. Heel veel mensen, die de oorlog op fluweel hadden uitgezeten en geen begrip hadden voor onze problemen.

Weer terug in ons "kamp" moest ik helaas weinig bemoeiigds vertellen aan onze groep zonder nederlandse passen. Er waren er bij, die in Nederland ondergedoken kinderen hadden en die niets wisten hoe de toestand was.

De volgende dag ging Bep naar Parijs om eens bij de Jewish Agency te gaan polsen wat er met onze Palestina-papieren was. Ook die reis was een teleurstelling. Onze certificaten - eigenlijk maar schijneertificaten om tegen de Duitsers te gebruiken - waren afgelopen en ongeldig geworden. Het had geen zin, plannen in die richting te maken. En de lijsten van overlevenden uit Bergen Belsen, die Bep daar kon inzien, gaven haar een zware klap en grote onzekerheden. Er deugde niets van. Ze wist, dat sommige mensen al dood waren, toen wij weggingen, doch zij kwamen even goed op de lijsten voor als overlevenden. In ieder geval kreeg ze vreselijke berichten en kwam ze verslagen terug!

25.6.45.

Maandag. Weer slepen met onze bezittingen en voorbereiden voor het vertrek, dat op Dinsdag,

26.6.45 zou plaatsvinden. We stonden al om 2 uur 's nachts op; de instapplaats was dichtbij en we vertrokken per trein naar Lille, waar we om 2 uur aankwamen.

27.6.45.

Weer niet geslapen. We kregen R.K.pakketten, koffie, brood, blikken met worstjes, die van coupé tot coupé verder gegeven moesten worden. Dat leverde weer een scheldpartij op van een buurcoupé die beweerde dat de Joden weer alle worst opraten.

In een doodvermoeide toestand kwamen we op

28.6.45 in Breda aan. Daar was een goed ingedeelde dienst, die controleerde en registreerde, bonnen moest verdelen en reisgroepen voor verder transport moest regelen en indelen.

Daar kregen we de zwaarste klap op ons hoofd.

De controlerende beambte, semi-militair gekleed, ge-

laste mij, aan de kant te gaan staan. "Een familie met man, vrouw, 3 kinderen en een moeder, dat moest een collaborateur zijn".

Ik was niet in staat te praten en te weerleggen. Ik had al mijn zelfbeheersing nodig, de man niet aan te vliegen. Maar mijn vrouw vocht met alle kracht der overtuiging tegen de vreselijke beschuldiging en nadat hij, op haar eis, bij leden van onze groep naar mij gevraagd had en inlichtingen kreeg, maakte hij zijn verontschuldiging. Een zo complete familie was zeer ongewoon!

We waren terug in Nederland.

29.6.45.

Overnacht in de Koninkl.Milit.Academie in Breda met redelijk goede verzorging en goede organisatie.

's Morgens vroeg kwamen we per vrachtauto weer aan de trein, die ons met onze pakken en koffers naar Nijmegen bracht. Van het verwoeste station zouden we in vrachtwagens naar Amersfoort gaan. Onze groep was intussen al gedund. Er waren er al enigen op eigen gelegenheid tussenuit getrokken naar het Oosten van het land en naar Rotterdam door wagens aan te houden. Zonder organisatie ging het ook!

We zaten aan de kant van de weg te wachten in de zon. Uit de rug van mijn saktefilletje doken opeens een paar bankbiljetjes op, die ik in het begin van de oorlog daarin had laten binden, en we hadden wat geld en konden wat bessen kopen voor de kinderen. Uit een krant, die we van de fruitman kregen, zagen we dat er een lijstje van Nijmeegse Joden, die teruggekeerd waren, was gepubliceerd. Nathan (de Vries), Bep's broer, werd officieel als overleden opgegeven ...

In Amersfoort reden we prompt naar binnen in de poort van het voormalige Concentratiekamp Amersfoort. We dachten terug aan de verschrikkelijke transporten van mishandelde mensen, die uit Amersfoort in Westerbork kwamen. Het bevrijde Nederland verwelkomde zijn rest van terugkerende ballingen op deze manier.

Bep kreeg een woedeaanval en wilde beslist niet in deze barakken overnachten. Ze ging demonstratief op een stoel zitten vóór de barak en wilde haar hoofd niet buigen. Maar er was geen transport meer naar Amsterdam en we moesten noodgedwongen wel toegeven.

Zaterdag 30.6.1945.

Voort ging de reis. Van de halte Vlasakkers, waarheen we in een lange, slordige rij moesten lopen, gingen we per trein naar Amsterdam C.S.

We passeerden Hilversum. Uit het coupé raam riepen we iemand toe, of hij de Heer Dasberg kende van de Joodse Gemeente. Ja, die was terug! Weer een ghakel gevonden! Goddank.

Op het C.S. waren een heleboel mensen. Allemaal welkom-mannetjes, zei Siem, maar geen een die de koffers sleept. Weer registratie, onderzoek, welkomstpakje, verwijzing naar de G.G.D., speciaal voor mijn longonderzoek, en ...

We stonden weer in Amsterdam op het Stationsplein.

Saam van Simon, die door een telefoontje iets gehoord had, kwam van het huis van Ies uit de Middenlaan aangehold. Toen vroeg Moe, hoe het met zijn ouders ging De boodschap, die ze kreeg, was haar welkom in Nederland. Huilend gingen we op weg naar Ies.

We waren weer terug op ons punt van uitgang. Terug in Amsterdam, waaruit we in Augustus 1943, de dag vóór Rosh Hasjana, waren gedeporteerd.

Terug in Amsterdam.

Einde van de notities.

(noot) Het volgende gedichtje is gedateerd Juni 1945, maar moet eerst geschreven zijn op mijn ziekbed in Amsterdam of in het Zonnestraal Sanatorium te Hilversum, evenals de 8 sonnetten over "Het Appel", waarvan de ruwe vorm reeds in Wurasch was ontstaan. Ze behoren niet bij de dagboekjes en de notities en brieven, maar passen als sluitstuk bij het relaas.

Weerzien van Amsterdam.

Ik dwaal door Amsterdam. Is dit het weerzien
dat in de jaren der verbanning ik mij dacht?
Zijn dit de beelden van 't zoo nabij verleden?
Is dit de schoonheid van een zoon beschenen gracht?

Is dit de stad waar vroeger ied're straathoek
het blij begroeten van een vriend mij bracht?
Waar is de zon, de vreugde van den terugkeer,
het lichte weerzien na den donk'ren nacht?

Ik dwaal door Amsterdam. Het is gestorven,
mijn oude vrienden lopen niet met mij,
een donk're schaduw schuifelt somber mede,
de dooden loopen mee in eindeloze rij.

De dooden loopen mee in eindeloze rijen,
er is geen straathoek waar de doode vriend niet wacht.
Hier heeft hij vroeger vaak met mij gesproken,
tot deze gracht heeft hij mij weggebracht.

De dooden loopen mee in eindeloze rijen,
uit de gesloopte huizen staart nog hun gelaat.
Er is geen plein, geen straat zonder herinneringen,
omdat de eindeloze rij steeds mede gaat.

Amsterdam, Juni 1945.

Acht sonnetten over het appèl
in Bergen-Belsen.

1.

Vroegdienst-appèl.

De nacht ligt als een donker kleed gespreid
over het slapend kamp dat stil te rusten ligt
en vol van vrede schijnt, totdat het duister splijt,
een streep van licht door 't donker loopt en dicht

bij de deur van een barak het zoeklicht richt
en wacht en stille staat en schijnt een tijd,
weer verder loopt en met het felle licht
de poort besluit en langs het hek verglijdt.

Ik breek de ban van 't beeld van dezen nacht
om langs de kribben van de keukenknechts te gaan
en hen te wekken voor het werk dat wacht.

Het is nog stil in de barak. Ik schuifel zacht
tusschen de bedden door en stoot de slapers aan
om niet te laat op het appèl bij 't hek te staan.

2.

Werk-appel.

De dag breekt door. Een natte nevel hangt
over de plassen van 't appelterrein,
de mensen drommen om op tijd te zijn,
een dag breekt aan waar niemand naar verlangt.

Men kijkt of bij de ingang van het plein
't gehate bord "geen jassen aan" weer hangt,
't is kil, men kleumt, dan komt het sein
de posten komen aan, een fluittoon klankt.

Als honden hollen nu de leiders langs 't appel
en vormen de kommando's naar 't beval
en vullen de hiaten van de zieken aan,

die zielig, kleumend op een boekje staan.
De arbeitsführer sneert en snauwt nu fel
't is tijd, hij telt en de kommando's moeten gaan.

3.

Zieken-appèl.

De zieken, kleumend staan bijeen en wachten totdat de arbeitsführer zijn controle doet en vaststelt wie er voor zijn kwaal en klachten naar 't ziekenhuis of naar den dokter moet.

Wie heeft met achtendertig-acht de moed naar dit appèl te gaan en hier te trachten wat rust te vinden. Drie dagen bedrust doet al goed. O, slapen, slapen doet de hardste krib verzachten.

Een meisje kan niet meer, een moe gebaar, dan zakt zij uitgeput en ziek ineen, de arbeitsführer vloekt. Men haalt een baar

de sanitäter in het ziekenhuis moet haar alleen het briefje bedrust geven, dan is zij klaar, maar kleumend staan de anderen bijeen.

4.

Extra-appel.

Een zieke waagt een kans maar hij vergeet
dat op de som der cijfers wordt gelet
en is het werkappel weer niet compleet,
zijn de kommando's niet genoeg bezet,

dan klinkt opsens door 't kamp de kreet
dat er een razzia voor werk is opgezet:
extra-appel voor iedereen en ieder weet,
dat nu het blinde toeval hem slechts redt.

De arbeitsführer laat hun uren staan
en één voor één de spanning ondergaan;
wie gaf voor vrijheid of verzuim bevel?

Let op! Want onverbidlijk en snel
kijkt hij de lange rij der wachters aan
en kiest zijn prooi op 't extra werkappel.

5.

Barakken-appel.

De deur zwaait open. Wie barakdienst heeft
roept "Achtung" en ze staan, niemand beweegt,
een huilend kind bedwingt een snik en beeft,
de "Sturmann" telt alsof hij vuil opveegt.

Wie zijn er hier? De man die vuilnisvaten leegt,
de werkploeg die de schoormaakbourten geeft,
een jongen die geen hele schoenen heeft,
een zieke die men in zijn krib verpleegt,

wat moeders met hun kleine zuigelingen,
wat oudjes die niet naar 't appel toegingen,
zij allen wachten zwijgend, stil en stijf

omdat hij telt, de rijen, vijf aan vijf.
Op 't telappel moet men zijn ongeduld bedwingen,
al bijt de kille wind het koud-verkleumde lijf.

6.

Tel-appèl.

De kinderen hallen stociend naar het veld,
wat heeft hun levenslust zoo lang bewaard?
Op het terrein, waar alles wordt geteld,
waait er een gure wind. Het weer is opgeklaard.

De leiders hebben reeds de rijen opgesteld,
doch doelloos wachten wordt hen niet bespaard,
de telling der barakken is nog niet gemeld
dus wacht en staat men stil, houdt kinderen bedaard.

Een jonge smuiter loopt haatsin langs het carree,
de älteste van 't kamp loopt onderdanig mee
en luistert zwijgend en serviel naar een beval.

Natuurlijk is de chef weer niet tevree,
Dan is hij plots gehaast en telt hij snel.
Klopt het? Goddank, dan eindigt het appèl.

7.

Nutteloos appèl.

Er is geen bres waardoor men vluchten laat.
Lijk langs de vestingstad een diepe gracht
loopt langs het kamp een haag van draad,
staan op de hoeken torens met een wacht

die speurend naar omlaag te loeren staat.
Het zoeklicht zendt zijn stralen in den nacht,
des daags staat aan het poorthek een soldaat.
We zijn gevangen in de muren van de macht

waarbinnen men onschuldigen opsloot
en nergens is de kans op vluchten groot
want nergens telt een vrek zoo veel en fel

zijn schat, als hier men telt op 't eindeloos appèl.
De laatste vlucht naar vrijheid is de dood
en nergens komt die laatste kans zoo snel.

8.

Laatste appèl.

Het laatst appèl, waar nooit een aan ontbrak,
dat is de dood, geteld of niet is geen bezwaar.
We staan en wachten in den regen op de baar,
schuilend bijeen onder het schuttend dak

totdat de boerenkar stilhoudt voor de brak,
men tilt de kist op die dan zwart en zwaar
wordt weggedragen door wat vrienden met elkaar.
Gestamel van gebed klinkt zacht en zwak.

Men volgt de wagen tot de allerlaatste poort.
Een wees zegt kaddisch. Men blijft staan en wacht
totdat de kar zijn vracht heeft weggebracht.

Waarheen? Een zucht, een snik, een vloek gesmoord,
een traan, een hand, een medelijcend woord,
dan is 't appèl voorbij en men gaat henen, zacht.

Enige gedichten uit, of kort na, de kampjaren,
die los staan van de inhoud van de dagboekjes
en brieven.

Bevrijding.

Ik heb de kaarsen der Menorah aangestoken
en heb de keten der traditie niet verbroken.
Drupt er nu kaarsvet of een traan over mijn handen?
Ik heb 't symbool der Maccabeeën weer doen lichten,
maar in de kaarsvlam beven vormeloos gedichten
en bange schaduwbeelden schuif'len langs de wanden.

Ik wil de lichten der bevrijding doen herleven
en 't wonder van mijn jeugd weer glansen geven,
maar in het licht leeft er de schaduw van het heden.
Ik wil de oude melodieën weer gaan zingen,
maar in hun rythme ruischen de herinneringen
en klinkt de klaagzang uit het onvoltooid verleden.

In plaats van feestlicht flakkeren de jaartijdlampen
voor al die oude vrienden uit de kampen
wier vrijheidslichten niet meer mochten branden ...
Ik heb de kaarsen der Menorah aangestoken,
Ik heb de keten der traditie niet verbroken,
maar er drupt kaarsvet en een traan over mijn handen.

Chanoeka 1945.

Waarom een boek?

Een boek dat achteloos terlezing werd gegeven
keert bij mij terug omdat op 't titelblad
mijn naam met potlood is geschreven
In mijn herinnering gaat het verleden leven,
dat in mijn denken nog slechts vage vormen had.

Mijn goede vriend! Hij die het boek kwam leenen
om in den langen avond niet alleen te zijn,
om niet te luisteren naar stappen op de steenen
of dat zij stille stonden of toch weer verdwenen
Wie weet nu van dit wachten nog de pijn?

Droomde zijn aandacht in den doezel van 't verleden
en vond hij bij het boeiend boek wat baat
of dwaalden zijn gedachten naar het beden
beleefde hij reeds, wat nog niet was geleden,
de vrees voor wat wellicht gebeuren gaat.

Ik zal 't nooit weten. De vriend ging heenen
zooals zoovelen spoorloos werden weggebracht,
zijn have en huis, zijn naam is zelfs verdwenen,
geen moeder en geen vrouw kan om hem weenen,
geen kind dat op zijn late terugkeer wacht.

Mijn naam stond op het titelblad geschreven,
de zijne is voor eeuwig uitgewischt.
Een kaart, toevallig in het boek gebleven,
deed hem uit het verleden weer herleven,
al had ik hem en niet het boek gemist.

Sen boek, beschadigd en gescheurd is teruggekomen,
Hoevelen van de vrienden kwamen weer?
Wie heeft uit vocht en vuil het meegenomen?
Waarom een boek? Waarom mocht hij dan niet ontkomen?
Wees stil en buig het hoofd. En vraag niet meer.

Via "Het Joodse Boek" is een boek be-
zorgd dat, door een kaart, die er in lag
en mijn handtekening op het titelblad,
voor mij bestemd bleek. Ik herinnerde
mij, dat ik het uitgeleend had aan
Dorus Heijmans, die nooit meer is
teruggekomen.

E.D.

Rabbin de Vries, overleden te Bergen-Belsen,
mijn Vader, Vriend en Leeraar,
ter herinnering.

1. Westerbork.

Wreed uit de rust van zijn studeervertrek genomen
waar stille dagen hij in vrome bezigheid verbracht,
is bij de hel van 't kamp binnengekomen
waar onrust en onzekerheid hem dreigend wacht.

Doch eeuwig jeugdig en met jonge kracht en moed
konden ontbering en ellende hem niet knakken.
Hij vond zijn troost, zooals een jood als hij dat doet,
in stil gebed, ondanks 't geraas van de barakken.

Dat gaf hem rust en troost in de verbanning
en menigeen die hier zijn g'loof verloren zag,
laafde zich aan zijn bron en vond ontspanning
en boog 't opstandig hoofd in eerbied en ontzag.

Tot dat de mare van een kans op vrijheid
voor hen, die met het oude land verbonden zijn,
der dagen donkerte doorlichtte met wat blijheid
en schemering van hoop opglanst met teeren schijn.

2. Palestina-Austausch-transport.

Het tragisch wonder van deze bevrijding
deed hem de weemoed van het afscheid lichter dragen,
er gold voor hem geen gissen en geen vragen:
dit was het einde der galoethverspreiding.

Dit was de roepstem van het nieuwe leven,
dat uit het oude land met zijn herboren krachten
zijn trouwe zonen weer de vrijheid zou hergeven;
dit was het wonder dat hij geloovig steeds verwachtte.

En als een vorst ging hij uit Holland henen
en waardig droeg hij 't gele Jodenteeken.
Het Vaderland der Vrijheid was voor hem verschenen,
hij wende zich de taal der Vaders te spreken.

Hij wist: 't beloofde land is slechts aan hen gegeven
die zonder morren de woestijnen overleven.
Hij morde niet, ging moedig naar het onbekende,
God zou zijn lichtend teeken hem wel zenden.

3.

Bergen-Belsen.

De weg naar het beloofde land ging door woestijnen
van leed en van ellende. Het wreed geweld spaarde
hem niet. De broze teere grijsaard moest verschijnen
op het appél der werkers: graven in sneeuw en aarde.

De Sabbathdag - nooit was zijn rust geschonden
in zijn vroem leven van dienst en dank voor God -
moest ruw hij overtreden. Met schamp'ren spot
wordt hij om hout te dragen naar den hof gezonden.

Hij droeg dit als een vorst. En ongebroken naar den geest
heeft hij het zware pad der slavernij betreden,
doch 't lichaam is zoo krachtig niet geweest,
het had te zeer van wind en winterkou geleden.

En moe en mat gestreden lag hij, ziek en stil,
in d'houten krib, verzorgd door vriendenhand en kroost;
dit was de laatste reis naar vrijheid, vreed' en troost,
dit was het Land der Vaad'ren - dit was Gods wil.

4.

Laatste gang.

Ik zag het; zie het steeds: Achter het hek en prikkeldraad
een boerenkar staat voor de ziekenhuisbarak;
dan komt een trage stoet die langzaam voorwaarts gaat,
gestamel van gebed klinkt uit de verte, vaag en zwak.

Een zwarte kist wordt op de kar zacht neergezet,
de voerman der S.S. blijft dan niet langer staan,
'n paar passen loopt men mee, maar dan belet
't gebate prikkeldraad de weg om verder mee te gaan.

Geen graf in eigen grond, niet door der zonen hand
drie scheppen aarde als afscheid in den dood.
Geen graf met heil'ge aard uit 't zoo geliefde land
vertroost de laatste rust van desen grooten Jood.

Het vreemde vuur zal nu zijn stof verbranden,
zijn asch zal men verstrooien op de landen,
zooals zijn volk verstrooid steeds is geweest.
Maar nooit verdwenen! Zoo zal zijn geest

thans t'ruggaan tot zijn God, die one hem heeft geschonken.
O God! Geef van dien geest wat vuur en vonken
ons in het hart. O God! wil ons toch schenken
wat troost voor onzen treur, hem waardig te gedenken.

E. Dasberg

Chanuka in Westerbork 1943

Toen alles donker was en alle vensters dicht,
Stonden wij saam bij 't vallen van de nacht
En vierden schuchter en met schamel licht
Het feest van Chanuka en zongen stil en zacht

Op d'oude welbekende wijs het oud gedicht.
Het gaf ons troost en hoop en ook wat kracht.
Ondanks 't verbod deden wij onze plicht
En werd het oude vrijheidsfeest hardacht.

Wat is er van het geloof in ons gebleven,
dat dit ook onze vrijheidsstrijd zou zijn
en dat de Vrede ook ons recht zou geven?

Is 't ~~zijn~~ symbool opnieuw signaal en sein
en blijft het geloof in 't wonder in ons leven,
of branden onze lampen laag en klein?

Juli '33

2009 10.11.19

J.C.B. auf sämtliche Initiative. Organisation nur Berufsverbände
 New York. Eine finanzielle Aufgabe. Aber von den deutschen Juden
 von den Juden: zentraler Einfluss nicht aufgeben. Chrusin
 in der Hand halten. Alle kulturello-organisations angeschlossen. 193
 Ich war Mitglied der Leitung des J.C.B. Beth-We-Bez.
 Als Kommande gepöbelt wurde. Ich sah mir an, was ich tun sollte.
 Erwählung v. Francher nach H. Klein. Chrusin sollte Verlobt. Als
 wieder freigegeben.

Verhältnis der Bankrot in New York. Individuelles Unter-
 nehmen, ungelinkte durch Verhaftungen.

Ich sollte selbst nicht mehr kommen.

Gruppe Pöbelhörung, half, Hilfswort, sollte helfen. Dore gingen die
 Chrusin nach Verlobt - Verlobt.

Bei einer Sitzung, als der Jackie Board schließlich umsetzte, mussten
 seine Anwalt Walter des J.C.B. nicht mehr mit und sagte sich das
 Abwärtlich. Anwesenheitsverbotlichkeit in der Leitung. Ein paar für
 Annahme der Leitung von Prof. Cohen.

Wiese bei mir, kein Anwesenheit der Chrusin.

Ich ging eine Abteilung "Emigration" um für die Zustufgabe in
 diesen Vorzug. William Marlowe - Mann, alle, Marlowe
 Mann. Als August ging um Ausschüsse für Berlin.

Notes

1942

Benachteiligung in Belgien aus Polen nur für die ersten vier Monate ge-
schrieben. Wir sollten hierher kommen ^{mit} Jüden. Klagen.

Nach dem ersten Transport 1942: jüdische Anführer in Ghettos -
Kluge. ~~Die jüdischen Führer~~

Die jüdischen Führer sollten sich nicht aufgeben lassen. Sie sollten
die Ghettos verteidigen und die Juden zusammenhalten. Sie sollten
die Juden vor den Nazis schützen und ihnen helfen zu überleben.

Die jüdischen Führer sollten die Juden ermutigen, sich zu wehren.
Sie sollten die Juden dazu bringen, sich zu organisieren und
die Nazis zu bekämpfen. Sie sollten die Juden dazu bringen,
die Ghettos zu verlassen und in die Wälder zu fliehen.

Die jüdischen Führer sollten die Juden dazu bringen, sich zu
organisieren und die Nazis zu bekämpfen. Sie sollten die Juden
dazu bringen, die Ghettos zu verlassen und in die Wälder zu
fliehen. Sie sollten die Juden dazu bringen, sich zu wehren.

Die jüdischen Führer sollten die Juden dazu bringen, sich zu
organisieren und die Nazis zu bekämpfen. Sie sollten die Juden
dazu bringen, die Ghettos zu verlassen und in die Wälder zu
fliehen. Sie sollten die Juden dazu bringen, sich zu wehren.

Die jüdischen Führer sollten die Juden dazu bringen, sich zu
organisieren und die Nazis zu bekämpfen. Sie sollten die Juden
dazu bringen, die Ghettos zu verlassen und in die Wälder zu
fliehen. Sie sollten die Juden dazu bringen, sich zu wehren.

ראיון עם אלי דסברג (Eliezer Dasberg)(א) פרטים אישיים

המראיון, אליעזר (אלי) דסברג, נולד בשנת 1904 בעיר דורטרכט (Dordrecht) בהולנד. הוא נישאה ב-1929 ואיגחו מבית דה פריס (de Vries) נפטרה ב-1979. לווג שלושה ילדים, שני בנים ובת החיים באלס. מקצועו פקיד, היום גימלאי. הוא ציוני וחיק שהיה חבר באגודת הנוער הציוני (Joodse Jeugdfederatie) בעיר הארלם (Haarlem) ובמזרחי. ממיסריו ומפעיליו של "דת וארץ", (ארגון ההכשרה של הציונות הדתית), מאז הקמתו ב-1929 בו פעל בהתנדבות עד 1940. עם הקמתו של ה-JCB (המרכז להכשרה מקצועית) באותה שנה היה לסגן יושב הראש של מרכז זה במשך מלאה במסגרת ה-JR (היורדאט) עד לחיסולו ב-1943. בספטמבר 1943 הגיע עם משפחתו לווסטרבורק יחד עם עובדי ה-JR האחרונים, ומשם הודות לסרטפיטט שהועבר אליו, כאביב 1944 לברגן בלסן. משם נשלח ב-1945 ברבנת בכיוון שווייץ ונותר בדרכו לשם במאי 1945 באוסטריה.

(ב) השרותמשפט בהחלטה משנה על התנועה הציונית בכללותה ועל הפונתי בפרט

נחמיה רה לימה (Lieme de) המאיר על ה-NZB (ברית ציוני הולנד) את דימומו החזק ובמסך זמן קצר הציג את הולנד כקונגרס הציוני. היה חבר באקסקוטובה (הועד הפועל) יחד עם סימון, את החנד העלישי אני כדגש לא זוכר. כנור שכוה התנגש עם האירגון העולמי היוו זהיה מתנגד למדיניות המלכות ולמה שהוא קראה לציונות של כרטיסי ביקור כוזבים ולהראות כלפי חוץ דבר שאיננו מבוסס. לכו עוב אח האקסקוטובה.

כאיוה שנה זה היה? כשאוישקין קנה את עמק יזרעאל ב-1926. הוא חלק על המדיניות הזאת. לא על עצם רכישתו של עמק יזרעאל אבל הוא מצא את אושן הרכישה של אוישקין לא נכון ובגלל זה שולם יותר מרי כסף עבור העמקים. אני אומר זאת כעת בצורה מאוד פנפולארית ובקיצור אבל זו היתה בערד המחלוקת. באותו פרק זמן הגיע פרע ברנשטיין להולנד ולו היתה השפעה גדולה מאוד. בעודר של ה-Joodse Wachter השבועון של ה-NZB הוא היה תמיד מארד ביקורתי ובאופוזיציה לארגון העולמי. ברנשטיין הבניס לציונות בהולנד את המושג של ה"ציונות ללא הנאי" (Onvoorwaardelijk Zionisme). פירושה שהחשובה לבעיה היהודית ולאנטישמיות היא הציונות, אבל באיוה ררך לעשות זאת, בדרכה של

פועלי ציון או בדרבה של המזרחי, זו לא הבטיח. הבטיח היא לבנות את הציונות בתנועה בה הכרה יהודית לאומית שמובילה לעליה.

אני מבין שברנשטיין עמד או פוליטית במקום שנקרא ציונים כלליים "ב"?
נכון, ציונים כלליים "ב", אבל באופוזיציה לארגון העולמי

אם כן, היה לאנשה חבר למפלגתו של אושישקין? במידה מסוימת, אבל בכל זאת הוא עלה לארץ ונעשה יו"ר הציונים הכלליים. היה השר הראשון של מסחר ומעשיה, חולש על עתון משלו, "הבוקר", שהוא היה עורכו וכחב גם כל שבוע כמעט מאמר ראשי ב"הארץ". בכל אופן השביע את חותמו על הציונים ההולנדיים. בעת נעבור למזרחי. במזרחי היו הרבה צעירים שהיו חמימי רעים עם ברנשטיין, כלומר בבעלות על הארגון העולמי. לפי שברנשטיין ביקר את הציונים הכלליים, כך הם ביקרו את הארגון העולמי של המזרחי. הם היו גם בעד מין מזרחי ללא תנאי והם לא רצו שהמזרחי יהיה מפלגה גרידא, בדומה למזרחי המקורי שהיה בעיקר מורכב מאנשים של המעמד הבינוני בגיל העמידה בפולין, לעומת הפועל המזרחי המבוסס על תורה ועבודה, עם הקיבוץ הדתי כאף. כעמאה הפניה מהמזרחי בגרמני, העוסק מהארגון העולמי, אל המזרחי בהולנד ליצור גוש מערב אירופי משותף נתקל הדבר בהתנגדותם של הרבנים דה פריס (de Vries) ורה באר (de Beer). דה פריס אמר שבאם היה עוזב את המזרחי, היה עוזב את עצמו. עבדו המזרחי היה וזה עם היהדות והוא היה האידיאולוג הראשון של המזרחי בהולנד. הוא כתב בשנת 1904 תזכורת "מענה לציון", ספר יפה שגם היום עוד קרי.

האם ניתן להבין שהאופוזיציה הלכה או בכיוון סוציאלי, ומה שנקרא הפועל המזרחי והקיבוץ הדתי?

לא רק. בעיקר נגד ה-Misswirtschaft ההנהגה הבושלת והחובות של המזרחי.

ז.א. המזרחי המשיך להתקיים בהולנד? מה היה על ה"פורשים", הם נשארו חברים?
"תורה וציון" שפרשו לא נשארו חברים. אחת הבעיות הייתה באם אינך חבר במזרחי כיצד תוכל להצביע לקונגרס וכשלא את השכל.

כיצד נפתרה הבעיה? הם הצטרפו לאנשי ברנשטיין והיו לחברים ב-NZB בטיעה.

מספרית היו ל-NZB בתקופת הוזהר ב-1939 כ-4000 חברים? לא בתקופת הוזהר לפני 1939 לא היו יותר מ-1800-2000. חלקו של המזרחי ניתן לאמור על 600, דהיינו 30%. יחס זה גם לא השתנה בתקופת הוזהר. המזרחי הצעיר, וכדון יעקוב היה גם חזק מאוד ב-Jeugdfederatie (J.F.) בה היו ב-2000 חברים מתו כ-700 בזכרון יעקוב באמסטרדם, רוטרדם והאג.

הקלו של החלוצים יוצאי וברנו יעקב היה גדול יותר מזה של האיננים הכלליים?
אין לי טעמיסטיקה, אבל ידוע כי ממספר החלוצים הדתיים ממוצא הולנדי היה גדול במסר הזמן ממספר החלוצים הדתיים שבאו מחו"ל.

החלוצים הדתיים שנותרו בהכשרה הולנדו אחרי "יצאת ה"דורה", היו באם אינני טועה כ-130-120, מה היה ביניהם שיעור ההולנדים?
לפחות 60%, אבל אין על כך פירוטמים מרויכים. לעומת זה מספר החלוצים שאי מיילרי הולנד ברוונטר (Deventer) (הכשרת הבוררים) היה גדול בהרבה. זה רק החייל להשתנות כאשר ה-JNF קיבלה את הדרך של הכשרה.

זה החייל נעצם רק כ-1933, כמה לפי הערכה היו מספר החלוצים ילידי הולנד?
לא יכולתי לאומר, אבל מספרם של לא מיילרי הולנד היה גדול בהרבה. ביחוד אחרי 1940. זה שימש גם דרך עזרה לפליטים. לפליטים היו חייבים לעזור, היו גם פליטים חלוצים ואחרים אמרו עכשיו עלי לעלות לארץ ישראל, זה הארץ היתירה שיש לי אמון בה.

בין ארגוני ההכשרה, "ארגון רוונטר" ו"רת וארא" לא היה הבולט מרובי. מדוע הממסד היהודי ההולנדי התנגד בעצם להתארגנות העצמאית של החלוצים?
השאלה לא נראת לי נכונה. הממסד לא התנגד אבל הדבר צמח היסטורית כך, ממספר ציונים הולנדים ביחוד רו כוהן ואמיל פיסר (Ru Cohen, Emil Visser) לקחו יוזמה. הם אמרו שהולנד היא ארץ מתאימה במיוחד ללימוד מקצוע. היו פה ושם בחורים שהחלו לעבוד ככוח עצמאי. לכן אמרו, נעזור להם מבחינה טכנית, כספית, עם רשיון שהייה, מציאת מקום בבית ספר חקלאי חורפי, מקום עבודה מתאים. הונסקו אנשים שנבחרתם היה בכך כרוגמה לראו רייבנברגר. ההברל בין "ארגון רוונטר לרת וארא" היה רק בבגית הכשרות והתרבות. בהחלפה אכלו אצל משפחות יהודיות (החלוצים הדתיים) אבל הרבר לא היה רצוי וכך צמחו המרכזים.

אחרי 1933 כשתנועת החלוצים גדל ממספרית והיו לה יותר בזכות וגם שליטים מקארץ וילידי הולנד החלו אף הן לצאת להכשרה במספרים גדולים יותר ורש הדבר נעצם שנוי, האם נמשכו בכל זאת הדברים כך רק בכוח האינדואי?
לא רק. בכל זאת לא היה לחלוצים כוח כספי כדי לממן את ההכשרה. אבל היה שיתוף פעולה. לחלוצים הייתה השפעה גדולה על העניין, לא היינו בעלי הכתים.

כאן היחה רווקא נקודה חשובה כניכות עם אירגון רוונטר ושם רו כוהן רצינו בעצם מרכזים רומים למה ש"רת וארא" השיגה חתם רגל הדת, משיו קיינוז הכשרה, גם החלוצים המא דתיים רצו בחברות אם כי לא לפי אותו משפט.

כו. "ארגון דוונש" היה משובע ללא עודדיו שהכשרת הבודדים היא הטובה ביותר. אתה חייב להפך לאינד ובשאתה גם עובד וגם אוכל אבל אינך תהיה בעצמך כד. לדעתי היחה זו מגיאה גדולה של אנשי "ארגון דוונש" שלא ידעו להעריך אל נכון את התרבות. זה משום שהם בעצמם לא ידעו זאת. הם היו ציונים חיאודטיים ללא בסיס של השכלה יהודית. הם לא ידעו מילה עברית, לא דו כוהו לא אמיל פיטר. הם ידעו גרמנית, אפילו יודעו לא ידעו.

השם "ארגון דוונש" להכשרה מקצועית" אומר הכל ולתוכנית "ב" לא היה בזה חלק?
נכון מאוד. זה היה עקרו ואתו "בדת וארץ" היינו צדיכים להלחם עם ארגון דוונש שניה מוכרים כחלוצים ואני גם מאוד נטויה להם על כך שלכל מושג של "ידישקייט" התחסו כניפול. גם כלפי חוץ. יהודי הולנדי היה יכול לאכול "טריפה" ולחלל שבה, אבל הלוח שפולה לארץ, זה לא יכלו להבין. זה היה שריו שריו של האמנציפציה בהולנד. הם היו הולנדים לחלוטין אבל לפי שאמרו "יהודי אמנציפציה" בבית הבנסת יהודי ובחוף בו ארס. זה לא היחה תפיסתנו וקשה לומר זאת במילים ספורות. זה היה ההבדל העקרוני הגדול. אנתנו "ב"דת וארץ" היינו כלפי הנח"ר בעקרו גם בו נוקשים. "דת וארץ" אמד הכשרה מקצועית ומה שתעשו בענין חרבות זה עשו נוסף לכל. במשך הזמן הסכמנו שבקיניז בחור אתר ישוחרר מהעבודה. ב"כ בחור שהיה חלש מבחינה גופנית. ב-Laag Keppei (לאח-קאפל) היה בחור שהיחה לו מכוונת שיכפול שהיחה לו הפיטה שונה על ההכשרה. דעתו שעלינו ללכת עם היהודים לפולין (מכלי שידע כמובו אח פירוש הדבר). עם נובל לומר את האנשים פירוש של עבודה ומה זה ארץ ישראל, עם יש לנו תפקיד.

לפני שנבנס לשאלה זו הייחי רוצה קורט לשאלו עוד שאלה בסידרה זאת. בנוגע לתוכנו ההכשרה היחה בעצם הפיטחה של דת וארץ קרובה יותר לנו של "החלוקה" מאשר ל-Vereniging?

כו. הפיטה היחה אותה הפיטה. היה לנו צורך בהקמת מרכז קטן שבו ניתן לאכול כמר ולחוג את שבת. למשל היה חבר, מקס ליזר מדצה ללמוד גננות והלך לגנו בסביבת בוורוייק (Beverwijk). הוא בא אלי וביקש לדעת באם הוא יוכל לאכול בקיבוץ. עניחי לו בחיוב ואמרתי לו שהוא יכול לעזור גם בעניני חרבות אבל עליו להתחייב לא לעבוד בשבת. אחרת האיברים שלנו יגידו, איך יחכו הרי גם הוא הולך לפלסטינה. היה איתו שיתוף פעולה יוצא מן הכלל.

ההכשרה הדחית עבדו ביום ראשון? לא, פרט בחליבה.

היית חייב להיות דתי, כדי להשיג דבר שה"החלוקה" חמיד דגל בנ? כן זה נכון.

האם "דת וארץ" היה בלתי חלוי או היה גם חלק של ה-Vereniging?

במקור היינו בלתי חלויים וה-Vereniging לא ראה זאת בעין יפה. נבעצם אם אנחנו לא. אני אמרתי ל-Vereniging: "ראו שנינו עושים בעצם בדיוק אותו הדבר, אבל לבס יש עשרות ומאות חברים חוזרים, מכספים אלה בעצם אם לנו מגיע, או נעשה הסכם, כל מה שנוגע לכשרות ותרבות זה שלנו, ואנו רוצים לקבל את חלקנו בהכשרה המקצועית." אז אני נכנסתי להנהלת ה-Vereniging והחלוצים שלנו הוכרו באופן מלא בזמן שהם סיבדו אותנו. לעומת זה אנחנו התחייבנו לקבל רק חברים מהחוגים הדתיים כדי למנוע התחרות, אנו ביקשנו גם מהחברים השתתפות כספית בניגוד ל-Vereniging. זה היה הסכם טוב וכשקם המרכז להכשרה מקצועית (JCB) היה רו בוהן היושב ראש ואני סגנו, במסגרת ה-JCB היו מיוצגים כל אירגוני ההכשרה ועלית הנוער כשלקס כוהן (Lex Cohen) היה מנהל המשרד.

נשאל: לסוגיית ההתנגדות התנגדות בהולנד פירושה היתה לגרום נזק לגרמנים, לאסוף נתונים על תנועות הצבא, להקשיב לרדיו האנגלי. מ-de Jong ניתן ללמוד באיזה צורה שלומיאליה הדברים התנהלו ולכמה אסונות הדבר גרם. בחוגים היהודיים ההתנגדות כמעט ולא היתה קיימת, בין אלה שהשתתפו בזה מספרם היה מועט, כי המחירת לא היתה מעוניינת כיב בהשתתפות יהודים. היא חשדה שיהודי שייחפס יעונה ויספר הכל. חוץ מזה הם התבלטו על ידי חיצוניותם והם כבר נעשו בלתי ליגאליים ע"י אי-ענידת השליא הצהוב. אבל היה מספר לא קטן ועל כר מדובר בספרו של פרסר (Presser).

אבל כל אלה לא פעלו ב-יהודים! התנגדות יהודית בחור שכזה לא היתה קיימת. נסיון לכך נעשה. היו מספר אנשים צעירים ציונים וגם דתיים שהיו להם משרות משניות אצל ה-Joodse Raad (JR). הם ראו שנמסרו כתובות להגרמנים ע"י ה-JR ואמרנו שאת הארכיון צריך לשרוף. התאספו כדי לעכס עצה וגם אני הייתי נוכח. אמרנו שמי שיפגש אותם יסכו את חייו. אם יחפס יומח. הגענו למסקנה שזה לא ניתן לכצע. ראשית, אם נצית את הארכיון בדלק, לא יבוליים להיות בטוחים שהכל ישרף. שנית קיימים העתקים אצל הגסטאפו וגם במשרדי הקהילה. לכן זה לא יעזור. לא העזנו לעשות זאת, ולא קמנו אירגון.

מה ידוע לך על מקס בולה (Max Bollen)? הנ"ל היה מזכיר ה-JR. פייר לצמחת המוסר נואסר בסתיו 1942 לפתע ונשלח לאושוויץ, ארוע יוצא דופן!

הוא נשחך בזמן שנשלח הרב סארלוי (Saarlouis). הרב דינו (P. F. Dinner) הרב של הארלם (Haarlem) הוצא להורג אבל לדבר האחרון היתה סיבה, באותו זמן הומח חייל גרמני. הוא יצא לרחוב להזהיר חברים בעת מעצרי מאוטהאוזן ביוני 1941. אבל המקרה של בולה לא יכולתי להסביר.

מתי נודע לך על המחרחש באושוויץ ובמזרח?

זו שאלה חשובה. מה שנודע לי לא חשוב אלא מה שהאמנתי. השכל אמר לך; חולים תינוקות, זקנים אלה לא לעבודה. הם לא יקבלו מספיק מזון וטיפול ימותו. כשהחל ה-Arbeitsinsatz, שילוח אנשים לגרמניה, ביקש ה-JR בכל הקהילות לדבר אל אנשים. אני הייתי או בחאורה (Gouda) ואני יודע עוד מילה במילה מה שאמרתי. "ראו נא, העם הגרמני יודע בנוהלי הארגונים הריסציפלינאריים, הם זקוקים לכל זוג של ידיים על מנת לקיים את מכונת המלחמה הזאת. אין להגלות על הדעת שיושמד כוח אדם לכן הנכם יכולים בטקט ללכת לגויס עבודה וה. לא יהיה לכם שם נעים, הצטרפו לעבוד קשה, תתכלו מעט לאכול וישמרו עליכם מכל משמר, אבל תעבדו, כי אתם בות עבודה. הרי לא הולכים להשמיד מכונה שהיא מוציאה תוצרת, ובודאי לא ימחו את האנשים".

ז.א. שהיו לך בכל זאת השטות מסוימים? אני חשבתי שהיינה אומנם אבידות גדולות, אבל בצורה שזה קרה בודאי שלא יבולתי להאמין. ער שהגענו לברגן בלטן לא היה ברור לי שהאנשים הובלו במשאיות לראי הגזים. היינו צריכים בברגן כספו פעם לפקד חלקים של צריפים חדשים שבאו מפולין ועל אחר החלקים היה כתוב בידוש "יהודים, אל נא פחד מי שנוגד יכול לזכות בחייו". הלכתי עם זה לאצל הרצברג (Abel Herzberg) וסיפרתי לו. הוא אמר שפירוש הדבר שהטיפורים שכל האנשים יומתו, לא נכונים. זה היה באביב 1944.

הגעת ללוסטראבורק בספטמבר 1943. האם לא נודע לך שום דבר?

לא. רק שכל שכני הכנה רבבת למזרח, לאושוויץ. נחווו רגע לירידה למחחרת, ל-Onderduijk ("צ'כילה"). Onderduijk הייתה התנגדות פסיבית. "אני לא נוחן שכר ישלחו אותי, אני מנסה להתחמק מזה". איר הרבן יתפתח, איש לא ידע אז. זה הלך אז ררך אירגון ולפעמים היה ברור בתשלום סבומי כסף גדולים ולפעמים אצל נוצרים מאמינים שעשו זאת למען קידוש השם, בשאמרו אנו הייבים לעזור לאנשים. לאישה התפתחה התנגדות מאודגנת; הופיעו קבוצות התנגדות שעסקו בהסתרת יהודים. היו גם בלודים יהודים שהעבירו מטרים.

מרוע אתה לא הסתחררת? ראשית משום שאף פעם לא קיבלתי הצעה כזו. איש לא אמר לי, וזאת למרות שהיו לי דק יחסים עסקיים עם לא יהודים. איש לא הציג לי אוכל אוכל לעזור לך למצוא לך כתובה. שנית לא רציתי לחפש. כי אמרתי שפני ילדי היו בה יהודיים ובשילד מסתור ומספר בערב שבת "אבי עושה קידוש או הבדלה וכ" הוא יסכן את המשפחה כי ילדיה יספרו וזאת בבית הספר.

בני במה היו ילדיך אז? בני שחים עשרה, שבע וארבע, ילדים שכבר יכלו לזרר, יכלו להבין, שהיו נכונים, שהלכו לבית הספר ואני פחדתי פחד מוות שהילדים

ידברו. שלישי, לאישתי היה אח בניימחן (Nijmegen) עם ילד ואישה בהריון. הנ"ל נעצר והואשם ע"י קצין משטרה נאצי הולנדי שהכר לחזות במשחקי כדור רגל מה שהיה אסור ליהודים. הכחשה לא עזרה לו ונחברר מאוחר יותר שרק שנה אחרי שכל המשפחה עזבה את הבית, הוציא הנאצי שתיחים מהרירה לפני שחתם אותה. הממונה הגרמני בארנהים Arnhem שלח את המשפחה לאמסטרדם לאחר שבירי גיסי היה מכתב מאישתי שהזמינה אותו לבוא לאמסטרדם. לכן הם הובאו אלינו גיסי ואשתי ילדה. לכו היו לי בנוסף לאישתי ושלושת ילדי עוד משפחה עם שני ילדים ואם, בת שבעים בבית. אלה הסיבות שלא הסתתרתי. חוץ מזה בתוקף עבודתי ב-JCB כשליח של ה-JR הייתה לי חותמת שהגנה עלי מהשילוח למזרח "עד להורעה חרשה". קצת מוגן, אני עוד עובד ועוד מביא חומרת לקבוצת החלוצים. אולי המלחמה לא המשיך הרבה זמן, עוד מעט ינחתו. כל זה האמנתי מסיפורי ה-BBC.

אחה חשבת ב-1942 שהמלחמה כבר לא תמשך הרבה זמן? כן. זה לא יכול להיות עם קווי אספקה ארוכים כאלה לצבא. רבים האמינו זאת ואני חיתתי כאוירה של ה-JR היכן שבוהן ואשר אמרו שכל זה לא יהיה כ"כ נורא וכל זה יסתדר. עד שקבלנו ב-JCB הורעה "דעו לכם שיש לכם מספר גדול של אנשים עם חומחות ומספרם של אלה שיכולים להשאיר מצומצם וכך עליכם להתחיל מי כבר לא נחוצו". רן כוהן ולקס כוהן אמרו אז שעלינו לעשות מה שהירושל ראש של ה-JR אומר. אני, הנרי מאופמן (Henry Kaufmann) ומ. קן (Marinus Kan), יו"ר ה-MZB (בדית האיוונים) הכבנו ל-JR דאמרנו לדוד כוהן: "אנו לא נעשה זאת, זה נגד מצפוננו". אז מה צריך לעשות? שאל דוד כוהן: "אני אומר אתה היו"ר של ה-JR ועלך להגיד לגרמנים שלא תעשה זאת כמו שאנו אומרים לך. תשובתו "אתה לא מבין אנו חיוביים לעשות זאת כדי למנוע גרוע יותר". אנו אמרנו שלא נעשה זאת אני הלכתי אז הביתה ואמרתי לאישתי: "התכווני שהיום או מחר יקחו אותנו לווסטרבורק, כי סירבנו לעשות מה שדוד כוהן אמר. זה הוא לא עשה, הוא לא העניש אותנו על כך. אני עדיין לא האמנתי שגירוש הוא מוות בטוח.

מה יש לך לומר בנינו התלוצצו? היו ביניהם שאמרו, אני מסתתר, היה אחר כזה שבא לביתי ואמר: "אני אני מסתלק". השבתי לו "זההר כשתלך תסכן את הקבוצה, אם יבואו לבדוק אם אתם כולכם עוד נמצאים וכמה נעדרים. אבל אלה חייך ואתה צריך לדעת מה שאתה עושה". אני בטוח שאמרתי זאת אז.

אחה חשבת אז שמי שיווד למחחרה, יסכן את הקבוצה כולה? כן הייתי משוכנע, שיבואו לבדוק כמה אנשים כאן (בקיבוץ) ואנו מרגנים משום שאנחנו כוח עבודה מועיל. גם הנאצים ההולנדים (NSB) לא התקיימו אותנו, היה להם ררד ארץ בפני אנשים עובדים. מאחר שהייתי בצמרת של ה-JCB הסתנו אלי הפעולה שם לווסטרבט

(בית עלית הנוער) וגב. בליט (Blueth) (האתראית לבית זה) מותרש רבר. היה
 לי חבר באנסדה (Enschede) חרארד סנדרס (Gerard Sanders) שהיה גם חבר
 ב-JR וביקר לעיתים באמסטרדם וגם בהודמנות זו אצלנו. אתה יורע שבאנסדה
 הסתחרו הרבה יהודים הולנדים וגרמנים וגם מחברי הכשרה של ארגון ישראל.
 סנדרס היה בעל השפעה גדולה בעיר לפני המלחמה גם כמנהל של בית הרושח
 לשקטילי, וגם כנותן עבודה. היו לו הרבה יחסים וגם עם טוב כנותן עבודה.
 הוא אמר לי אז שהוא רוצה להסחיר את קיבוץ לאח-קפל (Laag Keppel). הוא
 ישלח איש, אני זוכר עוד איר שקראו לו, נרמה לי הארינגסמה (Haringsma).
 כרי לוורא שלא ישלח פרובוקטור קרעתי נייר עם חתימת ירי לשתיים ומסרתי לו
 את חציו כשהחצי השני הכר לקיבוץ. בקיבוץ נתנסו בכר ששלושה חברים שהסתחרו
 כל אחד בנפרד ללא קשר ביניהם נתפטו ונשלחו מזרחה. אלה היו שלושה מתוך
 25-30 חברי הקיבוץ ואלה התחילו לפחד. אז השלית של סנדרס נתפס אבל הצליח
 להמלט. סנדרס עצמו לא נמלט ונשלח במקרה עונשיו לאושוויץ. כמותו זמן הגיע
 הקריאה ל-פיכט (Vught). * (הערה: יהודים רבים ביניהם קיבוץ לאח-קפל נשלחו
 לפיכט במקום לוסטרבורק, שהיה בחלקו מחנה דיכוז ובחלקו שימש מחנה מעבר
 ליהודים שנעברו שם כתעשייה. מאוחר יותר הגיעו כולם לאושוויץ דרך וסטרבורק).
 בלאח-קפל היה חבר אחר בעל השפעה גדולה, זאב (Peglaw). זה היה איש התרבות,
 והוא כתב והדפיס את ירחיון ה"בחד"ד, זה אמר לא. יש לנו תפקיד. עלינו ללכת
 לגירוש, עם אנו יכולים להראות את היהדות שלנו ושיש ליהודי עובד סיבוי.
 בשבילנו זה חשוב מאוד. כך שרוד כוזה (מה-JR) שכתב מאוחר יותר את סיפור
 ענן העבשרת המזרחי חשבה שיש למזרחי שליחות ללכת לפולין, מה שחלוטין לא
 היה אמת. זה היה רק איש אחר

נרמה לי שבהלכה יש כאן דעות שונות? כן. אבל למעשה זה בכלל לא עניין של
 הלכה אלא של הבנה, של שכל. אבל לבחור הזה (פיגלאו) היה הרעיון שזוהי
 ההלכה וזהו היהודי.

ז.א. שהשפעה כזאת של פיגלאו הייתה אוחה השפעה שהייתה כרוגמה לשושנה לייזר
 בחאורה רק בכיוון הפוך?

כריוק. למשל לשי רידלסתיים הייתה בלאח-קפל ושאלה מדוע אתם לא מסתחרים. על
 כך אני אמרתי זה לא צודק. היא איננה יכולה לאומר לאנשים "הסתחרו", אם היא
 לא זומרת גם כאן ומראה את הדרך. היא קבלה את הדרך ממנחם פינקהוף ומיופ
 ווסטרליק. אילו מנחם ואישתו מרים יויפ לא היו אז, לא היה יוצא כלום
 מלוסרדש. ואחר כך עוד דוגמה. פנו לשתי משפחות הילוסים (Hillesum), משפחות
 דתיות מאוד ואמרו להם שהם יכולים להסתחר. אמרו, לא נעשה זאת כי אז יכלינו
 צריבים לאכול "טריפה". אמרו אולי נובל להבנים אתכם לרשימת Barneveld
 (בארנפלד) * (הערה: מחנה מעורף ליהודים "הטובים" או בעלי פרועקציה, רובם

שרדו), אמרו לא, כי שמעו שהמטבח עם אינו כשר. מאוחר יותר כשהברנים נעשו גרועים מאוד אמרו כן, וואן טיין (Gertrud van Tijn) הצליחה בקושי רב להכניסם לרשימה, אבל כשהיו חייבים להחליט סופית אמרו לא. שמענו שהמטבח לא כשר, לא נעשה זאת, שתי המשפחות נשלחו והושמדו ולא נשאר מהו זכר.

זה בעצם בניגוד להלכה בניגוד להלכה, אדם ישמור את נפשו לקיים בו הוא חי בה. כשהגענו מוסטרבורק לברגן בלסן כקבוצה שניה קיבלנו הודעה מהרבינים שהיו במקום, זה היה לפני פסח: "אכלו כל מה שתוכלו להשיג אין חוקי כשרות רק חוק אחד, בו הוא חי". ואנו נהגנו כך. זו הייתה בכל זאת אתה הסיבות אצל משפחות רחוקות שלא הלכו להסתתר, יש לי עוד השקפה אל ה-Onderduijk שהיתה לי גם אז, אלה שהסתתרו יכלו לעשות זאת הודות לאלה שלא הסתתרו. אם כולם היו מסתתרים או הרבה היה נכשל לחלוטין וכן זה נכשל אצל 50% ששמנו זאת ונהפסו. אם כולם היו עושים זאת, אחוז הנחפסים היה מגיע ל-70-80. זה אולי טיפנו של חכם אחר המעשה, אבל אז לא היה חכם כזה. מי שרצה להסתתר לא חשב על כך. אנחנו אישתי ואני טיפלנו תמיד הרבה בפליטים, במיוחד היא. כשפרצה המלחמה אמרו לנו חברים שיש סיכוי להפליג באונייה לאנגליה. תשובתי הראשונה הייתה שאין כסף. אמרו אין צורך נשפל בזה. חשבנו על כך, אז עוד לא היינו משופלים כמשפחת גייסי, ואמרנו לא. אנו תמיד עמדנו בצד הזה של בעית הפליטים ויכולנו תמיד לעזור לאנשים. ידענו המשמעות של להיות פליט ולהזדקק לעזרה. לא רצינו זאת.

הרבה לא ימשך כל כך הרבה זמן. זה היה במאי 1940. ברצוני לחזור עוד רגע למקס כולה (Max Belle). אם מקס כולה היה יורד למחתרת עם יכולתו הארגונית ועם שיכלו החריף, במקום להיות מזכיר ה-JR, אז היה היום רחוב על שמו ברומה לחריט ואן דר וין (Gerrit v.d.Veen). האיש היה מוכשר מאוד בכלי רגיל הוא היה איש המוזיקה וזכרנו יעקוב וגם מנצח עם על מקהלה. הייתי בשלהי המלחמה בטרנספורט מברגן כלסן לשווייץ ובוורצאח (Hurzach) אוסטריה, הוצאנו בדרך מהטרנספורט ושיכנו אותנו במחנה לכבדים בריטיים. התמוצעות ה"רייך" כבר הייתה גלויה ועברנו שמש להולנד כשהדרך נמשכה חודש ימים. הגעתי ב-1.6.45 כזמן שהמחנה היה כבר בחחילת מאי. בדרך להולנד עברנו כעיר ברגנץ (Bregenz) עם הסתובבו בחודים משפחתי מחנה ריכוז עוד בכגריהם מהמחנה. את משווח אתנו ומספר שגם היה במחנה בו היו הולנדים. "הם מתו כזבובים, להם לא היה כושר התנגדות הם כולם היו אנשים חלשים. אבל אחד אחד האכלם שהיה קאפו הוא ניצח על מקהלה, טוב שהוא ברח בסוף כי אחת היו ירשבי המחנה הורגים אותו". אני שואל האם קראו לו מקס והוא השיב בחיוב. אז היה מקס כולה. לא הרגו אותו לפי שטופר. הוא נשאר בחיים הוא השתייך לעובדי מחנה הרייכוז ועם השחרור קפץ על טנק אמריקאי בביוון לייפציג, קיבל עם את טיפוס הבהרות ומת.

- 10 -

זה שלשית מאונח האישי. האם זה גם אושר ממקור אחר? אחר מאחיו, פרדי בולה, שנודע לו הדבר מסר מודעה לעיתון בה הוא מודיע שבעת קיבל הודעה מוסמכת מאחיו מקס היה במחנה ריכוז, הצליח לברוח עם הצבא האמריקאי ומת בדרך. המודעה הזאת פורסמה ב-NIW (Nieuw Israelitisch Weekblad).

הראיון החקיקים ביום 21.5.1986 בדירתו של המראוין בבית יוליאנה בהרצליה. הוא נערך בשפה ההולנדית ונרשם בעת הפיענוח ישר בעברית. הקסטה האודיגיאוליתית תשמר יחד עם התדפיס בארכיון של בית לוחמי הגטאות בתיק שמספרו עוד ייקבע והתקת ממנו ימסר למראוין. המראיו היה יגאל כנימין. אני מאשר בחתימת ידי את תוכנם ורוחם של הדברים האלה

השם: תתימה: תאריך: 10.2.87

הניל לא תתם. אי לזאות ישאר החומר חסוי לציבור הרחב כל עוד הוא בחיים. תוקרים יוכלו לעין בתומר דק בתנאי שבצילום לא יוזכר שם המקור.

אנו התחנמים משה, זיהינו את קולו של המראוין תור היברות אישית ומאשרים שהמסמך המודפס הוה מהווה חירגום מילולי של הקלסת הראיון שבוצעה בשפה ההולנדית.

השם: יולק אל (כדי) תתימה: תאריך: 29.3.87

השם: תתימה: תאריך: 30.3.87

INGEZONDEN.

De ouderen.

In de voorlaatste J.W. schrijft Chaim Luft over het probleem der groote massa oudere menschen van 29-30 jaar, eerst nu tot het Zionisme gekomen. Volgens hem, moet nu de Vereeniging tot Vakopleiding te niet opbreken, hier worden ingegrepen. Alle vooroordelen moeten overwonnen worden, en, daar ze moeilijk op een „Einzeltelle“ onder te brengen zijn, moeten ze gemeenschappelijk opgeleid worden.

Dat het hier in Holland nu bij ons weten niet om een groote massa gaat, doet minder ter zake. Ook berost de opleidingswensch niet slecht op later ontwakt Zionisme, maar op getrek aan een anderen uitweg.

Het probleem is nu te verdeelen in twee vragen:

Wie moet zich met deze menschen bezig houden?

Kan er iets en wat dan voor deze menschen gedaan worden?

Internaal leidt de Vereeniging alleen menschen op tot ongeveer 23 jaar.

Een lange eigen ervaring, versterkt door die van anderen die zich in het algemeen voor beroeps-vraagstukken interesseeren, heeft geleerd, dat boven een zekeren leeftijd verandering van beroep niet goed mogelijk is. D.w.z. voor zichzelf zal iemand wel tot op zekere hoogte een ander beroep kunnen leeren, maar het vak zoo uitoefenen, dat het in een land in opbouw productief werken teekent, is dan niet meer mogelijk. Dit geldt voor de landhouwopleiding in de allerbeste plaats, maar toch ook voor de ambachtsopleiding.

Natuurlijk zijn er altijd uitzonderingen mogelijk en daarom wordt toch nog ieder geval afzonderlijk onderzocht, maar dit wijzigt de algemeene regel niet.

En welk nu heeft het dan Palestina, zowel in zijn geheel, als in zijn collectieve groepen, te belasten met een aantal menschen,

die meer van de gemeenschap vragen dan ze eran terug kunnen geven, niet opzettelijk, maar omdat ze het meerdere niet meer geven kunnen?

In het Palestina reeds opgebouwd was, indien het economisch leven er reeds zoo gezond was, dat deze menschen geabsorbeerd zouden kunnen worden, zou er geen bezwaar tegen zijn.

Maar nu getuigt het alieen van kortzichtigheid door Palestina nu als asyl voor de Joden te gebruiken te verhinderen, dat het een Joodsch land worden kan.

Er is geen sprake van vooroordelen, maar van de harde werkelijkheid, waarmee men rekening houden moet.

Dat de Vereeniging, die zich ten doel heeft gesteld, niet „menschen tot 23 jaar“, maar Palestina-Pioniers op te leiden, de ouderen niet kan en mag aannemen, moge hiermee verklaard zijn. Ook ligt het niet op den weg der Zionisten hier iets te doen.

Dat het aantal der slachte-ingeworteliffenen wordt afgetrokken van het aantal, dat voor goetgecoördieerde arbeiders bestemd zouden moeten blijven, is van opbouwstaanpunt gezien, al verkeerd.

Maar — als Joden zullen wij aan die ouderen alle hulp en steun moeten geven, die wij geven kunnen. Hiervoor zijn instanties als stichtingcomité's, Stichting Wieringen, de Hleem, enz. en zij zullen moeten trachten deze menschen te helpen, eventueel door emigratie, waarheen ook. De werkelijke Zionisten onder hen zullen dan wellicht nog eens de kans scheppen zelf naar Palestina te gaan.

Maar een algemeen betreffende oplossing vinden is helaas niet mogelijk. Het is het harde lot van deze generatie, meer dan de vorige, misschien minder dan de komende, voor onoplosbare moeilijkheden te staan.

E. COHEN-KONINGSBERGER.

DOCUMENTATIE HACHSJARA EN ALYA

Men schrijft ons:

Sinds Augustus 1973 is een werkcmité onder leiding van dr. J. Malkman bezig met de voorbereidingen voor de uitgave van een documentatie over de Hachsjará en Alya, in Nederland van 1918 tot 1948.

De hachsjará in Nederland werd in 1918 gesticht om Palestina-pioniers een grondige landbouwkundige opleiding te geven, en daardoor de Nederlandse manier van landbouw en veeteelt in Palestina te introduceren. Het tijdvak van de hachsjará ken worden verdeeld in verschillende sub-periodes. Van 1918 tot 1933 bestond de hachsjará voornamelijk voor Oost-Europese pioniers en voor Palestijnen, die door hun kiboets of nederzetting naar Nederland werden gestuurd om landbouw en (voornamelijk) veeteelt te leren. Van 1933 tot de Tweede Wereldoorlog gingen tal van Duitse vluchtelingen op hachsjará, waardoor veel meer centra ontstonden, en namen ook meer Nederlandse jonge Zionisten aan de opleiding deel. Na de oorlog bestond de hachsjará voornamelijk uit Nederlanders en Duitsers wier opleiding door de oorlog was onderbroken, en uit Nederlanders, die na de oorlog geen toekomst meer in Nederland zagen. Hoewel zij na 1948 nog enkele jaren bleef bestaan, had zij niet veel invloed meer: men kon zonder Engelse toestemming naar Israël emigreren en daar een opleiding volgen.

De Hachsjará in Nederland begon als groeps-hachsjará, d.w.z.: de pioniers woonden tezamen, maar werkten op verschillende pleetseñ. Toen dit systeem te duur bleek, ging men over tot "Einzelhachsjará", hetgeen inhield, dat een jongen woonde bij de boer bij wie hij werkte. Toen in 1924 een hachsjará voor orthodoxe jongeren werd gesticht, leverde dit problemen op, voornamelijk wat eten betref. De 'wrome' Hachsjará werd daarin wel groeps-hachsjará.

Bij de enorme groei van de hachsjará in de jaren '30 (meer dan 60% van degenen die in Nederland op hachsjará zijn geweest, waren daar tussen 1933 en 1943), werden meer centra gesticht en werd de opleiding meer op groepen gericht. Zo werd ook het Werkdorp in de Wieringermeer geopend, dat speciaal voor Duitse jongeren was bedoeld en niet alleen op Palestina was georiënteerd. Ook werden jeugd-hachsjará-centra gesticht, voor jongeren van 14 tot 16, die daarna naar de "gewone" hachsjará konden overgaan of in het kader van de Jeugd-Alyá emigreerden.

Met de enorme uitbreiding van de hachsjará werden avtens de leermogelijkheden vermind. Er kwam een aparte opleiding voor meisjes, die behalve landbouw en veeteelt ook pluimveeteelt, tuinbouw en huishouding leerden. Er kwam ook een ambachts-opleiding tot stand omdat bleek, dat Palestina niet alleen behoefte had aan landbouwers. Ook kwam er een visserij-opleiding, die echter maar korte tijd bestond.

Het tweede gedeelte van de documentatie behandelt de alya uit Nederland, niet noodzakelijkerwijs van Nederlanders, in dezelfde periode. Er is een discussie gaande over de vraag of dit niet veruimd dient te worden tot 1967. De alya uit Nederland was numeriek niet groot en kwam ook heel langzaam op gang, maar de nadruk lag op kwaliteit en niet op kwantiteit. Grote invloed onder Nederlandse Zionisten had hierbij de "Bernstein-doctrine". Getracht zal worden aan de hand van statistische gegevens de invloed, vooral economisch gezien, van de Nederlandse alya te bepalen. Hiermee verbonden wordt ook de activiteit van de "Irgoen Olei Holland", die het Initiatief nam tot verschillende belangrijke projecten in Israël.

Het wetenschappelijk onderzoek wordt verricht door mej. Paulina Polak (hist. cand.), die hoofdzakelijk het archieven-onderzoek verricht. Zij wordt voor de interviews geassisteerd door Bracha Arnon. In samenwerking met het Instituut voor mondelinge Documentatie van de Hebreeuwse Universiteit is een uitgebreide vragenlijst opgesteld voor de ex-pupillen van de hachsja en haar medewerkers. Op deze wijze wordt getracht behalve de essentiële gegevens ook zekere wetmatigheden te vinden, en b.v. de sociale mobiliteit na te gaan.

Het werk staat onder toezicht van een comité bestaande uit:

prof. ir. A. de Leeuw (voorzitter); dr. Ch. Boasson (secretaris-penningmeester); dr. J. Melkman (wetenschappelijke leiding); dr. M. Heijmann, directeur van het Centraal Zionistisch Archief in Jeruzalem, (assistentie wetenschappelijk onderzoek); Eli Dasberg (Contact Irgoen Olei Holland); en Zwi Landau (Contact met de kiboetsiem en mosjawiem).

Verdere medewerkers zijn:

Mirjam de Leeuw-Gerzon (assistentie archiefonderzoek en interviews); Avraham Avishai (contact kiboetsiem) en Netty Opendberg-Elias (assistentie onderzoek in Nederland).

De nadruk van het onderzoek lag tot nu toe op de geschiedenis van de hachsja. Sinds echter Bracha Arnon systematisch is begonnen met de interviews, vermeerderen zich ook de noodzakelijke gegevens voor de bestudering van de alya. Bij het onderzoeken van de archieven zijn voornamelijk documenten en correspondentie bestudeerd, hoewel ook veel tijd is besteed aan publicaties als "De Joodsche Wachter", "Tikvat Jisraël", "Baderech", en diverse periodieken van de afdelingen van de Hachsja. Het bronnen-onderzoek is grotendeels voltooid. Over enkele maanden kan met de bewerking van het verzamelde materiaal worden begonnen. Dan zal ook over de definitieve vorm van het boek een beslissing moeten worden genomen.

• • •

30.8.75

Hoofdstuk 1 -- noten 1

1. De Joodsche Wachter (vorder: JW), 1.5.1918 ; 5:7.1918
2. JW, 8.1.1937
3. Ibidem: 8.1.1937, Brief van de Joodsche Wachter (Jehuda Nahir) aan de 'Joodsche Wachter'
4. JW, 21.9.1917, 'F. Frommann's "Hebhalutz" ; Ru Cohen, Mededeelingen over Hechalutz-werk in Nederland, 1919 (vorder: Ru Cohen, Mededeelingen) p. 307
5. Ru Cohen, Mededeelingen, p. 12
6. Interview Jehuda Nahir (Q-4) 4.3.1974, Hof Hanharon ¹⁹³⁵
7. Ibidem, Ook: interview Pinchas Glass (Q 12/21), Petach Tikva en Protocol van de eerste Veïda van Chalutzim in Nederland, Chol hamo'ed Boektoth 1919, zoals gepubliceerd in 'Kontres' no 17, 1919 (vorder: protocol 1919) p. 10
8. Has Laufer-Cohen, Ru's dochter, vertelt dat Ru er altijd erg trots op was geweest, dat zij meteen na de Balfour Declaratie met de haicho'arah zijn begonnen. Interview Has Laufer-Cohen, 23.9.1973 in Haifa
9. Jidi Lichtinger (na Jehuda Nahir) over Hechalutz in Holland in Jüdische Rundschau 22.11.1918 (Central Zionist Archives, vorder CZA, 23-833). Ook: interview Pinchas Glass (Q 12/21), Petach Tikva
10. JW, 8.1.1937
11. Ru Cohen, Mededeelingen, p. 20. Volgens Pinchas Glass kreeg de 'Devontor Versoniging' ook gold van Sieg van Vrieland, de Treasurer van de Jewish Agency. Interview Pinchas Glass (Q 12/21) Petach Tikva
12. Emile Viencor in 'Mededeelingen - Jedioth' no 4/59, augustus 1959, p. 10; Protocol 1919, p. 2; Ru Cohen, Mededeelingen, p. 9
13. Protocol 1919, p. 1, 2
14. JW, 27.9.1918
15. Interview Jehuda Nahir (Q-4) 4.3.1974, Hof Hanharon
16. Interview Has Laufer-Cohen, 23.9.1973, Haifa. Shalom Fischer was de secretarie van de "Agudat Zion" in Schoveningen, zoals blijkt uit een brief van

Hoofdstuk 1 -- noten 3

33. 27 april 1919

34. Interview Jehuda Nahir (Q -/4)

35. B.v. Ozer Sjabbat (toen Ojaor Sonabend) vertelt, dat een boer hem vroeg of de Bolsjoviken werkelijk een derde oog in hun voorhoofd hadden. Interview Ozer Sjabbat, (Q -/157), 9.12.1975, Haifa

36. JW, 27.9.1918; Ru Cohen, Mededeelingen, pp. 15, 16 ; Protocol 1919, p. 2

37. Rijkslandbouwwinterschool, Hengelo - Rapportboekje voor Fr. Schneoberger (nu Jehuda Shenhar), wintersomester 1935/36. Dit rapportboekje is gekond door Ru Cohen an plaats van ouders/voogd

38. Puntkaart van cursus in het melken en melkbehandeling van David Auslander (nu Aviel), juni ~~1932~~ 1932

39. Vereniging tot Vakopleiding van Palestina-Pioniers (vorder : VVVP),

"De betekenis van het chalostwerk in Nederland na een tijdvak van tamen jaren, 1918-1923", pp. 16, 17; uittreksels uit brieven van Dr. van de Plank, Dr. van de Kaay, Ir. J.P. Boekel, Ir. J.H. Riemens, H.D. Altana. Ook: VVVP, O"Oms Werk", 1936, p. 1, Uittreksel uit brief van H.D. Altana.

40. Jozef Dornstajn in: L. Fuks : "Oostjoden in Nederland tussen beide Wereldoorlogen" in Studia Rosenthaliana, Vol. XI no. 2, juli 1977, p. 203. Ook: Interview Mirjam de Locuw-Gerzon, 13.9.1973

41. "Een groep chalosteten in Holland" in : Hapo'el Hatsa'ier, 1919, herdrukt in: Sofer Hochaloets 1940, p. 78.

42. Interview Ozer Sjabbat (Q -/157), 9.12.1975, Haifa. Me'ir Kivkovitz hoorde ook stot zijn groep.

43. Interview Jehuda Heichal (Levi Templinski - Q -/5), 4.3.1974, Hod Hasharon

44. Protocol 1919, p. 5-6 ; JW, 19.12.1919; JW, 16.1.1920; JW, 15.2.1920

45. VVVP, Statuten, Artikel 1, p. 1

46. VVVP, Verslag over het Jaar 1921, p. 1

47. Protocol 1919, p. 4

Hoofdstuk 1 - noten 4

48. Interview Mirjam de Leeuw-Gerson, 13.9.1973, Haifa
49. VVVP, Verslag over het jaar 1921, p. 3
50. Ibidem. Ook: Smile Vissor in JW, 7.4.1922
51. Interview Mirjam de Leeuw-Gerson, 13.9.1973, Haifa
52. Ibidem
53. Interview Efraim Smaragd (Q 98/107), Nir Banim
54. Interview Chaim Rhat (Q 81/90), Misjar Ba'onek
55. Ibidem
56. Interview Mirjam de Leeuw-Gerson, 13.9.1973, Haifa
57. Interview Rivka Gevirtzmann (Q 60/69), Herzlyah
58. Interview Efraim Smaragd
59. Interview Rivka Gevirtzmann
60. Interview Eliahu Horowitz (Q 53/62)
61. Interview Efraim Smaragd
62. Ru Cohen, Mededeelingen, p. 20
63. JW, 6.12.1918
64. JW, 9.5.1919, Ru Cohen: "Nieuws betreffende de chaloetsiem"
65. Ru Cohen, Mededeelingen, pp. 21-23
66. Idem, p. 24
67. ~~WVVP~~ VVVP, Verslag over het jaar 1921. p. 2. Zie ochters:
68. VVVP, "De betekenis van het chaloetswerk in Nederland na een tijdvak van tien jaren, 1918-1928, pp. 23/24, hieruit zou blijken, dat naar 3 chaloetsiem op hachsjarah waren gedurende 1921.
69. VVVP, Verslag over het jaar 1923, p. 5
69. VVVP, verslag over het jaar 1926, p. 4
70. Idem, p. 8
71. VVVP, "De betekenis van het chaloetswerk in Nederland na een tijdvak van tien jaar, 1918-1928, p. 29
72. VVVP, Verslag over het jaar 1921, p. 3

Hoofdstuk 1 noten 5

73. Ru Cohen, Mededeelingen, pp. 21, 23

74. Idem, p. 23

75. VVVP, Verslag over het jaar 1921, p. 2

idem, 1923, p. 5; idem, 1926, p. 6; idem, "De betekenis van het Chaloots-werk in Nederland na een tijdvak van tien jaar", p. 11; idem, Verslag over het jaar 1930, p. 4

76. In het Verslag over 1921 wordt vermeld, dat de Joodsche Land- en Tuinbouw-vereeniging deze subsidie voor 1922 zou intrekken, maar het is niet duidelijk of dat inderdaad is gebeurd, want over dat jaar is geen verslag aanwezig, en alle jaren daarna melden deze subsidie expliciet.

76. VVVP, Verslag over het jaar 1926, p. 6

77. idem, "De betekenis, etc.", 1918-1923, p. 11. "De Joodsche Vrouwen-vereeniging voor practisch Palestina-werk was in feite de WIZ in Nederland."

78. VVVP, Verslag over het jaar 1930, p. 4

78a. VVVP, Chalootsnieuws, 1929, p. 2; VVVP, Verslag over het jaar 1930, p. 7

78b. VVVP, 15 jaar Chalootswerk, 1933, p. 3

78c. VVVP, Jaarverslag 1934, pp. 19/20.

overbrief aan Londen, dd. 2.11.1920, CZA, KH 101/1

85. Brief KH A'dam (B. Kahn) dd. 8.12.1920, W CZA, KH 101/1 en Ru Cohens

Motie op de AV van de NZB in 1920 (hij wil een combinatie van de actie's voor het Keren Hajeosod en Hochaloots. Notulen NZB 1907-1925, CZA P5 - 7 Jw 28.1.1921

86. Brief BB-NZB A'dam dd. 15.2.1921. CZA, KH 101/1

87. JW, 25.2.1921: "Officieel"

88. JW, 8.4.1921; "de dreigende débacle van het Chaloots-werk in Nederland."

89. Brief KH Londen aan KH Berlijn, dd. 11.5.1921. CZA, KH 101/1

90. Brief WIZ, Londen aan BB-NZB A'dam, dd. 7.12.1921, Brief BB-NZB aan KH

Londen dd. 26. 10.1921. CZA, KH 101/1

Hoofdstuk I - noten 6.

- Sieg van Vriesland had over deze chaloetsien aan de WZO in Londen geschreven, dat zij beslist in aanmerking kwamen voor hulp bij hun alyah: zij waren ook geen gevaarlijke elementen, want "They are all imbued with the individualistic dutch peasant spirit and free from any Bolshevistic ideas". Brief d.d. 18.11.1921, OZA - KH 101/1
91. VVVVP, Verslag over het jaar 1921, p. 2
92. NZB, Jaarverslag no. 22, 1920/21, dec. 1921 - OZA 1004
93. NZB, Jaarverslag no. 21, 1919/20, dec. 1920, p. 33.
94. VVVVP, Verslag over het jaar 1921, p. 2
95. ibidem; ook: NZB, Jaarverslag no. 23; 1921/22, dec. 1922, p. 20
96. NZB, Jaarverslag no. 23, 1926/27, dec. 1927, p. 30; ook: *Mizrachie* dec. 1926, p. 68
97. Emil Visser, "Hoehaloetsvereniging", intJW, 6.5.1921
98. Interview Pinchas Glass (Q 12/21)
99. Interview Ozer Sjabbat (Q -/157)
100. JW, 17.12.1920; "Mizrachie", Augustus 1929, pp. 25-26; VVVVP, Verslag over het jaar 1926, p. 3; Int. Kivkowitz, Glass
101. Interview Jehuda Nahir (Q -/4); Int. Kivkowitz, Glass
102. Interview Eliahu Horovitz (Q 53/62)
103. Interview Efraim Smaragd (Q 93/107)
104. VVVVP, Statuten, p. 1
105. idem, p. 1, 2
106. idem, p. 2, 3
107. VVVVP, Verslag over het jaar 1923, p. 1
108. VVVVP, Verslag over het jaar 1926, p. 5; NZB, Jaarverslag no. 22, 1926/7, dec. 1927, p. 24
109. VVVVP, "Chaloetsnieuws", 20.12.1929, p. 2
110. VVVVP, Verslag over het jaar 1930, p. 5
111. VVVVP, "15 jaar chaloetswerk", 1933
112. JW, 13.2.1920, "Hoehaloetsvereniging"

Hoofdstuk 1 - noten 7

113. Poleniek L. Lissauer, JW 12.31 1920
114. VVVP, Statuten, p. 3
115. Efraim Smaragd, "Landbouwopleiding in Nederland" (Vertaling) in: Mededeelingen-Jedidjeh, nr. 4/59, augustus 1959
116. JW, 27.9.1918 ; 22.11.1918 ; 6. 12.1918 ; 23.2.1919; 23.5.1919; 9.5.1919
117. TJ, september-1918 ; ook David Cohen, "Voorbereidingswerk voor 'achentina" pp. 63 ff. ; TJ april 1919, Ru Cohen "Hechaloets"
118. TJ, juni 1921, Ingezonden "Beroepskouze"
119. Ru Cohen, Mededeelingen nr. 23, 30 september 1927, p. 27
120. JW, 26.3. 1920, Ru Cohen, "De Daad"
121. JW, 10.9.1920, Ru Cohen en Emile Viesser, "Hechaloets"
122. JW, 24.9.1920
123. JW, 19.11.1920
124. JW, 17.12.1920; ook: 7.10.1921
125. JW, 8.4.1921
126. Ibidem
127. JW, 22.4.1921
128. ~~Antwoord~~. JW. 18.5.1923; 27.7.1923; 10.8.1923. Het pluimvee werd geschonken ten gevolge van de brief die op 27.7.1923 werd afgedrukt.
129. JW, 12.3. 1926 ; TJ juli 1926, H. Grünebaum, "De Chabets loterij"
130. JW, 7.1.1928 meldt, dat de trekking was geweest. De opbrengst was ± 2250 gulden, VVVP, Verlag over het jaar 1926, p. 8
131. JW, 24.6.1927 ; 8.7.1927 ; 29.7.1927 ; 12.8.1927 ; 23.9.1927 ; 21 .10. 1927 ; 4.11.1927 ; EB.11. 1927 ;
132. JW, vanaf 21.3.1923 tot en met maart 1931.
133. JW, 30.1.1931
134. JW, .5.7.1931

Hoofdstuk 1 -noten B

135. VVVFP, "De betekenis, etc, 1918-1923", p. 16.
136. VVVFP, "15 jaar chaloetswerk", 1923
137. Het Beloofde Land, o.a. : Oktober 1923, 2e Jrg. no. 1 ;
Moi 1924, 2e Jrg. no 8 ; Juni 1924, 2e Jrg. no 9 ;
Albert Neumann : "De taak van de Hechalootsverenigingen" in:
H.B.L., Augustus 1925 - 3e Jrg. no 11.
138. Ra Cohen, Mededeelingen, p. 16 ; NZB, Jaarverslag 1919/1920, p. 14 ;
"Mirachie", dec. 1926, p. 68
139. NZB, Jaarverslag no. 23 ; december 1927, p. 23
140. JW, 19.12.1919 ; 16.1. 1920
141. VVVFP, Statuten, p. 5
142. NZB, Jaarverslag no. 30, december 1929, p. 13 ; Jaarverslag
no. 31, december 1930 ; JW 18.5.1928, p. 115
143. NZB, Jaarverslag no. 28, december 1927, p. 24
144. VVVFP, Statuten, p. 5
145. JW, 25.2.1921
146. H.B.L. 15.7.1927 (5e Jrg. no. 21) - vermeldde, dat dat ook gebeurde.
147. NZB, Jaarverslag no. 22, december 1921.
148. N.H. "Keren Hajesed en chaloets op de Algemene Vergadering" in
JW, 25.2.1921
149. JW, 23.10. 1925
150. JW, 13.4.1928
151. JW, 20.4.1928 ; 27.4.1928
152. NZB, Jaarverslag no. 28, december 1927, p. 23
153. idem, p. 24
154. JW, 18.5.1928 ; NZB, Jaarverslag no. 29, december 1928, p. 22
155. NZB, Jaarverslag no. 30, december 1929, p. 13

138

Hoofdstuk I - noten 9.

156. JW, 5.1.1930, Verslag A.V.
157. JW, 9.1.1930, Verslag A.V.
158. Dagboek van Elisha Dobkin, 5.1.1930
159. VVVPP, "15 jaar chaloetswerk", 1933, p. 3
- 159a. Ibidem, 16 JW, 24.2.1933
160. JW, 26.3.1920; 30.12.1927, Verslag A.V.
161. Ru Cohen, Mededeelingen, p. 3
162. VVVPP, Verslag over het jaar 1921, pp. 1, 2
163. JW, 23.2.1923
164. VVVPP, Verslag over het jaar 1923, p. 3; Het Beloofde Land, juni 1924, 2° jrg, no. 9
165. JW, 6.2.1925
166. VVVPP, Verslag over het jaar 1925-6, p. 4; JW, 25.2.1927
167. JW, 14.10.1927
168. VVVPP, "De beteekenis van het Chaloetswerk na een tijdvak van 10 jaren, 1918-1928, p. 23-28
169. VVVPP, Chaloetsnieuws, 1929, p. 2
170. VVVPP, Verslag over het jaar 1930, pp 2-4
171. JW, 23.10.1932; 24.2.1933 - hier is het aantal 88 inclusief kibboets Almclo.
172. JW, 23.4.1933
173. JW, 10.11.1933
174. VVVPP, Jaarverslag 1934, p. 6
175. JW, 8.7.1927
176. Int. Brandstatter, Q 11/20; Int. Chaim Efroni, Q 57/66
177. JW, 14.10.1927. Zie voor de uitvoering van dit werkplan ook VVVPP, Chaloetsnieuws, 1929, p. 2; VVVPP, Verslag over het jaar 1930, p. 1

Hoofdstuk I - noten 11

200. Jedioth-Medelingen 4/59, augustus 1959, pp 21-22 (Orgaan van de Irgoen Olof Holland)
201. Int. Chaim Efroni
202. VVVP, Chalotensieus, 1929, p. 2
203. VVVP, Verslag over het jaar 1930, p. 3
204. Ru Cohen, Mededeelingen, p. 19; JW, 23.2.1919
205. JW, 23.2.1923; VVVP, Verslag over het jaar 1923, p. 3
206. JW, 6.2.1925
207. VVVP, Verslag over het jaar 1925-6, pp. 4, 6
208. JW, 25.10.1929
209. VVVP, De beteekenis, etc, 1918-1928, p. 28
210. VVVP, Chalotensieus, 1929, p. 2
211. VVVP, Jaarverslag 1934, p. 6
212. ibidem
213. TJ, juli 1926, 7e jrg. no. 10
214. JW, 7.8.1925
215. TJ, Ellice 5686 (1926), 7e jrg. no. 10-11
216. Baderech, sept. 1926, 2e jrg. no. 3/4
217. idem, mei 1926, 2e jrg. no. 1/2
218. zie noot 215
219. TJ, Adar I, 5687, 8e jrg. no. 5
220. JW, o.s. 10.5.1929, 25.9.1931, 18.12.1931 etc.
221. Baderech, augustus 1927, 3e jrg. no. 2
222. TJ, Februari 1930, 11e jrg. no. 5; September 1930, 11e jrg. no. 11/
223. Int. Chaim Rahat; TJ, mei 1930, 11e jrg. no. 8; Augustus 1930, 11e jrg. no. 10, September 1930, 11e jrg. no. 11/12
224. idem, sept. 1930, 11e jrg., no. 11/12

Hoofdstuk I - n^oten 12.

- 225. *ibidem*; Baderech, December 1930, 6e jrg. no. 3
- 226. Annie de Leeuwe in : TJ, December 1930, 12e jrg no. 3/4
- 227. TJ, Januari 1931, 12e jrg. no. 5
- 228. *idem*, mei 1931, 12e jrg.no. 9 ; JV, 5 juli 1931.
- 229. Sara de Leeuwe "Op zoek", in: TJ, Februari 1932, 13e jrg. no. XI -1
- 230. Baderech, febr. 1932, 7e jrg. no. 4
- 231. *idem*, maart 1932, 7e jrg. no. 5
- 232. *idem*, april 1932, 7e jrg. no. 6
- 233. *idem*, augustus 1932
- 234. *idem*, oktober 1932
- 235. *idem*, december 1932
- 236. *idem*, februari 1933
- 237. JV, 2.12.1932
- 238. JV, 20.5.1932, TJ, maart 1933; Baderech, oktober 1932
- 239. Baderech, december 1932
- 240. Baderech, januari 1934.

Hoofdstuk II - noten 2

29. Jv, 11 maart 1927, Verslag van de AV van de 'Deventer Vereeniging'
30. Mizrachie, maart 1927, pp. 98/99
31. Idem, april 1927, pp. 105-108
32. Ibidem
33. Idem, mei 1927, p. 115
34. Idem, april 1927, pp. 106-108
35. Idem, oktober 1927, p. 36
36. Idem, oktober 1927., pp. 36-37, Rapport van Dr. D.I. Ricards voor de ISe AV van Mizrachi
37. Idem, november 1927, pp 48-49, Verslag AV Mizrachi, Middagzitting
38. Idem, p. 44
39. Idem, februari 1928, pp. 67,69 ; S.L.de Beer, Brief II; Mizrachie, maart 1928, p. 81. Deze samenwerking werd door de 'Deventer Vereeniging' niet vermeld in de jaarverslagen.
40. Mizrachie, april 1928, p. 84
41. Idem, augustus 1928, p. 25, Jaarverslag
42. Ibidem
43. Int. Michaël Bernai, Kfar Jedidja, 32/41
44. Mizrachie, augustus 1928, pp. 25-26, Jaarverslag; Verslag van de cha-
loetsacommissaris.
45. Int. Avraham d'Ancona, Rechovoth, 109/149
46. Mizrachie, augustus 1928, p. 25, Jaarverslag 1927/1928
47. Idem, augustus 1928, pp. 25-26, Jaarverslag 1928/1929
48. Weekblad voor Israëlitische Huishoudzinnen, 7 september 1928, Tweede blad;
21 september 1928, Tweede Blad 'Mizrachiana'
49. Mizrachie, mei 1929, p. 95 ; augustus 1929, pp. 25-26, Jaarverslag
50. Idem, oktober 1929, p. 41 ; S.L.de Beer, Brief II

Deelstuk I.

De Reiziger van de oprichting tot 1932.

A. b. 'Deventer Vereniging' 1918-1933.

-De oprichting.

Het idee om in Nederland een opleiding voor chalcoetsien (pioniers) voor Palestina op te richten, ontstond in de loop van het jaar 1917, nadat de World Zionist Federation de internationale Chalcoets-beweging had gesticht, en toen het er naar uitzag dat de opbouw van Palestina een daadwerkelijke aanvang kon nemen als gevolg van de ontwikkelingen van de oorlog in het Midden-Oosten. De initiatiefnemers van deze Chalcoetsopleiding in Nederland waren zich misschien niet bewust van het bestaan van een opleiding voor Palestina in Nederland: de "Stichting de Joodsche Landbouw, Veeveelt en Zuivelbereiding" die in de omgang de 'Joodsch land- en tuinbouw Vereniging' werd genoemd. Deze vereniging was in 1910 opgericht door Jacobus Kann⁺⁺ met als doel een tuinbouwbedrijf te stichten waar minvermogene ^{Joodse} jongeren konden worden opgeleid in tuinbouw, veeveelt en ~~landbouw~~ zuivelbereiding, opdat zij na het volgen van deze opleiding naar Palestina zouden gaan en het in Nederland geleerde daar in praktijk zouden brengen. Er waren echter te weinig pupillen op het bedrijf in Utrecht, hoewel zij een hoog loon konden verdienen: 14 tot 16 gulden per week, en bovendien ~~hadden~~ ^{maakten zij} een aandeel in de eventueel te maken winst.¹⁾ Omdat in 1918 geen gegadigden voor deze opleiding waren, besloot het bestuur van de Stichting de werkzaamheden op te schorten.²⁾ Jacobus Kann zelf had het stamkapitaal van de Stichting beschikbaar gesteld, en hij was de voorzitter van de Raad van Beheer, die verder bestond uit enkele vooraanstaande

⁺⁺Jacobus Kann was het hoofd van een Reage bankiershuis. Hij was aanwezig op het eerste Zionistencongres in Basel, en was de bankier van Herzl. Van 1924 tot 1928 was hij de Nederlandse consul in Palestina.

Zionisten, zoals Mejs. C. van Zon, de Heren E. Deen, Mr. S. Franke, Berenstein, E. Goldsmid, Dr. L. S. Ornstein, Dr. L. Palak-Daniëls en A. Simons. Men ook de niet-joodse pedagoog Jan Ligthart was lid van deze Raad van Behrer.³⁾ Hoewel deze 'Joodsche land- en tuinbouw vereeniging' op kapitalistische grondslag berustte, en dus zeker niet chaloetsisch was, mag hij misschien toch gerekend worden als voorloper van de Nederlandse hachsjarah die in 1918 opgericht is.

Degenen die in 1917 het initiatief namen tot de Nederlandse chaloetsbeweging, behoorden tot twee groeperingen die geheel verschillend van elkaar waren: aan de ene kant enkele Nederlandse zionisten die kennelijk beïnvloed waren door het socialistisch-zionisme en die de opbouw van Palestina zagen als opbouw van het land in agrarische zin, en aan de andere kant enkele 'Belgische joden', dat wil zeggen, Oost-Europese joden die zich vóór 1914 in België hadden gevestigd en die bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog naar neutraal Nederland waren gevlucht en zich voornamelijk in Scheveningen hadden geconcentreerd. Sommige van hen waren vurige zionisten en actief in diverse zionistische organisatie's in Nederland. Zo schreef F. Fronman, de secretaris van het Joods Nationaal Fonds in Den Haag, zelf oorspronkelijk afkomstig uit Rusland, in september 1917 in de 'Joodsche Wachter', het orgaan van de Nederlandse Zionistenbond, dat het joodse volk moest overgaan van handel op landbouw, en hij voegde daaraan toe: "...elochts een talrijke landbouwende bevolking in Palestina is in staat ons volk weer gezond te maken."⁴⁾ Het doel van de Hechalots was: 'Joden tot land- en tuinbouwers op te leiden voor Palestina'. In Nederland werd deze opleiding bewust tot land- en tuinbouw beperkt, hoewel in andere landen ook hachsjarah voor ambachten was. Volgens de leiding van de Nederlandse hachsjarah

zou namelijk landbouw de basis van de economie in Palestina moeten worden.⁵⁾ De hachsjarah was niet noodzakelijkerwijs voor Nederlandse joden bestemd; in Amsterdam en Scheveningen waren een aantal jongeren uit Galicië en Polen die de dienst in het leger wilden ontkomen en naar het westen gevlucht waren. Zij kwamen in Nederland terecht via België en Duitsland, maar zij zagen in Nederland niet hun einddoel. Velen van hen kwamen uit orthodoxe gezinnen en hadden ook een zionistische achtergrond en na de oprichting van de internationale Hechalutzbeweging waren zij bereid de duur van hun verblijf in Nederland te benutten om grondig landbouw te leren en zich zo voor te bereiden op hun toekomstig werk in Palestina.

p. 3

Om verschillende redenen leek Nederland speciaal geschikt om een dergelijke opleiding in de landbouw te geven, ondanks het verschil in klimaat met Palestina: ten eerste stond Nederland vooraan op het gebied van landbouw, veeteelt, tuinbouw, fruitteelt en hoenderteelt, en ook het onderwijs in deze vakken stond op hoog peil, terwijl ook het kleinbedrijf met zijn intensieve cultuur een goede leerschool leek te bieden voor wie in Palestina de landbouw zou beoefenen, maar er waren nog enkele belangrijke redenen: Nederland lag dicht bij de grote joodse centra van Midden- en Oost-Europa, in tegenstelling tot Californië, dat wegens het klimaat een goed land voor opleiding voor Palestina leek, het was neutraal in de Eerste Wereldoorlog, en er heerste politieke vrijheid.

Direct na de Balfour-declaratie in november 1917 nam Shalom Fischer,⁸ een van de actief-zionistische 'Belgische joden' het initiatief tot een vergadering van de NZB in Hilversum om over de oprichting van een chaloets-beweging in Nederland te praten. Aan deze vergadering namen ook Ru Cohen uit Deventer en Emile Visser deel. Ook nodigde Shalom Fischer een van de aspirant-chaloetsim uit om deze vergadering bij te wonen als bertegevoordiger van 5 Oost-joodse jongens die landbouw wilden leren.⁷ Op deze vergadering werd een chaloets-comité gesticht waarin Ru Cohen, Shalom Fischer en Emile Visser zitting hadden, en ook twee aspirant-chaloetsim.⁸ De eerste financiële steun kwam van de bovengenoemde 'Joodsche land- en tuinbouw vereeniging' die besloten had het kapitaal van hun Stichting te behouden, maar de rente ter beschikking te stellen van de nieuwe opleiding voor Palestina.⁹ Ook kreeg het chaloets-comité een bijdrage van de Joint en van diverse zionisten in Nederland.¹⁰

Nu kreeg Emile Visser de opdracht boeren te zoeken bij wie de chaloetsim konden werken. Aangezien hij veel boeren in de buurt van Deventer kende (zijn vader had een slagerij), was hij daartoe bereid,

maar hij slaagde er niet snel in een werkplaats te vinden, want de boeren waren wel gevond aan joden die handel dreven, maar niet aan joden die met hun handen wilden werken. Uiteindelijk werd iemand bereid gevonden een jongen in zijn vruchtentuin te werk te stellen, uit sympathie voor het zionisme, en toen dat goed beviel volgden andere boeren in de omgeving van Deventer zijn voorbeeld. Zo konden vanaf maart 1919 verschillende chaloetsiem aan het werk gaan in de buurt van Deventer.¹¹⁾ Shalom Fischer en Ru Cohen hielden toezicht op de chaloetsiem en het huis van Ru Cohen in Deventer werd al gauw een middelpunt voor de chaloetsiem, hetgeen het jarenlang gebleven is. Toch twijfelde Ru in het begin aan het vermogen van de chaloetsiem om met hun handen te werken, en nog wel op het land, omdat ze waren opgegroeid in het oost-europese milieu van de handel, en nooit met hun handen hadden gewerkt. Hij was ervan overtuigd, dat ze het werk na korte tijd zouden verlaten.¹²⁾ Ondanks deze twijfel werd Ru het middelpunt van de hachsjarah en zo kwam de Nederlandse hachsjarah aan zijn naam: 'Deventer Vereeniging' - een naam die tot op heden een begrip is bij vele Israëli's.

Shalom Fischer in Scheveningen stuurde nieuwe kandidaten naar Ru, en ook andere 'Belgische joden' deden dat, onder andere Frommen en ook Chaïm Friedman. Shalom Fischer selecteerde ook degenen die in samenwerking kwamen voor de hachsjarah en hij regelde de uitbroeiing der werkzaamheden.¹³⁾ Ook kwam hij de eerste chaloetsiem opzoeken bij de boeren in Deventer¹⁴⁾ maar hij is vroeg gestorven en heeft zich niet lang met de 'Deventer Vereeniging' kunnen bezighouden. Evenals Ru Cohen kwam Shalom Fischer uit een gezin dat veel prominente Zionisten heeft voortgebracht: zijn broers waren Jean (naar wie Kfar Jona genoemd is) en Oscar Fischer in Antwerpen.¹⁵⁾

De eerste chaloetsiem woonden in pensions in Deventer en werkten

-Beth chaloetsiem

De eerste chaloetsia woonden in pensions in Deventer en ~~7-9~~
 erkten allen apart bij boeren in de omgeving. Ze kregen een laag loon, maar
 de meesten konden daarvan niet rondkomen, zodatze een toelage van hun
 ouders moesten krijgen of een subsidie van de 'Deventer Vereeniging'.¹⁶⁾
 Buiten hun werk bij de boeren, 9 uur per dag gedurende 5 dagen per
 week, kwamen ze tweemaal per week bijeen en leerden Ivrieth van één
 van hen. In de winter leerden ze op de landbouwwintercursussen van
 de Nederlandse regering.¹⁷⁾ Omdat het systeem van apartwonen te duur
 was, werd er een andere oplossing voor het woonprobleem gezocht :
 in maart 1919 kreeg de 'Deventer Vereeniging' een huis in Twello in
 bruikleen dat gekocht was door Ir. de Vries uit Nederlandsch-Indië,
 die een fabriek had in Deventer. Hier konden alle chaloetsiem (toen-
 tertijd 12) wonen, terwijl er een huishoudster voor het koken kwam.
 Ook twee Nederlandse chaloetsioth, Mirjam Gerzon en Clara van Leer, h
 hielpen hen hierbij.¹⁸⁾ De chaloetsiem werkten overdag bij de boeren,
 en kwamen 's avonds naar het Beth Chaloets. Ze spraken met elkaar
 Ivrieth en de huishouding was volledig kosjer. Later kocht het cha-
 loets-comité zelf voor fl. 800,- in Twello een huisje waarbij
 grond behoorde. Daar verbouwden de chaloetsiem 's zondags groenten,
 zodat ze meteen het geleerde in praktijk konden brengen en konden
 leren samenwerken. De boeren bij wie ze werkten, stonden hen hierbij
 met raad bij en 's zondags kwamen ze vaak (een glaasje' in het
 Beth Chaloets drinken.¹⁹⁾

De groep in Twello werd soms bezocht door Nederlandse Zionisten
 die deze jongens die zich praktisch voorbereidden op hun alyah naar
 Palestina met eigen ogen wilden zien. Zo kwam in september 1918
 Ru's broer, David Cohen, op bezoek. Hij deed van dit bezoek enthousiast
 verslag in de 'Joodsche Waachter'. Hij ging op de fiets naar de kweke-
 rijen waar de chaloetsiem werkten.

"Een ik ze uit de verte zag met hun grooten strochoed, en in

het werkelijk onze 'chaloetsiam' waren. Zó flink en stoer sche-
 nen ze, zó heel anders dan het zwakke type van de ghetto-jood.
 Maar toen ik dichterbij kwam, herkende ik ze wel aan hun gelaat,
 al had de zon het gebruid bij den arbeid op het land. Zó, dacht
 ik, moeten nu ook onze Joden in Palestina eruit zien, als zij het
 land bebouwen. Och, deze jongens bebouwen nog niet het eigen land,
 maar het is mij duidelijk geworden, dat zij zich voelen, alsof zij
 het reeds doen. Want al dit werk, dat moeilijke werk, het planten,
 het plukken, het hakken, het bukken, het wieden - zij gaan het hier
 met zoveel vrsugde, omdat zij alles wat zij hier leren en waaraan
 zij gewennen, eens daarginder in de praktijk zullen brengen. Bij
 alles, wat zij leeren kennen, bedenken zij al, van hoeveel voordeel
 het later zal wezen. (.....) Is het niet een blij teeken der
 tijden dat deze jonge Joden den ganschen dag zó arbeiden ~~met~~
 met het oog op de toekomst? Eerst wilden de kweekers, bij wie ze
 werkten, niet recht in den ernst van hun voornemen geloven. Maar
 langzamerhand zien deze, met hoeveel energie door hen wordt ge-
 werkt, hoe tuk ze zijn op het leeren van wat nieuwsgoed ze boeken
 over land- en tuinbouw lezen en doorstudeeren, hoe ze na de zware
 dagtaak nog bijeenkomen om samen te spreken en Hebreeuws te lee-
 ren. Nu al worden er plannen gemaakt voor theoretisch onderricht
 in den wintercussussen. Waarlijk, het is een verblijdend verschijn-
 sel." 20)

Intussen waren meer chaloetsiam op hachsjarah gekomen, en er wer-
 den verschillende nieuwe groepen opgericht, onder andere in Sloten
 bij Amsterdam, waar twee Nederlandse chaloetsiam op eigen houtje be-
 gonnen te werken bij boeren. Volgens Clara van Lear (later Blum), één
 van die twee eersten, was dit initiatief genomen uit propaganda-over-
 wegingen, in de hoop dat hun werk een voorbeeld zou zijn voor de veb

Joodse jongeren in Amsterdam. In Sloten bestonden geen gunstige omstandigheden voor een hachsjarah : de tuinders verbouwden een beperkt aantal gewassen, de chaloetsiem leerden geen landbouwtheorie, en ook het chawra-leven was niet geslaagd, omdat ze ver van elkaar in Amsterdam woonden. ²¹⁾ Vóór de oprichting van deze hachsjarah waren de twee initiatiefnemers een kijkje komen nemen in het Beth Chaloets in Twello om te zien hoe daar gewerkt en geleefd werd. ²²⁾ Ondanks alle ongunstige omstandigheden werd deze groep uitgebreid met nog enkele chawriem. ²³⁾

In de herfst van 1918 werd een tweede grote groep chaloetsiem georganiseerd in Marum (Gr.) op een landgoed dat toebehoorde aan Marco Cohn, een wijnhandelaar uit Rotterdam, die oorspronkelijk afkomstig was uit Roemenië. Op dit landgoed werd heidegrond ontgonnen. De chaloetsiem werkten op gemengde bedrijven: ze leerden zowel landbouw als veeteelt en fokkerij, en ze leerden werken met landbouwverktuigen en machines. ²⁴⁾ Naast het werk op het land hadden ze ook theorielessen die door een plaatselijk deskubdige werden gegeven. En het begin waren er diverse mogelijkheden : in Deventer was men maar matig geïnteresseerd in een Beth Chaloets in Marum, ^{Want} ten eerste was het ver van Deventer, zodat er weinig contact met hen kon zijn, ^{en} ten tweede werd er geen tuinbouw geleerd, maar landbouw en veeteelt. Maar toen Jozef Garzon, Mirjam's vader, zich bereid verklaarde, toezicht op de groep te houden, gaf 'Deventer' toe. ²⁵⁾ Ook waren er problemen met betrekking tot het wonen en werken: het eerste Beth Chaloets was ver verwijderd van het werk, tot de heer Cohn besloot, het te vervangen door barakken die op het landgoed werden neergezet, zodat de chaloetsiem een eigen (koejere) huishouding konden voeren. ²⁶⁾ Zo verscheen er in de 'Joodsche Wachter' evenals in het maandblad van de 'Mizrachie' een advertentie waarin gezocht werd naar een " gehuwd paar (zonder kinderen)

of een Juffrouw (middelbare leeftijd) " voor de Hechalots-groep in Marum. Hierbij werden 'getuigschriften betreffende zedelijk gedrag' vereist. 27)

Erst werkten alle chaloetsiem samen bij de pachter van de heer Cohn, maar omdat die niet voldoende aandacht aan iedere chaloets kon wijden, werd besloten de chaloetsiem bij verschillende boeren te werk te stellen, waarbij ze geen loon zouden ontvangen. 28) Ze werkten 5 dagen per week van 's ochtends 6 tot 's avonds 6 - met tussenpauzes. 's Zondags werkten ze in de groentetuin van het Beth Chaloets, net als in Twello. In Groningen werd een 'chaloetscommissie' opgericht, bestaande uit de Heren Jozef Gerzon, Dr. H. Engers en dr. A. A. Weinberg. Deze commissie hield regelmatig contact met de chaloetsiem in Marum. 29) Vooral Jozef Gerzon was erg actief en deed veel voor de chaloetsiem. Hij stuurde hen vleeswaren uit zijn fabriek en op sabbat kwam hij ze regelmatig opzoeken, evenals zijn dochter Mirjam die vaak te paard kwam. 30) Ondanks de vrij gunstige omstandigheden nadat de begin-problemen waren opgelost, is deze groep niet goed geslaagd. De jongens waren niet genoeg gedisciplineerd, hebben zich uitte in onderlinge ruzie's en in te laat verschijnen op het werk. Bovendien waren de uitgaven te groot: er werd geklaagd dat de kookketers stalen. Uiteindelijk is het Beth Chaloets in Marum opgeheven, en de chaloetsiem gingen ieder apart wonen en werken bij de boeren. 31) Dit was het begin van de zogenaamde 'Einzeln-hachsjarah' waartoe later voor alle chaloetsiem werd overgegaan.

De 'Levanter Vereeniging' werd uitgebreid met nieuwe groepen, en er kwamen ook meisjes op hachsjarah: buiten de twee eerder genoemde Nederlandse chaloetsoth kwamen ook twee chaloetsoth uit Palestina die vooral de Nederlandse zuivel wilden leren. Chama Maisel (later Schochet) die het plan had een meisjeslandbouwschool in Nahalal op te richten (die inderdaad op 8 april 1926 geopend is) en Ada Fischman

(later Maimon). In mei 1919 waren er 35 chaloetsiem, verspreid over het land : naast Twello, Sloten en Marum was er een groep in Den Bosch die in de tuinbouw werkte, en een groep in Winterswijk.³²⁾ In de woorden van Ru Cohen : "Het Zionisme is geworden van een beweging van de penat tot een beweging van de daad." ³³⁾

-Moeilijkheden van de hachsjarah.

Niet alle chaloetsiem echter gingen later daadwerkelijk naar Palestina : Jehuda Nahir vertelt dat van de eerste 18 chaloetsiem die in Twello waren slechts 4 (!) op algha zijn gegaan.³⁴⁾ Hiervoor waren verschillende redenen : ten eerste was de opleiding zeer zwaar : de eerste chaloetsiem waren jeshive-bochors die nooit of bijna nooit handwerk hadden verricht - en bij de boer moesten ze opeens lange uren achtereen aan onbekende, lichamenlijk zware arbeid verrichten. Ten tweede was er het karakter van de keuterboer : hij was stug, een man van weinig woorden, vorwennetij was er niet bij, integendeelde boeren maakten volledig gebruik van deze goedkope, zij het ongeefende, arbeidskrachten. Bovendien was het cultureel peil van de Nederlandse boeren niet hoog : de meesten waren erg primitief en leefden in zelfs voor die tijd primitieve omstandigheden. Daarbij kwam het verschil in godsdienst en de moeilijkheden met de taal die alle chaloetsiem in het begin hadden. Ook keerden enkele chaloetsiem naar Polen terug na de Eerste Wereldoorlog, en anderen verlieten de hachsjarah tijdens de Revolutie in Duitsland, omdat zij communistisch/gezind waren en de revolutie wilden meemaken. Derhalve vond de 'deventer Veresening' het nodig een strange selectie toe te passen, zodat alleen diegenen werden opgenomen die tussen de 18 en de 22 waren en van wie verwacht werd, dat zij tegen alle moeilijkheden bestand zouden zijn. Ook werd een proeftijd ingesteld om te zien hoe de kandidaat-chaloets zich kon handhaven.³⁵⁾

Het volgen van de landbouwwintercursussen was ook niet eenvoudig ter werd van de chaloetsiem verwacht dat zij de stof van twee winters in één seizoen zouden kunnen leren, ondanks de taalmoeilijkheden en hun onervarenheid met de materie. De leerstof was zeer verscheiden, zoals uit de inhoud van een rapportboekje blijkt: Kennis van de grond, plantenteelt, Vasteelt, Gezondheidsleer, Zuivelbereiding, Staat- en landhuishoudkunde, Scheikunde, Natuur- en weerkunde, Plantkunde, Rierkunde, Nederlandsche Taal, Wiskunde, Groententeelt en Vruchtenteelt.³⁷⁾ Er waren ook speciale zuivelcursussen en cursussen om het melken te leren.³⁸⁾ Ondanks alle moeilijkheden waren de chaloetsiem goede leerlingen, zoals blijkt uit diverse goede getuigenschappen die aan hen werden verleend door de verschillende opleidingsinstituten.³⁹⁾

Een verder oorzaak voor het verlaten van de hachsjarah was, dat veel chaloetsiem helemaal niet zo Zionistisch waren, in tegenstelling tot de eerste groep, en de enige reden dat ze op hachsjarah gingen in Nederland was dat ze, nadat ze de Hollandse grens illegaal waren overgestoken, gearresteerd waren en in een interneringskamp waren geplaatst. Dit konden ze alleen verlaten als iemand borg voor ze stond met de garantie dat ze Nederland binnen afzienbare tijd zouden verlaten. De Nederlandse Zionisten waren bereid een dergelijke garantie te geven als de jongen in kwestie naar hachsjarah ging.⁴⁰⁾ Maar zo kwamen er chaloetsiem op hachsjarah die niet de bedoeling hadden gehad er naar toe te gaan, en die zeker ook niet van plan waren, er te blijven. Ze schreef één van een groep die bij de Nederlandse grens door de marechaussee was gearresteerd en na tien weken in een interneringskamp was vrijgelaten dank zij de interventie van Hollandse Zionisten naar chawerim van hem in Eretz Jisraael dat hij nu op hachejarah in Marum was, en daar landbouw leerde. Hij had meteen verder willen gaan naar Eretz Israel, maar :

"...de Nederlandse Zionisten kijken ons aan als of we gek zijn en zeggen: dat kan niet! — En als we wisten, dat we hier iets leerden, dan zouden we graag wachten, maar ons lijkt, dat ons werk hier nutteloos is."

Hij besluit zijn brief met de belofte dat zij hoe dan ook uit Nederland weg zouden komen:

"Niets kan ons tegenhouden, we zullen over land of over zee komen. We hebben geleerd grenzen te overschrijden — en als er een muur is, gaan we erdoorheen!" (41)

Niet alle chaloetsiem echter die door de Nederlandse Zionisten op hachsjarah waren gestuurd, nitten deze ontevredenheid met hun lot, ook al hadden ze niet de bedoeling gahad twee jaar in Nederland op hachsjarah door te brengen. Velen kwamen onder zeer moeilijke omstandigheden naar Nederland en waren bereid enkele jaren op te offeren opdat ze nuttiger voor Erets Jisraeel zouden zijn. Een groepje Poolse joden was op weg naar Erets Jisraeel in Duitsland blijven steken, toen daar Revolutie heerste. Een van hen, Ojser Sonabend (nu Ozer Sjabbat) die ook in Nederland op hachsjarah kwam, vertelt over hun omzervingen door Duitsland onder zeer barre omstandigheden. I oorspronkelijk waren ze van plan geweest naar Hamburg te gaan omdat dat voor hen de dichtstbijzijnde haven was om scheep te gaan naar Erets Jisraeel. Ze konden Hamburg echter niet bereiken vanwege de woelingen na de Revolutie, en zo zwierven ze een half jaar in Duitsland rond. Ze leden honger, want hoewel ze geld hadden, konden ze geen eten krijgen. Er was een distributie-systeem, en omdat ze de Duitse grens illegaal waren overgestoken, konden ze geen voedselkaarten krijgen. Ze bedelden om eten, onder andere bij kloosters. Daarom besloten ze uiteindelijk om via Nederland verder te gaan, en nadat ze die grens waren overgestoken, aten ze voor het eerst in zes maanden brood bij

een Hollandse boer. 42)

Een andere chaloets uit Polen die bij toeval in Nederland op de hachsjarah kwam, had gedacht via Engeland naar Erets Jisraael te gaan, aangezien Engeland het Mandaat over Palestina zou krijgen. Daartoe was hij illegaal door Duitsland naar Nederland gegaan, en had in Arnhem op een kolenschip naar Newcastle aangekomen. Maar de autoriteiten in Newcastle stuurden hem naar Nederland terug, omdat Arnhem zijn uitgangshaven was geweest. Zo werd hij in Bergen geïnterneerd, waar Prof. L.S. Ornstein hem vond en naar hachsjarah stuurde. 43)

Bij de snelle uitbreiding van de hachsjarah werd de noodzaak voor een officiële organisatie steeds meer gevoeld, zowel door de leiding als door de chaloetsien zelf. Deze stelden tijdens de eerste Weïda van chaloetsien in Nederland die gehouden werd op Chol Hamo'ed Soekkoth 1919 voor, een vereniging op te richten. 44) Dit was ook noodzakelijk omdat er veel geld nodig was om de chaloetsien hun opleiding te geven, en dit was met een officiële vereniging gemakkelijker. Daarom werd op 7 januari 1920 de 'Vereniging tot Vakopleiding van Palestina-Pioniers' gesticht (K.B. d.d. 5 februari 1921). Deze vereniging had tot doel 'aan jongelieden, die het voornemen hebben zich in Palestina te vestigen (Chaloetsien en Chaloetsouth) vakopleiding te verschaffen in land- en tuinbouw, veeteelt en zuivelbedrijven of andere beroepen, die hiervoor in aanmerking komen. 45)

-Einzelhachsjarah.

Na het opheffen van Beth Chaloets Marum werd langzamerhand overgegaan tot de oorspronkelijke vorm van hachsjarah in Nederland, namelijk de 'Einzal-hachsjarah', waarbij iedere chaloets individueel werkte en woonde bij de boer. Hiertoe werd voornamelijk besloten vanwege het mislukken van de groep in Marum. Het laatste Beth Chaloets, in Twello, werd in de loop van 1921 opgeheven. Deze overgang tot Ein-
(46)

zel-hachsjarah was geheel in tegenstelling tot de conclusie's van bovengenoemde eerste Weïda van chaloetsiem in Nederland, waar door de chaloetsiem zelf werd voorgesteld om één grote boerderij voor alle chaloetsiem te stichten, en op die manier vooral de gemeenschapsproblemen van de kleinere groepen op te heffen. Zij vonden dat een kleine groep de geestelijke noden van de chaweriem niet kon lenigen en dat het leven op andermans kosten (ze leefden van toelages van hun ouders en van subsidie's van de 'Deventer Vereeniging' omdat ze niet genoeg verdienden om zichzelf te kunnen bedruipen) slechte invloed had op verschillende chaloetsiem. Ook het feit dat ze elkaar niet zagen werken, vonden ze een belangrijk negatief punt. De chaloetsiem die dit plan voorstelden, waren van mening dat één centrale boerderij voor alle chaloetsiem al deze nadelen zou opheffen, zodat allen veel meer van het samenwonen en samenwerken zouden kunnen genieten. Bovendien zou een centraal Beth Chaloets de conflicte door de leiding van de hachsjarah vergemakkelijken en de uitgaven minimaliseren.⁴⁷ V an dit plan is niets gekomen, integendeel, de 'Deventer Vereeniging' werd volledig 'Einzal-hachsjarah' en is dat gebleven totdat de omstandigheden van de Tweede Wereldoorlog tot groeps-hachsjarah dwongen.

Voor Ru Cohen werd de Einzel-hachsjarah een kwestie van principe en ideologie, en toen in de loop van de tijd verschillende andere organisatie's groeps-hachsjarah stichtten, verzette hij zich daar hevig tegen: volgens hem zou de chaloets alleen in Einzel-hachsjarah het Nederlandse boerenleven in zich kunnen opnemen, en de traditie en de werkracht kunnen voelen en voortzetten.⁴⁸ Hij was van mening dat volgens hem zouden de chaloetsiem zich door het invonen in het boerengezin ook psychisch ^{zouden} aanpassen aan de omstandigheden waarin zij later in Palestina zouden leven.⁴⁹ Het feit dat de Einzel-Hachsjarah veel goedkoper was

dat de groepshachsjarah doordat de chaloetsiem bij de boeren kost en inwoning genoten en geen eigen huishouding hoefden te voeren, speelde hierbij geen geringe rol.⁵⁰⁾ Het inwonen bij de boeren veroorzaakte wel een ander probleem : de chaloetsiem konden er niet kosjer eten. Dit was ook één van de redenen geweest die er in 1918 hadden toe geleid een huisje te huren in Twello als Beth Chaloets zodat een kosjere huishouding gevoerd kon worden.⁵⁰⁾ Nu werd besloten dat de chaloetsiem die kosjer wilden eten, alleen melkkost zouden eten bij de boeren.⁵²⁾

De overgang naar Binzel-hachsjarah verzwaarde de toch al moeilijke omstandigheden van de hachsjarah aanmerkelijk voor de chaloetsiem : ze stonden nu helemaal alleen voor alle problemen op hun weg. Niet alleen het harde werk en de lange werkuren waren hun vreemd, ze moesten ook wennen aan het leven in een geheel andere sfeer, met een vreemde taal (vooral in dialect) en met een heel andere leefwijze, waarin de godsdienswet een niet te verwaarlozen rol speelde. Één van de chaloetsiem vertelt, dat hij bij een bepaalde boer 's zondags mee moest naar de kerk met het hele gezin.⁵³⁾

De band met de andere chaloetsiem was verbroken, en slechts zelden werkten enkels chaloetsiem bij boeren in dezelfde omgeving, zodat vrijwel het enige contact tussen de chaloetsiem op Binzel-hachsjarah op de 'pegisjot' was die eens in de paar weken gehouden werden. Deze 'pegisjot' kregen evenals het contact met Ru in Deventer, een speciaal belang voor de chaloetsiem : niet alleen konden zij hier ervaringen uitwisselen en over jodendom en Zionisme praten, maar ook Ivrieth spreken en leren. Een chaloetsiem vertelt, dat hij van zijn vader in Oostenrijk geld had meegekregen om eventueel de terugreis naar huis te kunnen betalen als de hachsjarah in Nederland hem te zwaar viel. Op een gegeven moment gaf hij dit geld bij Ru in be-

waring omdat hij bang was dat hij in de verleiding zou komen het inderdaad te gebruiken, zo moeilijk vond hij de haer⁵⁴ Sarah. Gedurende zijn eerste jaar in Nederland werkte hij bij een boer die heel voeleisend was, en de chaloets begreep niet alles wat tegen hem gezegd werd. Het zelfde gold voor de landbouw cursussen waar hij aan deel nam, zodat hij daar niet veel aan had, tot hij beter Nederlands kende. Bij de boer had hij vaak honger, hij sliep in een stal zonder elektrisch licht, zodat hij lag te lezen bij het licht van een stormlamp. Soms waren zijn handen helemaal bebloed van het harde werk. Maar tegenover Ru klaagde hij niet, hoewel Ru wel wist hoe moeilijk het werk was, want dat hoorde hij van de andere chaloetelepe.⁵⁵

Waaruit bestond het werk dan wel? Mirjam de Leeuw-Gorzon die samen met Channa Maisel bij een boer in Warnond werkte, vertelt het als volgt:

"'s Ochtends vroeg om 3 uur, iedere dag opnieuw, werden (we) gewekt op het horen van "Stap-stap-stap-opstaan-opstaan". De man versliefte zich nooit, en ik zei tegen Channa: "Waarom verslaapt hij zich ^{nooit?} Het is verschrikkelijk, ik kan het niet langer uithouden - als hij eraan komt, ben ik al kwaad!" En dan poesten we opstaan, want wij moesten met een bootje door de sloten naar de wei waar de koeien in een rij stonden te wachten. En zo roeide ik iedere morgen met Channa Maisel, die in het begin een beetje bang was dat ik niet goed genoeg kon roeien, door de sloten naar de wei en dan gingen we melken. Dat melken was geen kleinigheid voor Channa die geen begrip had van koeien - ik hield van de koeien, ik vond het enig. Zij vond het naar half om onder zo'n koe te gaan zitten, en als opeens de andere koe de koe waar zij onder zat eeh douw gaf, dan was ze Godsbenauwd dat ze om zou vallen, en ik vergeet nooit, dat ze een keer riep: "Mirjam, Mirjam, ik val -

"~~Maar~~ de melk heb ik nog!" - ze had de melk rechtop gehouden. (...)
 In Warmond moesten we voor de markt in Leiden Kummelkaas maken, dat deden we om 5 uur 's morgens, als we gemolken hadden. Het lekkerste was er in de wereld bestond, en waar ik nog altijd aan denk, was de beschuit met suiker en de thee die we kregen na het melken - dat was zo iets heerlijks, niet te beschrijven. Dan gingen we de ketel schoonmaken, de pannen schuren en voor het eten zorgen. Als er niet genoeg te eten was, moesten we de koeien verzorgen, maar meestal was er wel genoeg." 56)

Rivka Gevirtzman, die eind twintiger jaren in Nederland was, moest voor een stal met 35 koeien zorgen, dat wil zeggen: de koeien melken en verzorgen en de stallen witten. 57) Efraim Smaragd loarde 's winters overdag op de landbouwschool in Utrecht, maar 's ochtends en 's avonds molk hij in zijn eentje 15 koeien. 58)

Verschillende chalcetsien hebben door hun bijdrage in het werk de boeren bij wie ze in dienst waren prijzen verschaft voor de goede produkten die door de boer werden geleverd: de boer bij wie Rivka Gevirtzmann werkte, kreeg een prijs van 500 gulden op een tentoonstelling in Utrecht vanwege de zuiverheid van zijn melk. Hij tracteerde Rivka op een ijsje 59) Eliahu Horowitz kreeg daarentegen zelf een medaille voor Goudse kaas die hij had gemaakt. 60) Het belangrijkste deze tentoonstellingen voor de boeren waren, blijkt wel uit het feit dat Efraim Smaragd door zijn boer op staande voet werd ontslagen omdat hij een kostbare koe die naar een tentoonstelling in Zweden moest gaan, over een klein houten bruggetje van de wei naar de boerderij wilde brengen, om zich een onweg te besparen. 61)

-De financiën.

Het eerste budget van de 'deventer Vereeniging' bedroeg fl. 8.174,10, waarvan tweemaal 1.000 gulden als subsidie's van respectievelijk de Joint Distribution Committee en de 'Joodsche Land- en Tuinbouw Vereeniging'. De rest van het bedrag was ingezameld als giften van particulieren. ⁶²⁾ Het Beth Chalots in Marum dat op een landgoed van Marco Cohn was opgericht, genoot ook zijn financiële steun ⁶³⁾ en de uitbreiding ervan werd gefinancierd door een bijdrage van de Joint Distribution Committee. ⁶⁴⁾

De wekelijkse kosten per chalots verschilden van Beth Chalots tot Beth Chalots omdat de omstandigheden in de diverse plaatsen niet hetzelfde waren. Zo kostte een chalots per week in Twello ongeveer 19 gulden vóór het eigen Beth Chalots geopend was, en na de ingebruikneming van het eigen Beth Chalots in maart 1919 verminderde dat bedrag tot fl. 11,10. In Marum waren de kosten hoger, namelijk 19 gulden per chalots per week, en in Den Bosch fl 16,15 per week per chalots. ⁶⁵⁾ De gemiddelde onkosten voor alle groepen waren tot eind mei 1919 per chalote p.w. fl. 15,10, maar Ru Cohen verwachtte dat deze kosten uiteindelijk omlaag zouden gaan naarmate de chalotsien meer zouden verdienen. Met dat al waren de uitgaven van de 'Deventer Vereeniging' van 1 april 1918 tot 31 mei 1919 meer dan 8.000 gulden, en er werd op een ernstig tekort in het budget voor 1920 gerekend, met de hulp van de Joint die de onkosten voor de opleiding van 15 chalotsien op zich bad genomen. ⁶⁶⁾

In 1921 waren de totale inkomsten fl. 8.869, terwijl de uitgaven 228 gulden meer bedroegen, namelijk 9.097 gulden. ⁶⁷⁾ Gedurende dat jaar waren 22 jongens op de hachsjarah.

In 1923 waren 28 chalotsien in opleiding, van wie 5 uit Erets

Israeel. De uitgaven over dat jaar waren fl. 5.319,76.⁶⁸⁾

Gedurende 1925 en 1926 waren 63 pupillen op de hachsjarah⁶⁹⁾.

de totale onkosten voor hen bedroegen fl. 9.322,55.⁷⁰⁾

p. 18

De begroting voor 1927 bedroeg 9.400 gulden^{70 a)}, over 1927, 1928 en 1929 is geen financieel overzicht aanwezig, maar uit het overzicht van de eerste 10 jaren blijkt, dat de totale uitgaven van de 'Deventer Vereeniging' fl. 73.500 bedroegen, en aangezien in dit tijdperk 150 chaloetsiem een volledige opleiding in Nederland genoten, kostte de opleiding van 1 chaloets 490 gulden.

Dit bedrag hield in:

opleiding, lessen en studietoelagen	fl. 320,00
fiets	32,00
paspoort	19,00
ziekteverzekering	42,00
totaal	fl. 413,00

De rest waren administratieve- en propaganda-uitgaven.⁷¹⁾

Onder het hoofd 'opleiding' vielen onkosten van de groepshachsjarah, zoals huishouding, gereedschappen voor het werk, arbeidskleding, was-serij en zakgeld. Een deel van deze onkosten viel af toen de 'Deventer Vereeniging' overging tot Einzel-hachsjarah. Maar toen werden bijvoorbeeld nog wel de reiskosten voor de chaloetsiem in Nederland betaald zodat zij elkaar konden opzoeken en naar pegisjot konden komen.⁷²⁾

De aankoop van fietsen was geen geringe opgave voor de 'Deventer Vereeniging': in Twello werd van 30 april 1918 tot 31 mei 1919 217 gulden uitgegeven aan de aanschaf van fietsen.⁷³⁾ Ook het pensioengeld voor de chaloetsiem in Marum en Dan Bosch werd door de 'Deventer Vereeniging' betaald - hetgeen van 1 januari tot 31 mei 1919 fl. 1354 bedroeg.⁷⁴⁾

De 'Deventer Vereeniging' had enkele bronnen van inkomsten: de

I -18 a

In 1930 was de begroting berand op fl. 10.500, doch de werkelijke uitgaven bleken lager te zijn : fl. 9.444 ^{78a)}. Over 1931 en 1932 zijn geen gegevens aanwezig, maar het budget voor 1933 bedroeg 5.000 gulden, hetgeen betekende, dat slechts 25 nieuwe chaloetsien konden worden aangenomen, naast de 30 die van 1932 waren overgebleven. ^{78b)} Ter vergelijking: in 1934 waren de onkosten al gestegen tot fl. 22.191, en de begroting voor 1935 bedroeg fl. 20.659 ^{78c)}

De 'Devanter Vereeniging had enkele bronnen van inkomsten : de

voornaamste was de contributie's en giften. De 'Joodsche Land- en Tuinbouw Vereeniging' gaf na de eerste subsidie van 1.000 gulden jaarlijks een subsidie van fl. 400 ⁷⁵⁾ en ook werden subsidie's ontvangen van de 'Vereeniging tot Nut der Israëlieten in Nederland' ⁷⁶⁾ en (speciaal voor de opleiding van chaloetsim) ook van de 'Joodsche Vrouwen Vereeniging voor practisch Palestinawerk' ⁷⁷⁾ en van de Zionistische Executieve ⁷⁸⁾.

Een speciaal probleem vormden de reis- en uitrustingskosten van de chaloetsim die op alyah gingen.

-Alyah.

In 1920 waren verscheidene chaloetsim klaar met hun opleiding in Nederland en zij wilden op alyah gaan naar Eretz Jisraeel. Zij hadden echter geen geld om de benodigde uitrusting en de reis naar Palestina te betalen, en de 'Deventer Vereeniging' had ook geen budget om hen hierbij te helpen. Toen de 'Deventer Vereeniging' zich tot de Zionistische instantie's, in dit geval de Nederlandse Zionistenbond en het net opgerichte Keren Hajesod, wendde, gaf dit aanleiding tot een langdurig conflict met de Executieve van het Keren Hajesod in Londen. In het jaarverslag van de NZB over het jaar 1918/1919 (5678/5679) meldde Ru Cohen in zijn rapport over het chaloetsimcomité, dat van de 38 chaloetsim in opleiding 5 al klaar waren, maar zij konden nog niet op alyah gaan, want zij hadden nog geen visum voor Palestina ontvangen. ⁷⁹⁾ De NZB was bereid de chaloetsim te helpen met de reiskosten, maar het Bondsbestuur van de NZB beschikte niet over het benodigde bedrag dat voor de reis 200 gulden per chaloetsim was, en nog eens 200 gulden voor de uitrusting. Aangezien er 18 chaloetsim op alyah wachtten, was er tweemaal 3.600 gulden vereist, oftewel £ 700. ⁸⁰⁾ Prof. L.S. Ornstein stuurde hier-

over een brief naar de Executieve in Londen, maar kennelijk werd er geen antwoord ontvangen, want de 'Deventer Vereeniging' probeerde op verschillende andere manieren aan het benodigde bedrag te komen: in september 1920 werd een actie gehouden om 200 donateurs te werven die ieder 50 gulden moesten bijdragen, zodat de tekosten van de 'Deventer Vereeniging' gedekt zouden worden, en er ook nog geld zou zijn voor de reiskosten van de chaloetsien. ⁸¹⁾ Deze actie was echter geen groot succes ⁸²⁾ en uiteindelijk greep het Keren Hajesod in Amsterdam in en begon een langdurige correspondentie met het KH in Londen. Het bureau in Amsterdam legde uit dat de Zionisten in Nederland met een concreet plan voor de opbouw in Palestina voor de dag waren gekomen: ze wilden 1.000 Elite-chaloetsien in Nederland opleiden en met volledige uitrusting naar Palestina sturen. Aangezien deze chaloetsien tijdens het eerste jaar van hun verblijf in Nederland volledige kost en inwoning nodig hadden, zou dat plan minstens een miljoen gulden kosten. Daarom wilde het Nederlandse KH een bepaald percentage van de opbrengst van de Keren Hajesod-actie in Nederland voor de hachajarah reserveren. ⁸³⁾ Hierop werd een principieel negatief antwoord ontvangen uit Londen: geld van het Keren Hajesod mocht niet in Galoet worden besteed, zelfs niet voor de opleiding van chaloetsien voor Palestina, zolang de middelen ontbraken om de basis te leggen voor de opbouw in Palestina. ⁸⁴⁾ Het KH in Nederland legde zich niet bij deze uitspraak neer, al werden de eisen anal verminderd. De directeur van het KH in Amsterdam vreesde namelijk, dat de 'Deventer Vereeniging' een eigen geld-actie zou organiseren, als zij voor dit doel geen toelagen van het KH kreeg, en dan zouden zij de actie van het Keren Hajesod in Nederland in de wielren rijden. Ook het Bondsbestuur van de NZB mengde zich in

deze correspondentie en stelde het Keren Hajesod in Londen voor de keus : 86) geld vrijmaken voor de hachsjarah (als die in hun ogen belangrijk was) of de hachsjarah opheffen (als zij hem niet belangrijk vonden) 86) Het Schiedbestuur stelde voor, dat Ru intussen zou wachten met het voeren van een eigen geld-actie en dat de NZB toch 8.000 gulden uit de opbrengst van het KH aan de hachsjarah beschikbaar zou stellen, ook al had de Executieve van het KH dit verboden. 87)

Dit onderwerp was urgent, aangezien de 'Deventer Vereeniging' intussen geen nieuwe pupillen had aangenomen en de hachsjarah te gronde dreigde te gaan. 88) Op 6 mei 1921 besloot de Executieve van het KH in Londen in een vergadering van de 'Board of Directors' om gedurende 1 jaar een som van maximaal £ 500 aan de NZB toe te kennen 'om geselecteerde en getrainde' immigranten naar Palestina te helpen. 89) Maar de uiteindelijke oplossing kwam pas in december 1921, toen het KH in Londen de NZB toestond £ 140 aan de chaloetsiem te lenen onder voorwaarde dat die een schuldbekentenis zouden tekenen en zich schriftelijk zouden verplichten de leningen terug te betalen. 90) De 'Deventer Vereeniging' stelde zichzelf echter aansprakelijk voor het terugbetalen van de leningen, terwijl zij besloot de reiskosten als gift in aanmerking te laten komen, en de chaloetsiem een lening te verstrekken van 100 à 150-gulden voor een uitrusting van gereedschappen en kleding. Zo waren de totale opleidingskosten van de 'Deventer Vereeniging' over 1921 5.800 gulden, terwijl zij voor de reis- en uitrustingskosten voor de chaloetsiem nog 1976 gulden uitgaf. 91)

Toch bracht ook deze overeenkomst nog moeilijkheden met zich mee, omdat de NZB moeite had hem na te komen : In 1921 had de NZB aan

de 'deventer Vereeniging' een lening verstrekt van £ 1.000⁰⁰ voor 1922 nog eens £ 700 beloofd, maar ze moesten deze toezegging ongedaan maken, omdat er meer geld in Palestina nodig was dan oorspronkelijk was beraamd, als gevolg van de onlusten in 1921. Omdat het chaloetswerk toch erg belangrijk was (Het opleiden van boeren is bijna ~~wen~~ ⁹²⁾ belangrijk als het verkrijgen van grond" 93), zou de NZB voor ieders chaloets nu 150 gulden reiskosten plus nog 250 gulden voor de uitrusting beschikbaar stellen. Dit was met toestemming van het Kerba Hajesod en de 'Deventer Vereeniging' moest dit bedrag aan de NZB terugbetalen 94) In het Jaarverslag van 1921/1922 meldt de Penningmeester van de NZB dat het KI aan de NZB fl. 1788,95 verstrekt heeft ten bate van de Bechaluz-vereeniging. De Bechaluz moest ieder jaar 10% van haar inkomsten aan de NZB terugbetalen, 95) hetgeen niet altijd gebeurde, zoals uit een later verslag blijkt. 96)

De 'Deventer Vereeniging' ging nu over tot een contributiesysteem, waarbij ieder lid van de Vereeniging verplicht werd jaarlijks fl. 20 bij te dragen. Zo hoopte men de grote tekorten in het budget te bestrijden. 97)

Nu de financiële problemen van de alyah waren opgelost, bleven nog de praktische problemen over: velen van de eerste chaloetsien, en uiteraard de deserteurs onder hen, hadden geen paspoorten en ~~reizen~~ konden derhalve ook geen visum voor Palestina krijgen. Daarom zochten ze verschillends wegen om op alyah te gaan, legaal en illegaal. Sommige chaloetsien deden alsof ze in Palestina geboren waren en in Europa terecht gekomen waren vanwege de Eerste Wereldoorlog, en zij overtuigden het 'Palästina-Amt' in Wenen van de noodzaak hen naar 'huis' terug te laten keren 98), anderen reisden op vervalste papieren 99), en 10 chaloetsien werden door dr. Soskin uitgezocht en konden als beampten van het JNF naar Palestina reizen op officiële pa-

pieren. Dr. Soskin wilde met deze chaloetsien een proefstation in de tuinbouw beginnen want de groenteteelt in die dagen was voornamelijk in handen van Arabieren en de Duitse Pampeliers. Dr. Soskin wilde bewijzen, dat ook de joden hiertoe in staat waren. ¹⁰⁰⁾ Toen deze chaloetsien in Palestina aankwamen, was dr. Soskin echter in China, en kon hen niet verder helpen. ¹⁰¹⁾ Eliahu Horowitz kreeg zijn visum met behulp van Nechemia de Lieme die in Londen papieren voor hen in orde maakte ¹⁰²⁾ en Efraim Smaragd kwam in 1924 als begeleider van een koeientransport, en bij aankomst in Haifa kreeg hij een visum door toedoen van Sieg van Wriedland die Treasurer van de Jewish Agency was. ¹⁰³⁾

Organisatie.

Zoals al eerder werd vermeld (zie p. 12) werd op 7 januari 1920 de "Vereeniging tot Vakopleiding van Palestina-pioniers" gesticht. Deze Vereniging, die erkend werd bij Koninklijk Besluit d.d. 5 februari 1921, was gevestigd te Amsterdam. Het doel van de vereniging, n.l. chaloetsien en chaloetsoth een vakopleiding te verschaffen in land- en tuinbouw, veeteelt en zuivelbedrijven of andere beroepen die daarvoor in aanmerking komen ¹⁰⁴⁾ wilden ze trachten te bereiken door de volgende middelen :

- a. het geven van voorlichting bij beroepskeuze en opleiding;
- b. de plaatsing van chaloetsien bij patronen;
- c. het geven van financiële steun bij de opleiding, voor zover nodig;
- d. de vorming van pioniersgroepen;
- e. het in pacht geven van land aan chaloetsien, hetzij individueel, hetzij collectief. ¹⁰⁵⁾

Het bestuur bestond uit 7 leden, van wie 2 door het Bondsbestuur van de NZB werden aangewezen. ¹⁰⁶⁾

Dit bestuur bestond de eerste tien jaar in vrijwel ongewijzigde vorm: Jozef Gerzon in Groningen, Ru Cohen in Deventer, Emile Visser in Arnhem, Dr. Jaap van der Hoeden in Utrecht. In 1923 was ook lid van het bestuur H. van de Heyden in Amsterdam, terwijl de NZB S. van de Heyden in Amsterdam als afgevaardigde in het bestuur van de Doventer Vereeniging had gekozen 107)

In 1926 was het bestuur Gerzon-Cohen-Visser-van der Hoeden uitgebreid met notaris J. Sanders in Amsterdam, terwijl de NZB als afgevaardigden had de heren Mr. I. Cohen Hzn en I. L. Hamburg. 108) In 1929 bestond hetzelfde bestuur, alleen de afgevaardigden van de NZB waren veranderd: Mr. I. L. Hamburg en Nechanje de Liens. Ook waren twee 'medewerkers' toegevoegd: Albert Neumann en J. Brandstötter. 109) In 1930 was de enige wijziging in het bestuur ontstaan door het overlijden van notaris Sanders. Ook de NZB had geen wijziging aangebracht in haar vertegenwoordiging, alleen was Mr. I. Cohen Hzn toegevoegd als adviseerend lid in zijn functie van emigratiecommissaris van de Jewish Agency. 110)

Pas in 1933 wordt een belangrijke uitbreiding van het bestuur gemeld: Dr. A. van Raalte, voorzitter, verder Ru Cohen, Emile Visser, Jozef Gerzon, Dr. Jaap van der Hoeden, aan hen zijn toegevoegd: Ir. J. P. Cohen, Ir. M. Cohen, Mr. I. Cohen Hzn, H. B. Eef Cohen-Königsberger, Mirjam de Leeuw-Gerzon, Albert Neumann en A. B. Vromen. 111)

In de afdelingsbesturen werden ook niet-zionisten opgenomen (zoals ook bij het bestuur van het Keran Hajssod het geval was). 112) Op een protest daartegen van een van de Amsterdamse leden van de NZB antwoordde Ru lakoniek, dat het voornaamste was, dat deze niet-zionisten het werk steunden. 113)

Het bestuur van de Deventer Vereeniging vestigde ook plaatselijke commissie's, bestaande uit drie door het bestuur aan te wijzen personen die lid of donateur van de Vereeniging moesten zijn. Deze commissie-

in de natigheid
 sie's werden gesticht in ieder^e plaats waar ~~er~~ een groep chaloetsien werkte, en in iedere plaats 'waar het (bestuur) zulks noodig oordeelt' 114) In hoeverre deze plaatselijke commissie's indruk maakten op de jongens valt nog te besien als ve het commentaar van Efraim Smaragd lezent

"Drie man (het triumviraat) noemden wij hen)heersten over ons. Aangezien wij jong waren, beslisten zij met hun drieën wat goed en wat slecht voor ons was : Ru Cohen, Baile Visser en Maap van dár Hoeden. 115)

-Propaganda.

Aangezien 'Echaloets' en 'bachsjarah' volledig onbekende begrippen waren in het Nederlandse Zionistische leven, en joodse jongens die landbouw gingen leren in kleine dorpjes bij keuterboortjes in feite een revolutie betekenden in het Zionistische denken, moest er veel propaganda gevoerd worden om de nieuwe organisatie bekendheid te geven en om de Zionisten zover te krijgen dat zij het werk ook financieel steunde. Ru Cohen, de voornaamste propagandist voor de 'Deventer Vereeniging', begon dan ook met een uitgebreide propaganda-campagne binnen de Zionistische beweging : in de 'Joodsche Wachter' en in de 'Tikvath Jisraeel', het orgaan van de Joodsche Jeugd Federatie. Hij begon regelmatig korte berichten en artikelen te publiceren met nieuwe over de 'Deventer Vereeniging', waarin hij vertelde hoe de chaloetsien werkten, wat zij leerden en waar zij woonden. Zo dat de leden van de NZB langzamerhand vertrouwd raakten met het bestaan van de landbouw-opleiding voor chaloetsien. Bij deze gelegenheden vroeg Ru ook om financiële steun. 116)

Ook in de 'Tikvath Jisraeel' werd een dergelijke propaganda gevoerd - de beschrijving die David Cohen gaf van zijn bezoek aan de

chaloetsiem in Twello, kon gelden als propaganda met veel gewicht erachter, vanwege de plaats van David Cohen in de NZB in in de JJP. Ru zelf schreef in april 1919 een uitgebreid artikel in de 'Tikwath Jisraeel' over het leven en werken op de hachsjarah 117), naar kennelijk werd deze propaganda minder gewaardeerd, want tot juli 1926 ~~ook~~ zwoeg de 'Tikwath Jisraeel' over de hachsjarah, op één oproep na : een ingezonden brief, dat men na de middelbare school landbouw moest leren, hetzij op een middelbare landbouw-school hetwij op de Landbouw Hogeschool in Wageningen. 118) De vraag is echter, of deze oproep uit kringen van de 'Deventer Vereeniging' afkomstig was.

Voor de propaganda 'naar buiten' publiceerde Ru Cohen zijn eerste propaganda-brochure in 1919. Dit is een degelijk uitgevoerd boekwerkje, genaamd "Mededeelingen over Hachaloets-werk in Nederland", dat geïllustreerd is met een aantal foto's van de chaloetsiem aan het werk op verschillende plaatsen. Ru vertelde in deze brochure wat de 'chaloetsiembeweging' was, waarom in Nederland zo'n opleiding nodig en wenselijk was, en over het systeem van opleiding. Ook schreef hij iets over alle groepen die toentertijd bestonden : Twello, Marum, Den Bosch, Sloten en Winterswijk. Hier voegde hij een financieel overzicht aan toe, zodat iedereen kon zien hoeveel deze opleiding kostte. 119)

In 1920 beoogt Ru tot een uitgebreids propaganda-actie in het 'Joodsche Wachter' omdat er, naar zijn zeggen, geen daadwerkelijke hulp voor de hachsjarah was. 120) Hij opende de 'aanval' op de leden van de NZB met een brief van een chaloets die in Nederland was opgeleid, en na zijn alyah in Erets Jisraeel aan het werk was. (Dit was de eerste van vele brieven van ex-chaloetsiem, die voor propaganda-doelinden werd benut). Deze chaloets schreef, dat de chaloetsiem die

in Nederland hun opleiding kregen, zo lang en zoveel mogelijk moesten leren, aangezien ze in Palestina heel belangrijk waren:

"Men wacht hierop de Hollandsche chaloetsiem, zooals in het algemeen op menschen die volledige kennis en geen halve wetenschap medebrengen." 121)

Daarna begon hij een "Hechaloets-actie": Hij wilde 200 contribuanten werven die ieder 50 gulden zouden bijdragen - en met de 10.000 gulden die zo verkregen werd, het tekort van de 'Deventer Vereeniging' dekken en reisgeld voor de chaloetsiem verstrekken. Bovendien dacht hij dat het publiceren van de namen van 200 donateurs een goede invloed zou hebben op anderen.¹²²⁾ Maar na enkele weken moest Ru bekennen, dat de actie tegenviel - er waren slechts ongeveer 50 contribuanten bijgekomen.¹²³⁾ Ru probeerde hij nieuwe interesse op te wekken door brieven te publiceren die afkomstig waren van chaloetsiem van de 'Deventer Vereeniging' die op alyah gegaan waren - bijvoorbeeld een brief uit Zargonia, die over het werk van een groep 'Hollandse' chaloetsiem in de tuinbouw vertelde¹²⁴⁾ en een brief over de wegaanleg door chaloetsiem in de nieuw verworven Emek Jizre'el.¹²⁵⁾ Intussen heerste het conflict met het Keran Hajesod in Londen over het reisgeld van de chaloetsiem, en de 'Doventer Vereeniging' had hard geld nodig want de opname van nieuwe pupillen moest worden stopgezet.¹²⁶⁾ Daarom haalde Ru 'zwaar geechut' bij de propaganda: Prof. Warburg had een rede gehouden over ~~de~~ de opbouw van Palestina, en vermeld, dat de Nederlandse chaloetsiem in Palestina een heel grote indruk op hen hadden gemaakt.¹²⁷⁾

Ook gedurende 1923 publiceerde Ru brieven van ex-chaloetsiem uit Palestina - en het grootste succes ervan is wel, dat de groep in Zargonia gratis pluinvese krijgt van een 'medestander' van de NZB. 128)

Omdat al deze propaganda echter geen al te groot succes had, werd besloten een loterij uit te schrijven met als hoofdprijs een reis naar Palestina. De opbrengst van deze loterij zou ten goede komen aan de 'Devanter Vereeniging'. 129) De loterij werd aangekondigd in de 'Joodsche Wachter' op 12 maart 1926 en de trekking was eind december van dat jaar. In de tussentijdse maanden verschenen ongeveer twee maal per maand korte rubrieken over de loterij en over de chaloetsiem op hachsjarah, om de lezers van de 'Joodsche Wachter' hieraan te helpen herinneren. 130)

In 1927 opende Ru een vaste 14-daagse rubriek in de 'Joodsche Wachter', genaamd 'Chaloetsioeth', waarin hij alle nieuwtjes van de hachsjarah en de chaloetsiem vertelde. 131) Zo schreef hij onder andere over 'Palestijnen' op hachsjarah, over de selectie van de chaloetsiem, etc. Ook in 1930 had hij een dergelijke rubriek. 132) ~~hier~~ Toen maakte hij propaganda met een 'rare Chinees' op hachsjarah - een chaloets uit Charbin, op de grens van China met Siberië. 133) Met deze jongen werd ook propaganda 'naar buiten' gevoerd: in de 'Provinciaalsche en Zwolsche Courant' verscheen een artikel over de chaloetsiem in Twente waarin ook deze 'Chinees' werd genoemd. 134)

Voor de 'propaganda naar buiten' werden de jaarverslagen over 1927 en 1932 als propaganda-brochures uitgegeven: de eerste als "De betekenis van het Chaloetswerk in Nederland na een tijdvak van tien jaren" met een korte geschiedenis van de chaloets-beweging in het algemeen en die in Nederland in het bijzonder, en met brieven van ex-chaloetsiem en Nederlandse landbouw-instanties die met de chaloetsiem te maken hadden om te bevestigen, hoe goed de opleiding in Nederland wel was. Zo schreven hier Dr. van der Plank, die verschillende chaloetsiem uit Palestina had opgeleid en verschillende Directeuren van de Rijkslandbouwwintercursussen. 135)

I-29

De tweede was "15 jaar chaloetswerk", en werd in 1933 uitgegeven. Ook hier werd een korte geschiedenis van de 'Deventer Vereeniging' vermeld, met een uiteenzetting over de opleiding en een evaluatie van het werk na 15 jaar. 136

De meeste propaganda van de 'deventer Vereeniging' werd gevoerd in de 'Joodsche Wachter', omdat dit orgaan de leden van de NZB, dus degenen die in principe 'actief' zionist waren, bereikte. Maar de 'Deventer Vereeniging' probeerde ook propaganda te voeren voor haar werk in "Het Beloofde Land", het orgaan van het 'Aeren Hajesod' in Nederland, dat ook in veel niet-zionistische gezinnen gelezen werd. Deze propaganda was echter veel minder intensief. 137

Aangemerkt de meeste propaganda gericht was op de leden van de NZB is het de moeite waard de houding van deze Bond ten opzichte van de chaloets-opleiding nader te beschouwen.

-De verhouding NZB - Chaloetsopleiding.

Officieel was de 'Vereeniging tot Vakopleiding van Palestina-pioniers' onafhankelijk van de NZB, terwijl er wel voortdurend contact was met het Palestina-ressort van de NZB, 138) en vanaf 1927, toen de NZB dit Palestina-ressort reorganiseerde, was één van de leden in de nieuwe Palestina-commissie een vertegenwoordiger van de 'Deventer Vereeniging'. 139) Oorspronkelijk was voorgesteld dat de NZB de bestuurders van de 'Deventer Vereeniging' zou benoemen 140), maar uiteindelijk kreeg de NZB het recht ieder jaar twee van haar leden als afgevaardigden in het bestuur van de 'Deventer Vereeniging' te benoemen. 141) Vaak waren dit de leider van het Palestina-ressort en de Bondssecretaris 142), soms ook Chi Cohen, de emigratie-commissaris, die ook lid was van het Bondsbestuur. 143)

In de statuten van de 'Deventer Vereeniging' was bepaald, dat bij

de ontbinding van deze vereniging alle bezittingen ' na vereffening en betaling der schulden ' aan de NZB zouden toekomen. 144)

Ogenscheinlijk stond de NZB sympathiek tegenover de 'Deventer Vereeniging, maar in feite was de financiële hulp die de NZB beloofde en ook gaf, afkomstig uit de opbrengst van de actie's voor het Keran Hajesod 145) - en de leningen die de NZB, niet uit eigen kas, aan de 'Deventer Vereeniging' verstrekte, moesten in hun geheel worden terugbetaald. 145) Desondanks werd deze financiële hulp door de NZB als een grote financiële last beschouwd, maar men was tot deze offerering bereid, want het chaloetswerk moest doorgang vinden. 147)

Ondanks de vele propaganda die er in de 'Joodsche Wachter' voor de chaloetsvereniging werd gemaakt, was echter de gemiddelde medestander van de NZB maar matig geïnteresseerd in de chaloetsiam. Zij stonden ver van deze jongens die hun sionisme uitten door in plaats te studeren op het land gingen werken, en zich metterdaad voorbereiden op hun alyah -een stap die weinig leden van de NZB bereid waren te nemen. Ook was er wel kritiek op het werk van de 'Deventer Vereeniging'. Zo werd er betoogd dat de chaloetsiam in de Nederlandse opleiding tot boerenknecht werden opgeleid, en niet tot zelfstandig ondernemer. Derhalve zou het geld van het Keran Hajesod beter gebruikt kunnen worden om de landbouw in Palestina op hoger peil te brengen 148). Later werd geprotesteerd tegen het feit dat in de chaloetsbeweging de landbouwers werden geïdealiseerd, en dat men de noodzaak voor vakarbeiders over het hoofd zag. 149) Frits Bernsteinoefende scherpe kritiek uit bij het 10-jarig bestaan van de Nederlandse chaloetsbeweging; volgens hem 'heralde' de

wereld-hechalots de chaloetsien op, en 'aanbad' hen - en zag de chaloetsien in Palestina als de essentie van het zionisme. ^{Naar zijn zeggen} ~~Waarom~~ had de wereld-hechalots in het wilde weg gewerkt, en daarmee de werkloosheid in Palestina bevorderd. ¹⁵⁰ Zulke kritiek was taboe, en er kwam dan ook onmiddellijk antwoord op van Chi Cohen - nl. dat al deze bezwaren niet op de Nederlandse opleiding konden slaan (hetgeen Bernstein meteen toegaf), en dat de 'Doventer Vereeniging' niets te maken had met de verdeling van de certificaten, en al het werk in overleg deed met Palestina om te bepalen welke vakken het nuttigst voor Palestina waren. ¹⁵¹

In 1927 stelde de NZB een Palestina-commissie in die de Emigratie commissaris (Chi Cohen) in zijn werk moest bijstaan. ¹⁵² In deze commissie hadden vertegenwoordigers van het Bondsbestuur van de NBB, van de Mizrahic, van het Koren Hajasod en het JNF en van de 'Doventer Vereeniging' zitting. In feite werd dit een certificaten-commissie, die erover moest waken, dat de certificaten werden toegedeeld aan diegenen die er het meest voor in aanmerking kwamen. Deze commissie moest ook de in- en export van de handel met Palestina bevorderen, tegelijkertijd werd door de NZB een commissie benoemd die als taak had, na te gaan, of de Bond zelf de opleiding van de chaloetsien ter hand kon nemen - de zogenaamde Chaloetscommissie, bestaande uit Mr. Hanzi Edersheim (voorzitter), Nechemiah de Lieme, Chi Cohen, Albert Ehrenfeld, Ir. E. Th. Selber, S.L. de Boer, N. Grünbaum en dr. Jaap van der Hoeden ¹⁵³

Een jaar later werd deze commissie weer gereorganiseerd: de verdeling van de certificaten viel onder het 'Palestina-Ambt', terwijl een nieuw Palestina-ressort werd opgericht onder leiding van Nechemiah de Lieme. De taak van dit ressort was:

- 1) Het behandelen van de aangelegenheden betreffende de economische opbouw van Palestina;
- 2) informatie verschaffen voornamelijk voor beroepen buiten de landbouw;
- 3) informatie verschaffen met betrekking tot de hachsjarah.

De opleiding zelf bleef bij de 'Deventer Vereeniging', terwijl de lid der van het Palestina-ressort gedelegeerde van de WZB in het bestuur van de 'Deventer Vereeniging' was. Deze vereniging moest haar taak vervullen met inzicht van de WZB, dat hield in:

- 1) De opleiding moest gelijke tred houden met de plaatsingsmogelijkheden in Palestina;
- 2) De opleiding van buitenlandse chaloetsim moest plaatshebben in overleg met de bestaande buitenlandse organisatie's met gelijkdoelstelling;
- 3) 'Deventer' moest ook arbeiders uit Palestina opnemen in overleg met instantie's in Palestina. 154)

In 1929 begon het oude conflict over de betaling van de kosten voor de alyah van de chaloetsim opnieuw: het BB vond, dat de chaloetsim zelf hun reis naar Palestina moesten verdienen, dat de Executieve de reiskosten moest betalen voor diegenen uit Palestina die zij naar Holland stuurde om landbouw en veeteelt te leren. De WZB vond, dat de 'Deventer Vereeniging' voor deze reiskosten geen financiële actie mocht houden. 155) Om deze reiskosten te verdienen, moesten de chaloetsim meer tijd in Nederland blijven dan voor hun hachsjarah noodzakelijk was, als het BB hiervoor geen geldinzameling toestond. Dr. Vromen dacht, dat deze extratijd 8 maanden kon bedragen, eer een chaloets het benodigde geld had opgespaard uit zijn voordiensten. 156) Het antwoord van de Bondsvoorzitter, Mr. K.J. Ederstein, was, dat de Wereldchaloets, die al deze chaloets

tsien naar Nederland stuurde, dan met de 'Deventer Vereeniging' samen een budget moest opmaken, waarin deze reiskosten waren opgenomen. ¹⁵⁶⁾ Een jaar later werd op de A.V. een motie ingediend, waarin werd voorgesteld dat de NZB steun moest geven aan de chaloetsien anders zouden ze een jaar langer in Nederland moeten blijven werken na hun eigenlijke hachsjarah om deze onkosten te verdienen. Deze motie werd versorpen. ¹⁵⁷⁾

Intussen van Eliahu Dobkin op een reis langs de hachsjaroth in Duitsland, Nederland en Engeland op bezoek geweest bij de chaloetsien in Nederland. Hij sprak met chaloetsien die rood Hengelo werkten, en met een groep die in Honselardijk in het Westland in de tuinbouw werkten. Van hen hoorde hij ook over dit probleem: in Honselardijk hadden 6 chaloetsien hun certificaten gekregen - maar van hen hadden slechts twee genoeg geld om op alyah te gaan, de anderen hadden niets. Een gesprek dat Dobkin met de Lieme voerde, liep op niets uit: De NZB vond, dat hiervoor geen actie gehouden mocht worden, en er kon ook geen aparte 'koopah Alyah' georganiseerd worden. ¹⁵⁸⁾ Derhalve bleef de toestand zoals hij was: alle chaloetsien moesten van toen af aan na afloop van hun hachsjarah nog extratijd in Nederland blijven om de kosten van hun alyah te verdienen. ¹⁵⁹⁾

Hoewel de NZB zich uit principe niet mengde in de aangelegenheden van de hachsjarah, bood zij ook geen hulp aan de 'Deventer Vereeniging', zoals Ru herhaaldelijk klaagde. ¹⁶⁰⁾

I p 33

In 1933 moest de 'Deventer Vereeniging' opnieuw overgaan tot hulp bij de onkosten van de alyah, want de boeren halverden de lonen van de chaloetsien (van fl 3,50 tot fl 1,50) wegens de economische crisis, en zij waren ook niet meer bereid gedurende de eerste 6 maanden hachsjarah loon uit te betalen. Daardoor konden de chaloetsien niet meer voor hun reis sparen, en de 'Deventer Vereeniging' moest ook uitgeld uitbetalen gedurende het eerste half jaar dat de chaloetsien op hachsjarah waren. Dit zaggeld bedroeg fl. 1,50. ^{159 a)}

- De uitbreiding van de opleiding.

Gedurende de twintiger jaren breidde de hachsjarah zich uit zowel in het aantal chaloetsien als in de vakken waarin deze chaloetsien hun opleiding konden krijgen, in het werk en in de theoretische vakken. Terwijl de eerste chaloetsien voornamelijk tuinbouw en zuivel hadden geleerd, konden de latere chaloetsien zich ook specialiseren in landbouw en veeteelt, in boomkwekerij, bijenteelt, coftbouw en pluiveteelt. Naast de Rijkelandbouwwintercursussen kregen de beste chaloetsien ook de mogelijkheid te leren aan de Landbouwwinterscholen in Utrecht en Henglo, en op de Zuivelschool in Belvoerd. Ook geografisch gezien werd de hachsjarah uitgebreid er waren chaloetsien in Friesland, Gelderland, Utrecht en het Westland.

In aantal groeide de 'Deventer Vereeniging' van de 8 chaloetsien die in 1918 rond Deventer waren begonnen te werken tot er in november 1933 140 chaloetsien op hachsjarah waren onder auspiciën van de 'Deventer Vereeniging'. De groei in het aantal chaloetsien is af te lezen op de tabel. De kolommen zijn als volgt ingedeeld:

Kolom 1 : het jaar

kolom 2 : het ^{totaal} aantal chaloetsien dat dat jaar op hachsjarah was. +

kolom 3 : het aantal chaloetsioth dat dat jaar op hachsjarah was. +

kolom 4 : Het aantal Paleantijnen dat dat jaar op hachsjarah was. +

kolom 5 : Het aantal Nederlanders dat dat jaar op hachsjarah was. +

kolom 6 : Het aantal chaloetsien dat gedurende het betreffende jaar op alyah ging. +

kolom 7 : het aantal chaloetsien (-oth) dat veeteelt leerde

kolom 8 : het aantal chaloetsien (-oth) dat landbouw leerde

kolom 9 : het aantal chaloetsien (-oth) dat gemengd bedrijf leerde

kolom 10: het aantal chaloetsien (-oth) dat zuivel leerde

Kolom 11 : het aantal chaloetsien (-oth) dat tuinbouw leerde.
 Kolom 12 : het aantal chaloetsien (-oth) dat andere vakken leerde.

Het teken + betekent, dat deze gegevens niet volledig zijn.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	
jaar	totaal.	Meisjes.	Pal.	Ned.	Alyah.	Vee.	Landb.	Gemengd.	Zuivel.	Tuinb.	Ander	
1918	8	1	-	2	-	-	-	-	-	8	1	
1919	38 161)	4	3	6	-	-	13	-	2	20	5	
1920	Geen gegevens											
1921	22 162)	2	1	1		2	9	-	2	3	2	
1922	30 163)	-			11	-	-	30	-	-	-	
1923	28 164)	1	7	1	1	7	19					
1924	38 165)	4	15	3								
1925, 1926)	63 166)	9			43	11	-	30	11	7	4	
1927	25 167)		7	4								
1928	35 168)		8				14	13	-	5	3	
1929	46 169)	6	12		17 ⁺⁺	14	1	11	17	13	6	
1930	51 170)	1	5		9 ⁺⁺	6	2	20		3	4	
1931	Geen gegevens											
1932	88 171)	20		10	17 ⁺⁺							
1933	60 172)	APRIL										
1933	140 173)	NOV 40										
					35 ⁺⁺		70	15			55 ⁺⁺	

⁺⁺In 1934 waren van deze chaloetsien meer gelyeerd; het jaarverslag vermeldt:

1930 : 21 jongens en 10 meisjes ; 1931 : 24 jongens en 13 meisjes

110A

In de loop van 1927 kwam een vroegere chaloets van de ('Deventer Vereniging' uit Palestina, Jehoshoe'a Brandstätter uit Beth Alpha, als adviseur van de 'Deventer Vereniging' om de opleiding aan te passen aan de eisen in Palestina. 175) Hij reisde ook naar Oost-Europa om chaloetsien voor de hachsjarah te vinden en om geld in te zamelen. 176) Hij stelde een nieuw werkplan op voor de 'Deventer Vereniging' dat de opleiding verdeelde in 3 onderafdelingen om hem beter aan te passen aan de eisen van de verschillende chaloetsien :

- a) Een algemene opleiding in gemengd bedrijf voor Nederlandse en Oost-Europese chaloetsien, inclusief zaisjes;
- b) Een vakopleiding in specialisatievakken, zoals veeteelt of zuivel voor Palestijnen, die al ervaring in het werk hadden opgedaan in hun kibboets;
- c) Een opleiding tot een speciaal vak, met meer theoretische lessen, voor Palestijnen en chaloetsoth. 177)

Voor het jaar 1928 waren er plannen om in het najaar een cursus veeteelt aan de Universiteit in Utrecht te organiseren, en een cursus tuinbouw aan de Rijkstuinbouw School in Naaldwijk voor die chaloetsien die de 'praktische leertijd' (fase a) achter de rug hadden. 178) De chaloetsien konden dat jaar, buiten de 'gewone' landbouwwintercursussen, les krijgen aan de volgende instituten:

- de veeartsenijkundige faculteit van de Rijksuniversiteit in Utrecht;
- de Middelbare Landbouwschool in Groningen;
- de Tuinbouwschool in Naaldwijk;
- het Rijkszuivelproefstation in Hoorn;
- vakcursussen van de Nederlandse Zuivelbond. 179)

In totaal waren van 1919 tot en met 1928 150 chaloetsien die bij de 'Deventer Vereniging' hun volledige opleiding hadden ge-

noten. Nog 50 anderen waren wel begonnen, maar waren tijdens de proeftijd afgevallen. Van de 150 waren nog 29 tijdens of na de opleiding afgevallen, onder wie 5 Palestijnen. In 1928 waren nog 31 in opleiding, en 19 wachtten op hun certificaat. 180) In gemengd bedrijf en veeteelt waren 95 chaloetsiem opgeleid : de Palestijnen meer in veeteelt, de anderen meer in gemengd bedrijf. 181)

In 1930 waren 51 chaloetsiem op hachsjarah in de 'Deventer Vereeniging'. Zij waren op Binzel-hachsjarah, maar er werd geprobeerd ze zoveel mogelijk rond centra aan het werk te zetten : 9 werkten in de omgeving van Hengelo, 10 rond Lochem, waar het huis van Mirjam en Leib de Leeuw ("Het Houten Huisje") het zo'n middelpunt werd voor chaloetsiem als dat van Ru en Zif Cohen in Deventer was, en 3 werkten in het Westland. Het aantal chaloetsiem in het Westland was sterk veranderd, omdat advies uit Palestina was gekomen, dat er minder behoefte was aan hachsjarah in de tuinbouw. 182)

Volgens "15 jaar chaloetsiwerk", dat in 1933 werd uitgegeven, waren vanaf de oprichting in 1918 ongeveer 300 chaloetsiem door de 'Deventer Vereeniging' opgeleid en op alyah gegaan. ~~Er~~ Er werd vermeld, dat dit een grote impuls had gegeven aan de Palestijnse veeteelt en zuivelbereiding, en ook aan de hoenderteelt en de citrus. 183)

-De selectie van de chaloetsiem.

Bij deze grote toeloop van chaloetsiem moesten enige criteria gesteld worden eer ze geaccepteerd konden worden. Er kwamen namelijk veel kandidaten voor de hachsjarah die ongeschikt waren voor het zware werk in de landbouw, en anderen konden niet tegen de moeilijkheden van de Binzel-hachsjarah op. Het eerste criterium was ten

I - 38

zien van leeftijd - de eerste chaloetsien waren bijna allemaal tussen de 18 en de 22, en nu vond het beter, dat ze zo jong mogelijk op hachsjarah kwamen ¹⁸⁷⁾. Later werden chaloetsien tussen 17 en 24 geaccepteerd, en nu og later van 16 tot 20. ¹⁸⁸⁾

De chaloetsien verplichtten zich gedurende de hele leertijd in Nederland te blijven = voor de landbouw werd dat op 2 jaar vastgesteld, ¹⁸⁶⁾ ze moesten een proeftijd van 2 maanden ondergaan, een medisch attest meebrengen, om aan te tonen dat ze geschikt werden tegen de fysieke eisen van de hachsjarah te kunnen. ¹⁸⁷⁾ In 1923 werden de volgende voorwaarden aan de chaloetsien gesteld :

- zij verplichten zich minstens 2 jaar in Nederland te blijven;
- zij mogen niet op alyah gaan vóór het bestuur hen daartoe in staat acht;
- zij moeten lichamelijk en geestelijk het leven op het land verdragen kunnen;
- zij moeten reeds enige praktijk achter de rug hebben, want zij moeten zelf de kost en inwoning bij de boeren verdienen. ¹⁸⁸⁾

Pas in 1927 werd over bewuste selectie gesproken : de zwakken en de dromers zijn schadelijk voor het land, en daarom moesten vooral de chaloetsien uit Oost-Europa geselecteerd worden. ¹⁸⁹⁾

Dat een dergelijke selectie hard nodig was, blijkt wel uit het feit dat van de 200 chaloetsien die tussen 1918 en 1928 waren geaccepteerd, 50, dat wil zeggen, 25%, al tijdens de proeftijd afvielen, terwijl nog 29 afvielen tijdens de hachsjarah, of na de hachsjarah niet op alyah zijn gegaan. In totaal waren van de 200 tot 1928 71 op alyah gegaan. ^{187) 190)}
^{191) 188)}
 In 1929 vielen geen chaloetsien af, maar in 1930 vielen 12 af = en volgens de 'Deventer Vereeniging' was dat goed, want dan bleef Palestina bevrijd van 'minder geschikte krachten' ¹⁸⁹⁾ ¹⁹²⁾. In 1932 hielden 11 chaloetsien op met hun hachsjarah ¹⁹³⁾, en eind december 1933 besloot het bestuur geen 'snellere' hachsjarah te maken omdat de toestand in Duitsland die een grote toeloop van chaloetsien ten gevolge had : de opleiding moest zo goed en zo degelijk mogelijk geschieden, en de leeftijds grens moest omlaag. Ook moesten het leren van Ivrish en de kennis van Eretz Jisra'el bevorderd worden. ¹⁹⁴⁾

Ook bij deze vluchtelingen uit Duitsland werd streng geselecteerd ! het eerste criterium was het nut voor Erets Jisraeel. ¹⁹⁵⁾

Van de 150 chaloetsien die tot en met 1928 hun opleiding kregen, waren 25 meisjes, 9 chaloetsien waren Hollanders, er waren 37 Palestijnen opgeleid en 104 Oost-Europeaan. ¹⁹⁶⁾
Voor de Palestijnse chaloetsien en de meisjes werden aparte regelingen gemaakt betreffende hun opleiding.

-De Palestijnse chaloetsien.

De eerste Palestijnse chaloets op heebjarah, Hakkimou Altschuler uit Bechovuth, kwam al in 1919 naar Nederland. Tot eind 1928 waren er in veeveelt 22 Palestijnen opgeleid, in gemengd bedrijf 8, 3 in tuinbouw, 1 in suivel en 3 in pluimvee. ¹⁹⁴⁾ In 1922 werkte een Rusovijn in het Westland in de tuinbouw, in 1923 waren 7 Palestijnen, van wie 6 in Friesland veeveelt leerden. ¹⁹⁸⁾ In 1925 kwam een chaloets uit Palestina in Nederland veeveelt leren en de veeveelt in de Biek te kunnen organiseren. Ru vond dese opleiding van 'Palestinaesers' van nogmeer waarde ^{die} dan voerde andere chaloetsien - hoewel de speciale opleiding voor Palestijnen veel duurder was. Over de financiële problemen kon in de Bondsvergadering namelijk gesproken worden, omdat er telkens geschillen waren. ¹⁹⁵⁾ ¹⁹⁹⁾

In 1926 kwam Mirjam Brata naar Nederland uit Deganja, zij was toen 35 jaar en moeder van vijf kinderen, om meer over de veeveelt en suivel te leren. Zij schreef hierover:

"In Deventer arriveerde ik in september. Op het station wachtte Ru Cohen mij op. Ook zijn vrouw ontving mij zeer warm. (...) Ik bleef bij hem logeren en de volgende morgen bracht Ru mij naar het station en vertrok ik naar Utrecht. Daar werd ik afgehaald en naar een kamer bij een oude dame gebracht, waar het mij niet erg aanlokte, maar ik besloot er te blijven en tot iedere prijs door te zetten.

Ik had een brief bij me voor Professor van der Plank. (...) De volgende morgen begonnen de lessen. Iedereen die ik ontmoette probeerde mij te helpen, men probeerde eenvoudig Duits tegen mij te spreken. Mijn kamer was zeer eenvoudig maar dat stoorde mij niet. De lessen volgde ik op een school en de Hollandse winterdagen waren zeer

regames
 hoofd en zeer regnchtig. Ik probeerde zoveel mogelijk op te steken.

Van Utrecht ging ik naar Friesland, waar ik twee-en-een-halve maand bleef. Ik werkte bij een boer om zijn werkmethoden te leren kennen. Mijn leraren lachten om mij: "Jij moet van hen leren", maar ik stond erop verder te gaan.

Ik leerde werkelijk zeer veel in de zes maanden die ik in Holland doorbracht. Ook leerde ik vele Joden kennen, die hun best deden iemand, die uit Erets Jisraeel kwam om voor Erets Israeel in Holland te studeren, te helpen. En ik leerde van de Hollandse boeren te houden, die zich voor mij interesseerden met een eenvoudige toewijding en liefde.

Mijn ervaringen in Holland kan ik als volgt samenvatten:

Ik leerde het vak in praktijk, óóvel als in theorie. Ik kreeg antwoord op de vragen die in mijn dagelijkse werk opgekomen waren. Ik kreeg zekerheid in mijn werk en voel ik leerde ik, dat men leren moest. Ik geloof zeker, dat allen, die na mij naar Holland gingen, tot dezelfde conclusie's zijn gekomen.

En dan gaf Holland mij nog iets, toen ik thuis kwam, weeg ik twee-en-dertig kilo meer..... 197/200

Voor de Palestijnen werden extra cursussen gehouden, speciaal door Professor van der Plank, de Conservator van het Instituut voor Zoo-techniek in Utrecht. Ook dr. Jaap van der Hooften gaf hen veel hulp. In 1927 kwam een groepje van 5 chalotsien uit Palestina op uitnodiging van de World Zionist Bureau Organisation naar Nederland om zich te specialiseren in veeteelt. De WZO betaalde hun reiskosten van en naar Palestina, en de 'Devanter Vereeniging' hun opleiding in Nederland. 201/198 Ze wakten eerst bij boeren om de taal en werkmethoden te leren kennen, en in 1928 begonnen ze een cursus in veeteelt en zuivelbereiding in Utrecht bij Prof. van der Plank en dr Jaap van der Hooften. Deze cursus duurde een half jaar. 202

In 1929 waren 12 chalotsien uit Palestina in Holland en opleiding 199), maar in 1930 konden geen nieuwe chalotsien uit Palestina meer worden opgenomen - de kosten van

hun opleiding waren te hoog, en de 'Deventer Vereniging' liet in 1930 de gewonde opleiding voortgaan. ²⁰³⁾

de Meisjes-hachsjarah.

Vanaf het begin van de 'Deventer Vereniging' waren ook chaloetsoth in opleiding, we hebben Mirjam Gerson (later de Lerus) en Clara van Leer (later Blum) al ontmoet, evenals Ada Fishman (Haimon) en Chara Maisel (Schochat) uit Palestina. Voor hen werd vooral 'groenteteelt en andere lichte werkzaamheden, o.a. hoenderteelt' aanbevolen. Maar het aantal meisjes bleef klein, omdat de ouders veel tegenstand boden. ²⁰⁴⁾ Ondanks alle plannen voor een meisjesopleiding duurde het tot 1923 eer er weer een chaloetsoth op hachsjarah kwam - dit was in overleg met de 'Joodsche Vrouwen Vereniging voor Praktisch Palestina-werk'. ²⁰⁵⁾ In 1924 waren 4 meisjes in opleiding ²⁰⁶⁾, in 1925-6 waren meisjes in opleiding in alle takken van de hachsjarah, uitgezonderd landbouw.. 2 meisjes werkten in tuinbouw; 1 in vee-teelt; 3 in zuivel; 2 in pluimvee en 1 meisje werkte aan het Proefstation der Veerartsnijkundige Hoogeschool in Utrecht. Deze opleiding voor meisjes werd gefinancierd met een subsidie van de 'Joodsche Vrouwen Vereniging voor Praktisch Palestina-werk' ²⁰⁷⁾, die later ook de opleiding van een Palestijnse chaloetsoth voor de meisjeslandbouwschool in Nahalal bekostigde. ²⁰⁸⁾ Tot en met 1928 werden in totaal 25 meisjes door de 'deventer Vereniging' opgeleid ²⁰⁹⁾ - in 1929 waren 6 chaloetsoth ²¹⁰⁾; in 1930 gingen 10 opgeleide chaloetsoth op alyah, in 1918 gingen 18 op alyah, 1 in 1932 20 en in 1933 gingen ook weer 20 opgeleide chaloetsoth op alyah. ²⁰⁸⁾ ²¹¹⁾

Toen er meer meisjes op hachsjarah kwamen, ontstond voor hen een speciale opleiding. Vanaf 1931 leerden zij niet alleen net als de jongens alle landbouwvakken, maar zij waren ook op Einzel-hachsjarah, een woonden bij de boeren in huis. Zij leerden ook de huishouding voegen. Dit werd de zogenaamde 'Meisjes-hachsjarah' die onder leiding stond van Mirjam de Lerus-Gerson in Lochem, later Haarlem, tot zij weer op alyah ging.

In het begin was Ru tegen een meisjes-hachsjarah geweest, maar uiteindelijk moest hij toegeven. Mirjam had in Palestina gezien, dat de kibboetsim heel hard chavereth nodig hadden die economisch huishouding konden voeren, en vooral ook begrip hadden van voedingsleer. Daarom leerden de meisjes op hachsjarah huishouding in privégezinnen en in grote instituten (het veehuis, restaurants) en ook huishouding op grote schaal te leren kennen, en ze volgden cursussen in landbouweconomie, maar ook in koken, dietiekoken, hygiëne, etc. Bij de boeren verkten ze in de landbouw, maar ook in de pluimveeteelt en in de zuivelbereiding, en ze volgden de landbouwcursussen. Sommige chaloetsim van Nederlandse afkomst leerden op de meisjeslandbouwschool 'Hollecate' die vooral landbouwerleraresen opleidde. Het 'Houten Huisje' in Lochem werd evenals het huis van Ru en Zof Cohen een middelpunt, vooral voor de chaloetsim, waar ze bijeenkwamen voor pogisjet, en om 'uit te huilen'.

De Hollandse chaloetsim op hachsjarah, en de verhouding met de JJP.

In 1931 begonnen ook meer Nederlandse chaloetsim en chaloetsim op hachsjarah te komen, en ook arriveerden nu de eerste chaloetsim uit Duitsland. Nad de 'Devanter Vereeniging' tot 1928 150 chaloetsim opgeleid - in de 4 jaren tot 1932 vertrokken 143 chaloetsim naar Palestina, bijna net zoveel als in de 10 voorgaande jaren! ^(212, 209) In 1930 was een groep socialistische chaloetsim uit Oost-Europa op hachsjarah gekomen, en dezen hadden grote invloed op de eerste Hollandse chaloetsim en ook op de Joodsche Jonge Federatie, de JJP, die in 1919 was opgericht, net als de 'Devanter Vereeniging' in een samenwerking van Nederlandse Zionisten en 'Belgische' joden. Het contact met de socialistische chaloetsim van Hechaloez had verregaande gevolgen voor de hachsjarah van de JJP. In de twintiger jaren stond de 'bourgeois'-JJP negatief ten opzichte van de chaloets-opleidingswetgeven al blijkt uit het feit dat in de jaren 1922 tot en met 1923 geen enkel artikel meer de 'Devanter Vereeniging' verscheen in de 'Tikvah Jisraeel', het orgaan van de JJP. In dezelfde jaren werd 43 keer over de hachsjarah geschreven in de Joodsche Vachter. Pas in 1926, toen de 'Devanter Vereeniging' meer propaganda ging voeren, en de ~~interij-uitbreiding~~ en

voeren, en de loterij uitschreef om het budget uit te breiden, werd in de 'Tikwath Jisraeel' over de haalsjahar geschreven. Zo werd er vermeld, dat de JJP een nieuw instituut had ingesteld: chaloetsocommissarissen, die contact moesten houden met de chaloetsien, en ze beknippen moesten zijn bij het vinden van leefplaatsen en het verkrijgen van fietsen tegen billijke prijs. (210) In de 'Tikwath Jisraeel' was geen enkel verslag verschenen over de komst van enkele chaloetsien met Ru naar het leiderskamp van de JJP in juli 1925. Ru probeerde hier propaganda te maken voor de chaloetsopleiding; hij wilde, dat alle verenigingen die bij de JJP waren aangesloten, van hun leden benoemen die zich zouden moeten bezighouden met het voeren van propaganda voor de 'Devontar Vereniging'. Het antwoord van de JJP hierop was: er kan op de leden geen pressie worden uitgeoefend, maar individueel kunnen de leden van de afdelingen de 'Devontar Vereniging' steunen. Ru kon in dit kamp wel 40 docenten voor de chaloetsopleiding werven. (211) Ook in 1926 werden chaloetsien naar het leiderskamp uitgenodigd. Het verslag hierover in de 'Tikwath Jisraeel' spreekt voor zichzelf:

"Gesproken is er niet veel, behalve door een Russische chaloets (pionier) die ons in het Jiddisj wat vertelde over het leven der chaloetsien, echter op een zoo gekkete ^{et-} manier, die wàs van alle ernst en dagelijkheid, dat hij er door Ehrenfeld op werd gewezen dat hij in dit kamp nuchter moest zijn.

Ook waren er drie-minuten-speeches:

"Zoo sprak bijvoorbeeld Bernard Polak over "Chaluziuth" (pioniersdom) en Liefde".
Wat kunnen die jongens allemaal in zo'n korte tijd veel zeggen!"

Saar Bavy hield in dit kamp een referaat. Het resultaat, volgens onze verslaggever, was:

"...een heftige aanval op ons leugnerwerk van de zijde van een chaloets. Maar die had buiten mijnheer Ehrenfeld gerekend, want die heeft hem toen in s'n antwoord eens netjes op s'n plaats gezet en hem duidelijk gemaakt dat hij in ons kamp niet algemeen menschelijk behoorde te zijn, maar daaren tegen sionist. Dit belette nist, dat

meer Guzzik daarna nog lange tijd gesproken heeft. Maar toch was zo'n felle gedachtenwisseling toch wel eens interessant!" (215)

In 'Baderech', het leidersorgaan van de JJP, kwam hierop een niet minder duidelijk antwoord: de geest in het leiderskamp was anti-chaloeitsioeth, hetgeen ook bleek uit het verslag. De chaloeitsien spraken vanuit hun opvoeding en opvatting van sionisme - en dat was hun volste recht. De eerste chaloeits sprak in het jiddisj dat door 80% van de JJP'ers niet werd verstaan, en toen Ehrenfeldt zei, dat hij 'nuchter' moest zijn, vonden al die 80% hem 'ge[en]kultoord'. (216) Ondanks deze kritiek op het verslag kon 'Baderech' niet beschuldigd worden van overdreven sympathie voor het chaloeitsioeth: in mei 1926 verscheen een artikel, waarin het chaloeitsioeth werd aangeprisen en de overbevolking in Nederland tegen te gaan! (217)

Wat was de houding van de JJP ten opzichte van het chaloeitsioeth? Dat blijkt uit een ander artikel in de 'Tikvah Jisraael' over hetzelfde leiderskamp; in de debatten met de chaloeitsien heeft het

"ons wonderlijk getroffen hoe geheel anders wij staan tegenover deze problemen als sommige van de daar aanwezige chaloeitsien. Bij ons is het zich voorbereiden voor en het gaan naar Palestina een proces van innerlijke verding, een proces dat tot rijpheid groeit in de binnenste kameren van het eigen hart, iets waarmee we niet koketteren of demonstreren, maar waarover we - en dan schuchter - spreken met onze besten vriend, met onze liefste vriendin. Een chaloeitsah van dat type is Saar Bavy". (218)

Met de opleving van de hachejarah aan het eind van de twintiger jaren, die ik hierboven heb genoemd, werd er in de JJP meer aandacht besteed aan het verschijnsel chaloeitsioeth, en in januari 1927 werd er bij de Vereniging voor Vakopleiding van Palestina-pioniers een vaste vertegenwoordiger van de JJP aangesteld om tot "inniger contact" tussen de twee bewegingen te komen. Op de AV van dat jaar werd een motie ingediend: het Federatiebestuur van de JJP moest er voor zorgen dat de kennis van het leven en werken in Palestina bij de leden van de JJP vergroot werd. (219)

In augustus 1927 richtten de chaloetsim die in Holland werkten een vereniging op : 'Histadroeth Mechaloetsim de Holland' deze vereniging hield pegisjot voor alle chaloetsim die in Nederland op hachsjarah ^(221, 217) , en riep alle leden van de JJP op tot chaloetsicoeth. ^(221, 213) Langzamerhand werd ook meer propaganda gevoerd ; in 1930 begonnen enkele chaloetsim die op alyah gegaan waren, regelmatig propaganda-brieven naar de organen van de JJP te sturen. Zo schreef Alex Frank enkele galen in de 'Tikvath Jisraeel' over het leven in de kibboets ^(222, 279) , en Chaim Hahat schreef enkele 'Brieven uit Eretz Jisraeel'. ⁽²²³⁾ Er begon ook een kleine wijziging in de houding tot de zionistische opvoeding die de leiders van de JJP moesten geven ; ze mochten niet expliciet tot alyah opvoeden, alleen tot zionisme, ook al was alyah 'De zionistische daad bij uitstek voor de gemiddelde zionist' - maar de leiders moesten wel de vraag van alyah bij hun pupillen oproepen. ⁽²²⁴⁾

Een verder struikelblok in de verhoudingen tussen de chaloetsibeweging en de JJP werd gevormd, toen de JJP zich, evenals de HESD, aansloot bij de 'Arbeitergemeinschaf zionistischer Jugendverbände', en zich overeenkomstig deze Arbeitsgemeinschaf uitsprak voor het 'onvoorwaardelijk zionisme' dat zich opstelde tegen het socialistische zionisme, en dat in Nederland gepropageerd werd door Nechama de Linn en Frits Bernstein. ⁽²²⁵⁾ De socialistische chaloetsim konden zich met deze verklaring niet verenigen, en een nieuwe discussie, nog diepgaander, werd geopend. ⁽²²⁶⁾ Volgens de algemene zionisten, de 'onvoorwaardelijk' zionisten, mocht chaloetsicoeth wel gepropageerd worden - mits dit niet schadelijk was 'voor Palestina en de individuen'. ⁽²²⁷⁾

Inderdaad werd er steeds meer propaganda voerde hachsjarah gevoerd in de 'Tikvath Jisraeel' ; in mei 1931 verscheen het eerder genoemde artikel over het werk van de chaloetsim en de ene 'Chinase' chaloets van de 'Leventer Vereniging' kwam dat oorspronkelijk gepubliceerd was in de 'Provincials Zwolsche en Overijsselsche Courant'. ⁽²²⁸⁾ In februari 1932 begon Sara de Leeuw, een der nederlandse chaloetsicoeth, een serie artikelen over het werk van de chaloetsim bij de boeren ; hoe zij hun plaats mochten, hoe zij daarna het werk begonnen, hoe dat beviel. Ook vertelde zij over de pegisjot, was bij blok,

dat de chaloetsiem niet minder aan mannen-chauvinisme leden dan andere jongens : toen de tijd voor het eten was aangebroken, klinkt het : "Der Meils, gibt in die Küche!", En na de Montse-pegisje in Lochem : "En ten laatste, als het donker wordt, waarheen? Naar Mirjam, natuurlijk!" ²²⁸

Ook in 'Raderech' werd meer aandacht aan de chaloetsiem besteed : in februari 1932 begon daar een discussie tussen de JJP en de chaloetsiem over de taak van de JJP en de verbouwing JJP- hachjarah. Deze discussie duurde ongeveer een jaar en had een eigenaardig verloop : het begin was de stelling, dat chaloetsioeth goed was voor de Oost-Europese joden, en het eind was : de leiders moesten chaloetsioeth wel noemen, maar zij moegen geen druk uitoefenen op de leden van de JJP. De discussie had diverse fasen :

=JJP (Paul Deheknep) : In Oost-Europa zijn veel chaloetsiem, want de situatie van de joden is daar zo slecht.

=chaloetsiem (M. Lewis) : Integendeel, in Oost-Europa komt men gemakkelijker tot chaloetsioeth, want er is meer liefde voor het sionisme.

= JJP (Paul Deheknep) : In West-Europa staat de loopbaan veel eerder vast, dus chaloetsioeth betekent een veel grotere omschikking. ²²⁹ 230

=Chaloetsiem (M. Lewis) : De chaloetsiem die uit de JJP afkomstig zijn, voelen zich daar niet meer thuis, want de leden van de JJP gaan niet op layah, en vinden chaloetsioeth niet een noodzakelijk gevolg van het sionisme - en daarom is de JJP eigenlijk tegen chaloets-propaganda.

=JJP (het EB, Federatie-Bestuur) : Er is geen goede medewerking, want de chaloetsiem willen chaloetsioeth propaganderen. ²³⁰ 231

=Chaloetsiem (Baruch ben Ja'akov) : In de JJP weet haast niemand, wat chaloetsioeth en hachjarah zijn - propaganda maken is informatie verschaffen betreffende de begrippen en de mogelijkheden, ook over de voor- en nadelen van hachjarah bij de beroepskeuze. ²³¹ 232

=JJP (EB) : Over het chaloetsioeth en zijn plaats in de JJP (de JJP haast als

oprichten van deze groep werd vermeld in de 'Joodsche Wachter' van mei 1932, met de eerste jaarvergadering van de 'Kwutzath Ha'awodah'. In de 'Tikvath Jisraeel' werd de groep pas in maart 1933 voor het eerst genoemd, nadat 'Baderech' hen in oktober 1932 al had genoemd. ²³⁸ In december 1932 begon de Kwutzath Ha'awodah zich 'Chevrath Olim' te noemen - zij introduceerden zich als een groep Hollandse chaverim op hachsjarah, en beschouwden zich als een afdeling van de JJP. Hun doel was :

1. Het handhaven en versterken van het contact tussen de JJP en de Hollandse chaverim op hachsjarah,
2. Het meewerken aan de opvoeding in de JJP, vooral door op alle mogelijke manieren informatie geven over de hachsjarah. Zij wilden dit bereiken onder andere artikelen te publiceren in de organen van de JJP, door Ivriethlessen en de Palestina-kennis te verspreiden en door contact te scheppen met Hollandse chaloefim in Palestina. ²³⁹

Deze eerste 'Chevrath Olim' was nog links-gezind - pas eind 1933 kwam de splitsing waardoor 'Chevrath Olim' de groep werd in de hachsjarah die het onvoorzwaardelijk Zionisme van Bernstein aanhing. ²⁴⁰ Het belang van de oprichting van de socialistisch-geörienteerde Kwutzath Ha'awodah - Chevrath Olim was in het feit, dat nu tegenover de Onvoorzwaardelijk-zionistische JJP een georganiseerde groep van Hollandse chaloetsim kwam te staan, van wie een deel uit de JJP afkomstig was, en die chaloetsioeth en alyah propageerde en dat binnen het kader van de JJP deden.

Hoofdstuk II.

"De chaloetsopleiding van de 'Mizrachi', 1922-1933."

--De oprichting.

De oprichting van een aparte chaloetsopleiding voor orthodoxe chaloetsien was een rechtstreeks gevolg van het besluit dat de 'Deventer Vereeniging' genomen had, n.l. over te gaan tot Einzel-hachsjarah. Zolang de chaloetsien samen in een Beth Chaloets hadden gewoond, waar zij zelf een konfere huishouding hadden gevoerd en op sabbat niet bij boeren hadden gewerkt, konden orthodoxe chaloetsien zonder veel bezwaren in Nederland op hachsjarah onder auspiciën van de 'Deventer Vereeniging'. Toen echter alle chaloetsien apart te werk werden gesteld bij boeren en ook bij hen in huis woonden en aten, konden zij kasjroet en sabbat niet meer in acht nemen, en was de orthodoxe chaloetsien was dit een onoverkomelijk bezwaar om op hachsjarah te gaan.

De eerste chaloetsien uit Mizrachistische kringen gingen op hachsjarah op eigen initiatief, buiten de 'Deventer Vereeniging' om, waarbij zij hun werkplaatsen zelf kozen, dat zij de hachsjarah konden verenigen met een orthodoxe levenswijze. Deze eerste chaloetsien waren in feite chaloetsioth - twee Nederlandse meisjes uit orthodoxe gezinnen. De eerste was Bep de Vries (later Dasberg), de dochter van Rabbi S. Ph. de Vries Hm. uit Haarlem. Zij begon haar hachsjarah in 1920 in een bloemkvekerij in Halfweg, daarna werkte ze in de stads-kvekerij van Haarlem, waar ze ook theorie-lessen kreeg, en uiteindelijk ging zij werken in de groentetuin van de Stichting 'Meer en Berg'. Omdat al haar werkplaatsen in en rond Haarlem waren, kon zij thuis

wonen en eten. Aangesien zij in Nederland verder geen mogelijkheid zag een geregalde opleiding te volgen, hetgeen voor haar in het kader van de 'Deventer Vereeniging' onmogelijk was, besloot zij naar een opleidingsschool voor meisjes van de 'Mizrachi' in Duitsland te gaan. In Breslau bestond een 'Maedchen Gartenbau Schule' die orthodoxe chaloetsah voor Palestina opleidde. Zij leerde daar tuinbouw, koken en Hebreeus, tot zij door de 'Mizrachi' in Duitsland werd verzocht de huishouding op zich te nemen van een nieuw haachsjarah-centrum dat in de nabijheid van Hamburg werd opgericht. Daar bleef zij, tot zij in 1923 op alyah ging. 1)

De tweede chaloetsah van 'Mizrachi' in Nederland was Jo Sarlin (later Avnon), die in 1924 op eigen initiatief bij een kveker ging werken, want ze wist niet van het bestaan van de 'Deventer Vereeniging' af. Pas later kreeg zij contact met Ru Cohen in Deventer. Het probleem van ksnjroet loste zij op door potjes en pannetjes met ksnjroet eten mee te nemen naar de boeren bij wie ze werkte. 2)

In 1922 werd voor het eerst openlijk het idee geopperd een opleiding voor orthodoxe chaloetsahim te stichten, maar het zou nog tot 1925 duren, eer de eerste chaloetsah in het kader van 'Mizrachi' in Nederland op haachsjarah ging. Had Jidl Lichtinger over het chaloetsah-sonit dat in 1918, na een half jaar debatteren, de 'Deventer Vereeniging' oprichtte, kunnen zeggen dat men 'praatte en praatte en plannen maakte zonder dat het tot resultaten kwam' 3), voor de oprichting van de haachsjarah voor orthodoxe chaloetsahim geldt dat nog veel sterker: in 1922 legde de Nederlandse 'Mizrachi' aan de 'Vergadering der Opperrabbijnen' en de 'Agiedath Jisraael' het verzoek voor om tezamen het initiatief te nemen tot

"actie met als doel het zenden naar Palestina van Westeuropese

(lieft Nederlandse) Joods-traditioneel levende landbouwers, na een degelijke opleiding in Nederland."

In juli 1922 werd dit verzoek behandeld in de 'Vergadering der Opperrabbijnen' en goedgekeurd ⁴⁾, en in november 1922 sloot de Agoedath Jisraeel zich hierbij aan met de verklaring, dat zij 3 orthodoxe chaloetsien naar Palestina zou sturen. ⁵⁾ Gezien het feit, dat de Agoedath Jisraeel (of de 'Agoedas Jisroeil', zoals zij zichzelf noemden) anti-zionistisch was, leek dit besluit een wijziging in de verhoudingen tussen zionistisch en niet-zionistisch orthodox jodendom in Nederland.

In februari 1923 publiceerde Rabbijn Dr. B.I. Ricardo, de voorzitter van het Hoofdbestuur van 'Mizrachi', een oproep aan joodse orthodoxe jongeren om op hachajarah te gaan - opdat het 'Mizrachistische element in Palestina' versterkt zou worden. ⁶⁾ Het Hoofdbestuur van 'Mizrachi' kondigde aan, dat de 'Vergadering der Opperrabbijnen' en de Agoedath Jisraeel zich bereid hadden verklaard tot samenwerking met de 'Mizrachi',

"zoodat binnen kort een aanvang kan worden gemaakt met de actien behoeve van deze voor het Joodsch maken van Erets Jisraeel zo gewichtige zaak." ⁷⁾

Er werd een commissie ad hoc inzake chaloetsien samengesteld, bestaande uit afgevaardigden van elk der 3 deelnemende organisaties: voor de Vergadering der Opperrabbijnen was dat Opperrabbijn A.S. Ondervijzer, voor de Mizrachi Rabbijn Dr. B.I. Ricardo, en voor de Agoedath Jisraeel Dr. E.A. Rodrigues Pereira, een arts. ⁸⁾ De oprichting van deze commissie ad hoc bracht echter niet snel resultaten - er waren wel enkele bijeenkomsten, maar de oprichting van een gezamenlijke chaloetsopleiding kwam niet nader. Een van de

redenen hiervoor was de anti-zionistische instelling van de Agodath Jisraeel en de Vergadering der Opperrabbijnen. Opperrabbiijn A. S. Onderwijzer was zelf wel bereid om met de Zionisten samen te werken voor dit doel, maar zijn collega's in de Vergadering der Opperrabbijnen en de Agodath Jisraeel in Frankfurt keurden dit niet goed. Desondanks wilde hij niet degenen zijn die het contact met 'Mizrachi' over de chaloetsopleiding vorbrak. 9)

Ondanks het feit dat de samenwerking met de niet-zionistische orthodoxe organisatie's geen directe resultaten had, besloot de 'Mizrachi' een 'Palestina-ressort' op te richten, waaronder ook de geplande chaloetsopleiding zou vallen, onder leiding van Rabbijn S. Pn. de Vries Hm. 10)

Eind 1924 werd Sally de Beer secretarie van de Nederlandse 'Mizrachi', en uit hoofde van die functie hield hij zich ook bezig met de chaloetsopleiding. Hij had het belang van een Mizrachistische hachjarah ingesien, toen hij op het eind van de Eerste Wereldoorlog gelegerd was in Deventer en contact had gekregen met Ru Cohen. Hij had toen ook de chaloetsien aan het werk gezien. 11)

Toen hij secretaris werd van 'Mizrachi' waren er nog geen kandidaten voor een Mizrachistische hachjarah, maar na enkele maanden, in voorjaar 1925, verscheen Meir Michaëlis, een jonge Mizrachist uit Duitsland, die in Nederland op hachjarah wilde gaan. Sally de Beer besloot Michaëlis naar een boer in Borculo te sturen zonder de afgevaardigden van de gezamenlijke commissie hierin te kennen. 12)

De financiën hiervoor stonden tot zijn beschikking: een Mizrachist had 1000 gulden geschonken om de oprichting van een orthodoxe chaloetsopleiding mogelijk te maken. Al gauw meldden zich nog enkele jongens, en eind 1925 waren 4 chaloetsien aan het werk in de omgeving van Borculo en Lochem. 13) In Borculo woonde de vader van

Moré D. de Vries die de eerste chaloetsiam veel hulp bood. 14) Het probleem van kasjroet werd opgelost doordat de chaloetsiam hun broodmaaltijden aten bij de boeren bij wie ze woonden en werkten, terwijl ze hun warme maaltijd aten bij joodse familie's in de omgeving. 15) De 'Deventer Vereeniging' had zich tegen dit 'Kestessen' gekeerd, evenals de chaloetsiam van de Binzelhachsjarah die dit systeem kenden van de Jesjivoth en van het Amsterdamse Seminarium. De chaloetsiam van de 'Deventer Vereeniging' vonden het Kestessen vernederend. De joodse gemeentes in de omgeving van Lochem en Borculo echter hadden de orthodoxe chaloetsiam het Kestessen voorgesteld - en zowel de gemeentelieden als de chaloetsiam zagen hierin een welkome afleiding. Eryk van der Meer schreef over deze regeling, en zoals Sally de Beer later schreef: 'De eerste religieuze chaloetsiam hebben hiervan geen enkel teken van schadelijke gevolgen getoond.' 16)

De chaloetsiam van de chaloetsioopleiding van de 'Mizrachi' gingen evenals die van de Binzelhachsjarah 's winters naar de Rijkalandsbouwwintercoursussen, naar voor hen werden de lessen van vrijdagavond verplaatst naar donderdag, zodat zij niet iedere week één van de drie lessen zouden missen. 17)

De eerste officiële aankondiging over de chaloetsiam die bij de boeren werkten, verscheen in voorjaar 1925 in het maandblad van de Mizrachi (Adar 5685) :

'Het H.B. nam met voldoening kennis van de mededeling dat dank zij de voortgezette pogingen in middelen met de opleiding van orthodoxe chaloetsiam in Nederland een begin is gemaakt'. In juni 1925 verscheen in de 'Mizrachic' een rapport van Rabbi J. Dr. B.I. Ricardo over de nieuwe hachsjarah, waarin hij waidde dat

twee chaloetsiem al aan het werk waren, en een derde op een plaats wachtte. Men trachtte zoveel mogelijk de chaloetsiem bij elkaar in de buurt te plaatsen, opdat zij elkaar tot steun konden zijn. In oktober 1925 waren al 4 chaloetsiem aan het werk. 18)

Zelfs toen de eerste chaloets al bij de boer werkte, was de samenwerking in de commissie met de Vergadering der Opperabbijnen en de Agoedath Jisraael niet goed: ten eerste hadden de leden van deze commissie geen tijd en geen enkele kennis om de opleiding tot stands te brengen, en ten tweede wilden de afgevaardigden van de Vergadering der Opperabbijnen en de Agoedath Jisraael zelf geen enkele beslissing nemen: voor alle besluiten raadpleegden zij hun respectievelijke organisatie's, zodat samenwerking erg moeilijk was. 19) Toch wilde Dr. Ricardo deze samenwerking niet opzeggen, omdat dit de enige band van Mizrahi met de Agoedath Jisraael was. 20) Nadat de afgevaardigden van de commissie op de hoogte waren gesteld van het feit dat er een chaloets aan het werk was, werd besloten een gezamenlijke oproep tot financiële steun te publiceren. Deze oproep verscheen in november 1925. De commissie had namelijk besloten niet alleen 'godsdienstige jongelieden uit te zenden naar Palestina ten einde aldaar het bedrijf van land- en tuinbouw uit te oefenen', maar zij wilde ook de uitrusting van deze chaloetsiem en hun reis naar Palestina betalen, evenals de aanschaf van gereedschappen in Palestina. De commissie achtte de benodigde onkosten hiervoor 20.000 gulden, en stelde voor, die te innen door middel van contributie's en giften van respectievelijk minimaal 5 gulden per jaar of 25 gulden in eens. 21) Door deze opzet zou worden vermeden, dat de chaloetsiem extra tijd in Nederland zouden moeten blijven om hun uitrusting en reiskosten te verdienen, zoals dit het

geval was bij de chaloetsiam van de 'Deventer Vereeniging'.

Op de Algemene Vergadering van de Mizrachi in juni 1926 deed Dr. B. I. Ricardo uitgebreid verslag van de chaloetsopleiding, een tank die hem toeviel, sinds Rabbijn S. Ph. de Vries de leiding van het Palestina-ressort, waartoe de chaloetsopleiding behoerde, had opgegeven wegens een verschil van mening met Ricardo, zodat de Opleiding onder het Dagelijks Bestuur van Mizrachi kwam te vallen. 22)

In zijn verslag meldde Ricardo, dat de gehouden financiële actie geen succes had gehad - wel waren er 5 jongens op de hachsjarah aanvaard, maar van verder uitbreiding van de opleiding moest Mizrachi afzien vanwege de financiële moeilijkheden. Ook berichtte Dr. Ricardo, dat de samenwerking met de twee andere organisatie's slecht verliep, omdat twee leden van de commissie niets konden verrichten, als de derde niet met hun plannen instemde. Daarom stelde Ricardo voor, de samenwerking voor de 5 chaloetsiam die al op hachsjarah waren, te laten voortbestaan, maar vrijheid van handelen te eisen voor eventuele nieuwe aanmeldingen. Hierop volgde een uitgebreide discussie over de vraag of deze samenwerking inderdaad moest worden opgezegd, en uiteindelijk werd een amendement van Opperrabbijn A. B. N. Davids aangenomen, waarin werd aangedrongen op voortzetting van de samenwerking, zolang de Vergadering der Opperrabbijnen en de Aggedeth Jisraël bereid waren tot samenwerking. In feite werkte de Mizrachi al alleen, want de vijfde chaloets was door Mizrachi op eigen initiatief geaccepteerd, zonder de andere organisatie's erin te kennen. Ook werd de opleiding voor namelijk door Mizrachi gefinancierd, door middel van hun bijdragen van haar leden.

Ook de secretaris, Sally de Beer, leverde verslag over de chaloetsopleiding: 4 jongens werkten in gezamenlijk bedrijf, 1 werkte in

groenteteelt. Zij kregen allen zakgeld uitgekeerd. Er was een selectie bij het accepteren van nieuwe chaloetsiem; slechts één op de 3 werd aangenomen. 23)

In januari 1927 werd in het maandblad van Mizrahi door een inszender geklaagd, dat het Hoofdbestuur sinds het rapport van Dr. B. I. Ricardo in juni 1925 onvoldoende informatie over de chaloetsie-opleiding had verschaft, en dat er ontevredenheid heerste over het Hoofdbestuur door de

'afkeer van geheimzinnigheid en zwijgzaamheid welke het hele chaloetsiewerk omgeeft.'

Er werd voorgesteld een discussie te openen over de commissie van samenwerking en over de chaloetsiem. 24) Jacques van Gelder, die in november 1926 bij de chaloetsiem op bezoek was geweest, en toen al had geïnformeerd wat de commissie deed 25), antwoordde op dit voorstel met een exposé over de taak van de commissie die hij als tweeledig zag:

1. De commissie moest de chaloetsiem in Nederland een directe opleiding geven, bestaande uit een technische opleiding en een ritueel-geestelijke opleiding;
2. De commissie moest voor de toekomst der opgeleide chaloetsiem zorgen tot hun aankomst in Erets Jisraël.

Volgens van Gelder was het probleem in de bestaande opleiding, dat de commissie geen deskundige hulp kon geven, en dat de chaloetsiem alle problemen zelf hadden moeten oplossen. 26)

Voor deze technische problemen werd een oplossing gezocht - er was voorgesteld de commissie van de Mizrahi, de Vergadering der Opperabbijnen en de Agoodath Jisraël te ontbinden, en het werk aan de 'Deventer Vereeniging' toe te vertrouwen, waarbij de Mizrahi

alleen de controle over de godsdienstige opleiding in eigen handen zou houden. Dit had Sally Keizer voorgesteld op de A.V. van de Mizrahi in juli 1926. 27) Ook in 'Eaderech', het maandblad van de leiders der J.J.P., was een samengaan van de 'Deventer Vereeniging' met de chaloetsopleiding van Mizrahi voorgesteld, op voorwaarde dat de 'Deventer Vereeniging' een samentijds regeling voor de religieuze chaloetsiem kon maken. 28) Op de A.V. van de 'Deventer Vereeniging' werd ditzelfde voorstel ook besproken: 'Deventer' zou de technische opleiding verzorgen, terwijl Mizrahi de religieuze belangen van de ^(orthodoxe) chaloetsiem zou behartigen. 29) Uiteindelijk werd de samenwerking met de 'Deventer Vereeniging' in de loop van 1928 een feit, maar tot het eind van 1927 bleef de samenwerking tusschen de orthodoxe organisaties bestaan.

De wenselijkheid van deze samenwerking werd door verschillende Mizrachisten openlijk betwijfeld, onder andere door Dr. I. Spangenthal (Shatal), die betoogde, dat het amendement Davids, op grond waarvan de samenwerking was voortgezet, er op de A.V. van juli 1926 was door het Hoofdbestuur was 'doorgehamerd' 30), en door Moré B. de Vries, die vooral ook kritiek had op de geestelijke hachsjarah. Hij stelde voor, dat een Mizrahi-chaloets uit het buitenland gehaald zou worden om goede tarboeth-leiding te geven, aangezien in Nederland onderwijzers voor Ivrieth ontbraken, en de chaloetsiem na het werk te moe waren om 's avonds nog aandacht te wijden aan Tarboeth en Ivrieth. 31) Sally Keizer herhaalde zijn voorstel de vakopleiding te laten verzorgen door de 'Deventer Vereeniging', omdat de Mizrahi geen goede vakopleiding had, en 'Deventer' wel, en verder een 'vereeniging met gezonde financiële basis in 't leven te roepen welke zich ten doel stelt de geestelijk-religieuze opvoeding

te verzorgen van Palestina-pionieren die leven volgens Torah en traditie.' 32)

Avraham d'Ancona, die een jaar later als eerste Nederlander in het kader van Mizrahi op hachsjarah zou gaan, opperde een geheel ander idee; Hij stelde voor te groepshachsjarah op te richten om betere geestelijke resultaten te verkrijgen. Volgens d'Ancona zou een groepshachsjarah diverse voordelen hebben: ten eerste zou het werk zodanig ingedeeld kunnen worden, dat de chaverim gelegenheid kregen om tijd te spenderen aan Tarboeth, ten tweede zou er meer contact zijn tussen de chaloetsim, en ze zouden met elkaar Ivrieth kunnen spreken, bovendien kon de sjabbat aan 'leren' gewijd worden, er zou een bibliotheek kunnen worden opgericht, en last but not least, een hachsjarah in de vorm van een kwetsah was een betere aanpassing aan de 'Palestinensische toestanden'. Voor het geval dat een dergelijke groepshachsjarah in Nederland niet zou lukken, stelde d'Ancona voor, dat de Mizrachistische chaloetsim uit Nederland hun geestelijke hachsjarah zouden verkrijgen in de kwetsah van de duitse Mizrahi-hachsjarah, en daarna naar Nederland terug zouden keren om onder auspiciën van de 'Deventer Vereniging' een specialisatie in de landbouw en veeteelt te leren. 33)

Van alle deelnemers aan deze openbare discussie in 'Mizrachie' was er slechts één die de voortzetting van de samenwerking met de Vergadering der Opperabbijnen en de Agoedath Jisraael bepleitte, namelijk J.H. Davids, die erop aandrong de resultaten van het 'proefjaar' af te wachten eer te beslissen over het voortduren van de samenwerking. 34) Het Hoofdstuur van Mizrahi had dan ook het voornemen gehad op de eerstvolgende A.V. van de Mizrahi in oktober 1927 een motie in te dienen, waarin werd voorgesteld de samen-

werking tussen de drie orthodoxe organisatie's op te zeggen. 35)

Deze motie werd echter overbodig gemaakt door de bewaren die Opperrabijn A.S. Onderwijzer, de vertegenwoordiger van de Vergadering der Opperrabijnen in de commissie voor samenwerking inzake de chaloetsopleiding, uitte tegen het op alyah laten gaan van de vier chaloetsiem die door de commissie waren opgeleid. Zijn redenen voor deze bewaren waren, dat hij niet door de alyah van de 4 chaloetsiem de werkloosheid in Palestina wilde vergroten, zoals Dr. B.I. Ricardo vermeldde in zijn rapport over de chaloetsopleiding voor de aanstaande A.V. 36) Echter nog vóór de A.V. ~~was~~ die in oktober 1927 werd gehouden, stuurde Opperrabijn A.S. Onderwijzer een brief aan de Mizrahi, waarin hij aankondigde dat de Vergadering der Opperrabijnen de samenwerking opschortte vanwege de economische crisis in Palestina. Hier sloot de Agoedath Jisraeel zich bij aan, zoals zij zich bij de Vergadering der Opperrabijnen had aangesloten bij het aangaan van de samenwerking, vijf jaar eerder. Deze opschorting van de samenwerking vond plaats, toen er al een plan was uitgewerkt om een landelijke geldinzameling te houden voor de uitbreiding van de chaloetsopleiding. 37) Vanwege de opschorting van de samenwerking diende het Hoofdbestuur van Mizrahi een andere motie in, die na discussie werd aangenomen, nl. dat de Mizrahi zich niet kon verenigen met de correspondentie van de Vergadering der Opperrabijnen en de Agoedath Jisraeel betreffende het zitsenden van chaloetsiem naar Palestina, dat zij verwachtte, dat de Vergadering der Opperrabijnen en de Agoedath Jisraeel hun (financiële) verplichtingen ten aanzien van de reeds in opleiding zijnde chaloetsiem zouden voortzetten, en dat de Mizrahi de opleiding alóór zou continueren omdat er naar de mening van Mizrahi wetagetrouwe

krachten in de landbouw in Palestina nodig waren. (3)

De vijf jaar durende samenwerking tussen de Mizrahi, de Vereniging der Opperrabbijnen en de Agoedath Jisraael had derhalve slechts een zeer pover resultaat gehad: er waren vier chaloetsiem opgeleid wier alyah nog onzeker was, en de vijfde chaloets was afgevallen.

En de Mizrahi de hachsjarah alleen organiseerde, kwam ook de lang gewenste regeling met de 'Deventer Vereniging' tot stand: de Mizrahi zorgde voor de geestelijke opleiding van haar chaloetsiem, terwijl 'Deventer' hun vakopleiding regelde: de cursussen die de chaloetsiem volgden, het vinden van boeren bij wie ze konden werken, etc. Ook werd een begin gemaakt met het voeren van een financiële actie waarbij de leden van Mizrahi werden ongeroepen contribute te worden van de orthodoxe chaloetsopleiding. Uit deze oproep blijkt, dat Sally de Beer intussen chaloetscommissaris was geworden. (39) Tevens begon een Palestijnse chaloets, A. Bin Noen, te helpen met Tarboeth. Hij publiceerde onder andere in 'Mizrachie' een overzicht van de Jisjoef in Erets Jisraael sinds de komst van de Bilco - dit ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan van "Hechaloets". (40) Via hem trachtte de Mizrahi contact te leggen met 'Hapo'el Hamizrahi' in Palestina, hetgeen misschien zou kunnen helpen met de alyah van chaloetsiem van Mizrahi uit Nederland. Er was immers nog geen enkele chaloets van Mizrahi op alyah gegaan. (41)

Zo kon de winter van 1927/1928 gewijd worden aan Tarboeth en Iwrieth en aan de landbouwwintercursussen die door de Nederlandse regering werden georganiseerd. In 1928 woonden en werkten 3 chaloetsiem van Mizrahi in het Westland, waar zij een eigen woning hadden. (42) Hiervan moet men zich echter niet te veel voorstellen:

ze woonden in een schuur die van een tuinaan gehurd was, ze sliepen op matrassen op de grond, en ze kookten zelf hun kosjere voedsel. 43) De sjabbatot brachten ze door bij joodse familie's in Den Haag. Een 'woning' werd een centrum voor alle chaloetsien die in het Westland werkten (in die tijd had de 'Deventer Vereeniging' verschillende chaloetsien in het Westland in opleiding in de tuinbouw), en volgens Sally de Beer, de chaloetscommissaris van de Mizrahi, kwam dit alle chaloetsien ten goede, ook de niet-orthodoxe. 44)

In de loop van 1928 werden ook twee nieuwe chaloetsien aangenomen. Een van was Avraham d'Ancona, die zijn eerste boer vond via een joodse wethouder in Almelo, de Jong - en zo kwam hij in de buurt van Almelo te werken. Hij woonde bij de boer, en at daar ook zijn broodmaaltijden, terwijl hij de warme maaltijden nuttigde bij joodse familie's in Almelo. 45) Buiten deze twee jongens werden verder geen nieuwe chaloetsien aangenomen vanwege de financiële moeilijkheden die ontstaan waren door de opschorting van de samenwerking met de Vergadering der Opperrabbijnen en de Agoedath Jisraeel. De financiële actie van 1927/1928 was geen groot succes geweest, zoals Sally de Beer in zijn verslag over 1928 vermeldde 46), en de Vergadering der Opperrabbijnen en de Agoedath Jisraeel kwamen niet, zoals de Mizrahi gehoopt had, hun financiële verplichtingen ten aanzien van de chaloetsopleiding na: de Agoedath Jisraeel was niet bereid financiële bijstand te geven, zolang de Mizrahi geen schulden aanging. De Mizrahi echter wilde zich niet in de schulden steken, en omdat er in 1928/1929 geen financiële actie werd gevoerd, kon de hachsrah niet uitgebreid worden - en er konden zelfs geen cha-

loetsiem worden aangenomen in plaats van de chaloetsiem die op alyah gingen, omdat de Mizrachi ook de onkosten van de alyah en hun uitrusting wilde financieren. 47) Op de jaarvergadering van de Mizrachi in september 1928 werd kritiek uitgeoefend op de fel anti-Mizrachistische (en anti-zionistische) houding van de Agoedath Jisraael, zoals die tot uiting kwam in het weekblad van de Agoedath Jisraael, 'Het Weekblad voor Israëlitische Huizezinnen'. Een *Weekblad* na het verslag van de jaarvergadering in het 'Weekblad voor Israëlitische Huizezinnen' werd in een rubriek 'Mizrachitans' (die gereserveerd werd voor aanvallen op de Mizrachi vanwege haar zionistische instelling) opgerakeld, dat dit niet de eerste keer was, dat de Agoedath Jisraael op een jaarvergadering van de Mizrachi werd aangevallen, en dat dit ook twee jaar eerder, in 1926 was gebeurd. Toen was het onderwerp: de chaloetsopleiding, en toen, net als in 1928, verlieten de afgevaardigden van de Agoedath Jisraael de A.V. van de Mizrachi. 48)

Door de financiële moeilijkheden en het gebrek aan certificaten ging de eerste chaloets die door de Mizrachi in Nederland was opgeleid, pas begin 1929 op alyah - bijna 7 jaar na het eerste begin van de orthodoxe hachsjarah. Zij had een certificaat gekregen via *Kiboets* *Aimelo* *Hchalots* in Duitsland. 49)

Op de A.V. van de Mizrachi ~~in~~ in oktober 1929 legde Sally de Beer zijn taak als chaloetscommissaris neer, en in zijn plaats werd Zii Dasberg gekozen. 50) In de loop van 1930 werden verschillende nieuwe chaloetsiem aangenomen, onder wie ook leden van de Nederlandse Mizrachistische jeugdbeweging. Zij kwamen allen rond Aimelo te werken, waar Avraham d'Ancona al twee jaar bij een boer werkte, en er werd besloten een 'kiboets' te stichten waar alle chaloetsiem

zouden kunnen eten. 51) Er werd eerst een woning gehuurd in de Tuinstraat, en vanaf juli 1931 huide de hachsjarah in de Prinsestraat in Almelo. De chaloetsiem bleven bij de boeren wonen, en aten daar 's ochtands en 's avonds brood, maar hun warme maaltijd aten ze in de kiboets, en op sabbat aten ze er alle maaltijden, en 'lernden' er ook. 52) De chaloetsioth kookten er en deden de huishouding, terwijl de rest van de dag zelf ook bij boerenwerkten. Chava Aptroot (nu Ratson-Ratzendorfer), die in 1931 naar het nieuwe centrum in de Prinsestraat kwam, vertelt, dat de boeren haar in het begin niet in dienst wilden nemen vanwege de uren die zij iedere dag in de kiboets bleef om de huishouding te doen, en pas toen zij door haar werk bij een niet erg geslaagde boer zag dat het haar ernst was met de landbouw, vond zij een geschiktere plaats om te werken. 53) Alle chaloetsiem leerden op de Rijkslandbouwwintercursussen, en sommigen ook op de Middelhare Landbouwschool in Hengelo - waarbij soms lessen in het Duits werden gegeven voor de chaloetsiem die (nog) geen Nederlands verstonden. 54) In oktober 1930 waren 6 chaloetsiam in Almelo: 5 jongens en een meisje. 55) In 1930 moest Eli Dasberg het chaloetsicommissariaat tijdelijk neerleggen, en Ruben Cohn, een duitse jood die tijdens de Eerste Wereldoorlog uit Antwerpen naar Rotterdam gekomen was, nam deze taak over. 56) Twee van zijn zoons waren op de hachsjarah van de Mizrachi, beiden in de buurt van Almelo. Hij begon meteen actief propaganda te voeren voor de kiboets in Almelo, en publiceerde onder andere verslagen over zijn bezoeken aan de kiboets, waar hij de chaloetsiem aan het werk zag bij de boeren en hun leefwijze deelde:

'Een licht gevoel van afgunst bekreep mij, toen ik zag, met wijk een vanselfsprekendheid en bovrediging zij al dit werk verrichtten, waarvan wij, Chaloetsiemensen, zoo volkomen vervreemd

zijn. 57)

Hij vond de dag, die hij in Almelo had doorgebracht 'onvergetelijk', en enkele maanden later, in juni 1931, bezocht hij hen weer, en deed ook hierover verslag in 'Nisrachie': hij zag, hoe veelsijdig hun werk was, hoe vroeg ze 's ochtends opstonden om de stal te verzorgen, de koeien te melken en het vee te voeren, terwijl anderen naar de velden gingen om te pleogen en te oogten. 58) Avraham d'Ancona bijvoorbeeld werkte in een gemengd bedrijf met 15 koeien en veel varkens. 's Avonds ging hij naar de landbouwcursussen onder auspiciën van de 'Deventer Vereeniging', en later overdag naar de Middelbare Landbouwschool in Hengelo. Hij bleef wonen bij de boeren 's ochtends en 's avonds melk hij de koeien. Ook volgde hij een melkcursus in Almelo. 59) Moshe (Mob) Cohn, de zoon van de ohaloets-commissaris Ruben Cohn, leerde ook op de Middelbare Landbouwschool in Hengelo naast zijn werk bij de boer. 60) Mali van Thijn (nu Sela) kwam, toen zij haar hachsjarah begon, direct in het seizoen van de aardappelrooi terecht - en daarnaast moest zij voor de huishouding in de kibets zorgen; naar haar zeggen bereidden de ohaloetsoth de warme maaltijden toe 'met heel weinig geld en nog minder ervaring'. 61)

Volgens Chanoch Einhorn (nu Arnon) waren de boeren tevreden met de ohaloetsim om verschillende redenen: ten eerste was het peil van deze 'joodse boerenknechten' veel hoger dan dat van de gemiddelde boerenknecht, en de boeren hadden het gevoel dat zij hun dochters met de ohaloetsim konden vertrouwen, in tegenstelling tot de 'gewone' knechten, bovendien werkten de ohaloetsim erg hard, en ze deden ook vaak de correspondentie van de boeren bij wie ze werkten. De ohaloetsim kregen de week van Chai Hamo'ed Pesach en Soekkoth

vrij, dan gingen ze naar huis, of, in het geval van de buitenlandse chaloetsiem, naar Amsterdam, waar ze onderdak vonden bij leden van Zichron Ja'akov, de Mizrachistische jeugdbeweging. 62)

In 1932 kwamen meer plaatsen vrij voor chaloetsiem in Almelo, doordat twee chaloetsiem op alyah gingen (onder andere Avraham d'Ancona die een certificaat had gekregen via Brith Chalotsiem Dati'im in Duitsland 63) en er waren nieuwe werkplaatsen gevonden. Er was nu plaats voor 9 chaloetsiem in de kibboets, en daarom werd een groter huis gehuurd aan de Prinsestraat. In augustus 1931 waren 5 jongens en 2 meisjes op hachejarah in Almelo - onder hen waren weinig Hollanders. 64) De kibboets vroeg steun van de Mizrachisten - niet alleen financieel, maar ook in concrete giften: ze werd gevraagd om dekens 65), en een Tenach en Sjoelchan Arcech. 66)

Data waänts.

In februari 1932 werd opnieuw contact opgenomen met de 'Deventer Vereeniging' over een eventuele overeenkomst met hen - de onderhandelingen hierover zouden duren tot eind 1933. Een van de dringendste problemen was het verkrijgen van certificaten voor de chaloetsiem, aangezien het aantal certificaten dat Nederland toebedeeld kreeg, heel klein was. 67) Ook de financiën bleven een probleem, en het Hoofdbestuur van Mizrachi eiste een reorganisatie van de chaloetsioopleiding, en propaganda voor de kibboets in Almelo om meer financiële steun te krijgen. 68) Deze propaganda kon echter vrijwel alleen in het eigen maandblad gevoerd worden, hoewel besloten werd ook een speciale brochure uit te geven.

In december 1932 legde Saban Cohn zijn taak als chaloetsicommissaris neer, en Eli Daenberg werd opnieuw aangewezen als chaloetsicommissaris van de Mizrachistische chaloetsioopleiding. 69) Er werd een commissie gevormd die drie taken kreeg:

- het voorbereiden van een verenigingsvorm, aangezien de hachsjarah nog steeds onder het Hoofdbestuur van Mizrahi viel;
- het voortzetten van de leiding van de financiële propaganda voor kibboets Alnelo;
- het uitwerken van richtlijnen voor de toekomst.

De leden van deze commissie waren : Dr. I. Spangenthal (Shatal), Sal Aptroot (Sfrati), Eli Dasberg, Hans Leuvenberg namens Zichron Ja'akow en een afgevaardigde van de Mizrachistische vrouwenvereniging, Kolénoe. ⁷⁰) In mei 1933 kon Eli Dasberg al melden dat een verenigingsvorm was gevonden. Dit was het gevolg van de splitsing van de Mizrachá in Nederland die op zichzelf niets met de chaloets-opleiding te maken had, maar waardoor de opleiding niet meer onder het Hoofdbestuur van de Mizrahi kon vallen. Na de splitsing van de Mizrahi in 'Mizrahi' en 'Torah WeTsion' was een commissie van contribuanten aan de hachsjarah gevormd, die een vereniging had gesticht met de naam : Dath wa'rets. Het doel van de vereniging was : het behartigen van de belangen van de Mizrachistische chaloetsim in Nederland. Deze vereniging was niet gebonden aan een politieke organisatie - maar wel werd contact gezocht met de 'Deventer Vereniging' over een vorm van samenwerking. ⁷¹)

kibboets Ommeu

Intussen waren door Eli Dasberg en Sally Keizer onderhandelingen gevoerd met Baron van Palland te Berde om in Ommeu op zijn landgoed een tweede hachsjarahcentrum te openen, waar ongeveer 15 chaloetsim hun opleiding zouden kunnen krijgen. Dath wa'rets kon een koetshuis huren dat bij het kasteel van Baron van Palland hoorde, en daar een kibboets stichten. ⁷²) Er was een eigen minjan, want er werden meteen 12 jongens en drie meisjes in opleiding geplaatst, en er werden ook meezozoth aan het voormalige koetshuis

aangeslagen. De chaloetsiem leerden er jodendom en Ivrieth, net als in Almelo, en verkten op het landgoed. 73) Er werd om geld verzocht, want de leiding van Dath Waërets wilde zoveel mogelijk duitse vluchtelingen opvangen in de hachsjarah. 74)

In het jaarverslag over 1932/1933 werd rapport uitgebracht over de stichting ~~van~~ Dath Waërets na de splitsing in de Mizrachi, met als bestuur : Eli Dasberg, Voorzitter, met als leden Dr. I. Spangenthal (Shatal), Sal Aptroot (Efrati), Hans Leuvenberg, en als afgevaardigde van Kolénoe Mevr. A. Frensela-De Jong. Er waren ten tijde van het verslag 30 chaloetsiem in opleiding in de twee kibboetsiem in Almelo en Ommen. 75)

Op de Algemene Vergadering van de Mizrachi klaagde Sally Keizer dat er niet voldoende nadruk werd gelegd op de religie in de hachsjarah ter varen, naar zijn zeggen, geen pogingen gedaan om niet-vrome chaloetsiem af te houden van een vergadering op Rosj Haajana. 76) Deze 'twist' tussen de vrome en niet-vrome chaloetsiem keerde diverse malen weer, omdat de niet-vrome chaloetsiem niet altijd bereid waren rekening te houden met de joodse feestdagen en de sjabbat.

De samenwerking tussen Dath Waërets en de 'Deventer Vereeniging' werd ook geregeld na 'langdurige onderhandelingen' tussen Eli Dasberg en Ru Cohen : de vakopleiding werd georganiseerd in overleg met de 'Deventer Vereeniging', die dit ook financierde, en ook werd samengewerkt met betrekking tot de meijashachjjarah en de ambachtsopleiding. 77) Eli Dasberg werd lid van het bestuur van de 'Deventer Vereeniging' als afgevaardigde van Dath Waërets, en hij werd ook de contactman tussen 'Deventer' en Dath Waërets. 78) Hiermee was de uiteindelijke samenwerking tussen de twee hachsjarah definitief geregeld, na enkele jaren van onderhandelingen en voor-

lopige' samenwerking, die begonnen was onder Sally de Beer. De twee chaloetsopleidingen hadden ieder een eigen karakter : de 'Deventer Vereniging' was een Binzelhachsjarah met voornamelijk leden van 'Mechaloets', terwijl Dath Waärets een kibootahachsjarah was met een enkele chaloets op Binzelhachsjarah, en veel Nederlandse chaloetsiem.

Na het aarzelende begin als chaloetsopleiding van de Mizrachi, de Vergadering der Opperrabbijnen en de Agodath Jisraeel was de orthodoxe hachsjarah uitgegroeid tot een onafhankelijke opleiding met twee centra waar tezamen 30 chaloetsiem werden opgeleid, en die zich richtte op de toekomst : haar nieuwe taak was de opvang en opleiding van chaloetsiem uit Duitsland die vluchtten voor het

Hitlerregime.

מרים 03 ב"ב

1. מרים

1/ Miriam

2. תמונות רובוט - מרים

2/ Pictures of Robert - Miriam

3. הזמנה לטקס נטיעות ביד ושם

3/ The invitation for the planting ceremony at Yad Vashem

4. מכתב המוזיאון הלאומי באמסטרדם למר קורפרשווק

4/ Letter of the National Museum in Amsterdam to Mr. Korpershoek

5. מכתב מר קורפרשווק לקונסול הישראלי בברזיל

5/ Letter from Mr. Korpershoek to the Israeli consulate in Brazil

6. מכתב מר זטברג למר קורפרשווק

6/ Letter from Mr. Dasberg to Mr. Korpershoek

7. מכתב מר קורפרשווק למר זטברג

7/ Letter Mr. Korpershoek to Mr. Dasberg

8. בקשת מר זטברג ליד ושם

8/ Letter of request from Mr. Dasberg to Yad Vashem

9. תשובת יד ושם

9/ The answer of Yad Vashem

10. כתבה מעיתון מקומי בהולנד

10/- Report of a Dutch local newspaper

40/25/01

Eli Dasberg

Letters from friends to Eli
Dasberg 11.12.1975 - 26.12.1982

(original photocopies.)

mevrouw Pauline,

1 Mei

Heerly liefje mijn kale
 manuscript met het motto "het is
 ik en jou" en Bouda's liefjes
 mijn geluk in deze ontelbare schouwspel, met
 de beste wens en alle ijver om de
 karakteristiek van een degene die ze ontspan
 en te passen / met hun / wist / en de
 loop om mijn, "kennende" geheel het meest
 plezante, de laatste, het geven

Waarom wil ik in het begin of I pag
 5-6 met een stuk uitkomen te het eerst
 de bijkomst van het verlaten van de
 de tijd die in de tijd, en ontzorg - want
 ten tijde van de jaren van de vroege
 de project, de tijd die de tijd van
 te worden, en de tijd, van de
 van "Pleasant" te geven

Waarom wil ik op 10.12.17, de
 13.12.17 verlaten in de tijd, en
 de vroege jaren van de tijd die
 met de tijd, en de tijd, met mijn
 het geluk, en de tijd, de tijd

De, alle en moten wil je van
 Bethel. Je moet, mogelijk
 de je de ontvond op de volgende
 Mege.

1. Als het wat steunpunt is en met
 het terugkomst programma en
 de. ten is gem. alle. Laat het de
 - a. je en het te publiek en het
 militaire.
 - b. je wat is of iemand of de eenente
 den belangrijk van het.
 - c. of je het het man rechte, en
 het aushof van de het bet. Brate.
 en misschien in het veld land
 gete.

Je hebt 2 weken!

kom de je bu man. Herstein.

Profiteer, de. Ege. Je je je je je je
 Aviate. Kruken. Meen en de. bu en.

de bu. de. bu en. (voor mijn rekening)

en als we die day bepaald hebben kunnen
 we er en. hoe moeg. of we anders
 een prate.

De hoop dat je mijn de. al. tene. de. co. op. de. veld

vee i je veld. E.H.
 de. veld in. de. veld. de. veld!

dit zijn afscheffingen van
de studie die door
Dionisius V. L. ...
in ...

voor de studie die ...
door ...
uitgewerkt over de
Lechogon en ...

dit is uitgegott ...
van de ...

Maat was uitgedrukt ...
in mijn ...
bladen al klaar was.

ה"ו

יְהוָה יִבְרַךְ אֶת כָּל הַיּוֹם

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

בְּיָמֵינוּ וּבְיָמֵי אֲבוֹתֵינוּ

בְּיָמֵינוּ וּבְיָמֵי אֲבוֹתֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

אֵלֵינוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

2
Wola Trzemeszowa wa. by one

west side, west.

Wood - Krzyżak Kraków

172 1/2 km. west of Kraków

no. 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000

including a visit to Przewodów

Jehoshua Zeichner
Hani Brandwein
Moshe Schwiter
Esther Blok
Lewi Duizend
Benie Reiman
Channah de Looze
Leosje Diakker
Moshe Zeller
Channah Zeller
Baruch Hammelburg
Rab. Hammelburg
Esther Wechsler
Jeh. Chok Ghelesnicky
(Hors)
Jehoshuah (Kaw)
Braun Channah?
Hans Shlomo Cohen
adres. Remi Sa. Remel Ols.
Meylan 24.

II

- Zoals ik niet met de vertalingen op pag. 6 heb ik al uw belangrijke opmerking over 1911, 1912 in de tekst verwerkt.

- De tekst van uw artikel heb ik ^{ook} veel gebruikt gemaakt van het geslacht van Mrs. Paulina Feigblatt - Polak (zie ook 1911) ook zeg meek die ik zelf interviewde (zie ook) versloopte mij veel materiaal (inleiding medegedrukt) gijzelf.

Uw belangrijke opmerkingen betreffende de tekst verbleef ik 1911, 1912, 1913, 1914, 1915

o.b. w.p.

1911
 1912
 1913
 1914
 1915
 1916
 1917
 1918
 1919
 1920
 1921
 1922
 1923
 1924
 1925
 1926
 1927
 1928
 1929
 1930
 1931
 1932
 1933
 1934
 1935
 1936
 1937
 1938
 1939
 1940
 1941
 1942
 1943
 1944
 1945
 1946
 1947
 1948
 1949
 1950
 1951
 1952
 1953
 1954
 1955
 1956
 1957
 1958
 1959
 1960
 1961
 1962
 1963
 1964
 1965
 1966
 1967
 1968
 1969
 1970
 1971
 1972
 1973
 1974
 1975
 1976
 1977
 1978
 1979
 1980
 1981
 1982
 1983
 1984
 1985
 1986
 1987
 1988
 1989
 1990
 1991
 1992
 1993
 1994
 1995
 1996
 1997
 1998
 1999
 2000
 2001
 2002
 2003
 2004
 2005
 2006
 2007
 2008
 2009
 2010
 2011
 2012
 2013
 2014
 2015
 2016
 2017
 2018
 2019
 2020
 2021
 2022
 2023
 2024
 2025

Jeruzalem, 20.4.1980

Sjalom Eli,

Na een hele lange tijd laat ik iets horen - ik ben überhaupt een slechte correspondent, zoals u weet, maar deze winter heeft me ook erg parten gespeeld. Geleer virus dat rondvloog, vond mij het ideale doel. Intussen heeft Bracha mij laten weten, dat zij u de Microchi-interviews heeft opgestuurd. Voor alle zekerheid stuur ik een lijst met alle Microchi-interviews, zodat u kunt vergelijken, of u ze allemaal gekregen heeft.

Bovendien stuur ik de foto-kopteën van 2 brieven van Sally de Beer, en van een brief van Meir Michaëls aan Sally de Beer.

Ik hoop, dat uw gezondheid goed is - ik zou graag eens een dag naar Herzlia komen, maar ik zie er nu geen kans toe.

Wat betreft mijn familie: Amir is jehilichig over alle waerlijkheden heen, weliswaar is hij nog nager, maar

hij is wel gezond, en hij is deze winter hoest
niet ziek geweest. Daeris toestand is
niet erg goed, maar we hopen nog altijd,
dat er een verbetering in zal komen.
Bent u telefonisch bereikbaar? Zo of en
toe heb ik vragen, die ik sloorjaans te
Gemaal vind, om er een uitgebreide cor-
respondentie over te voeren, waar in
die gevallen zou een telefoontje wel
op zijn plaats zijn. Mocht u intussen
telefoon hebben, wilt u het me dan
laten weten?

Met de beste wensen voor een
goede gezondheid,
Pauline Faigenblat.

Jerusalem 5-7-80

Dag Eli,

Hier zijn 30 interviewers,
die ik vandaag vernichtte. Het spijt me
de telefontek. Ik ben heel blij geen ervaren
ijpster. Je hoop dat je er wat aan doet,
leiden en ook ze t.g.t. terug te krijgen.

Ik heb de verhalen nu net op en zij
hebben je de interviews te sturen. Hier
zij deed, binnen een week. Je weet
het te weten, zeik, teken met hun opleiding,
dear me.

Ik hoorde van Billy, dat jullie
Pocum find zijn verlaagd was. Wij twee
personen op het terrein, wederzijds
ing had dit waken en was er elektrici-
teit, zodat ik je twee waken op de T.V.
kon benutten bij t. Mijlla en en in
K/ae halve.

Dag Eli, Tallo, beste

je Make

E. Reens
Rfor Pines
20797

20797

1/8

19. 9. 79
C/S 1.18.53

Bermit
moet nog
verwilt worden

Reale Elie V. 15

Die studejengen, zeffe een antwoord
bruy je mit. Laat ik dus je mijn verantwoordel
combinaten. En eerlyt gezegt ik wyl met hie
sede maken ik me voornem als ik in Tel Aviv
op hieft alleen zee zje ik op de terugweg naar
Givatrain zee gaan. Hoe eenje hieft helle ik
eenje eorwen je minner, hieft natuurllyt zee
antwoord en het saavallyt horden ik van de familie
te voo in 1955 dat je in hieft Jabana hieft
komt de oek hieft sechelen zee het.

En een contrast. Overcraft. Als
ik me goed herinner bynnen se daar jaart
om de 1955 van het jaar 1955 (1954) Dey
Dor had behalen het saal om de 1955 in
het gemengte hieft. Het horden saal de jorden de
Gement in Dordlyt de sechelen. Het contel
1955 was hien in hieftlyt omlet de bedrygen
in hieft omgiong in het algemen op een grot saal
H. de god. Dordlyt de "fokroon" om de 1955 de
hien de hieft was behalich en grot alleen behalich
hien die mit alllyt hien zeeen jorden jengens de
semen. En zeeen om 1955 onder de hieftgen was
nog grotter en als ik me goed herinner zeeen de
haden giong om leten de 1955 alleen de hien
horden. Hien andere manlyfheid zeeen dat se zeeen
hien jengens. Dordlyt horden een horden horden. D. e. g.
1955 de mit Dordlytland horden. Door sechelen
van de hieft met de hieftlyt polide groten zeeen
in een oek hieftlyt en gong het omgiong.

Trouwelijkheid op deze tijden, kan ik betwijfelen
 dat 1811-23 in Noordwijk een goede naam heb
 De Vlaanderen kenden geen 1811-23, zij kenden ingetogen
 Oorlog en dat was genoech. De 2700 die zij
 daarheen gaf ons - in ieder geval mij - heb oec
 Oec al was het niet aangenaem in de Wintermaand
 mee. Alleenacht te futenen en op de handboeken school
 te leren, alles samen heeft mij veel gekost en
 al neem een dat ook andere die in Noordwijk een
 lid kunnen keuzigen. Dat er geen vertiefden waren
 heeft er die geleerd dat in 1758 de eerste 2700
 gelaten werd.

Het neem een dat deze ontbolg
 je van dienst kunnen zijn. De naam van de 1700
 en 17700 zijn je waarvanzij licht bekend, door als gelaten
 schrijf ik te nog een. Alre van Tijn, Van der Loo, van Huis
 in 1700 en zijn Hans, Arent, Nauffe, Jansen, Gertus
 Woudmuller, Gede, Van der, Stoffelen, Doraduck, J. J. Loken
 Deze namen kunnen ik mij te van deze tijd er een
 niet meer te kien. De oorkonden met de jaer
 gemeente die niet al te goed was en niet te veel helpe
 is een trachtende herinnering van gele met de oorkonden
 en meer als 16 jaar.

In het 18de De gemeenten over de
 deel om teken dat het een goed jaar gel worden
 En als ik goed schrijf, dan hoort dat het of anders
 geleerd en over allen kende in

1711 1721 1731 1741 1751 1761 1771
 1781 1791 1801 1811 1821 1831 1841

Ed.

1700 1710 1720 1730 1740 1750
 1760 1770 1780 1790 1800 1810 1820

De naam van de 1700 en 17700

A. Katusel Ufar Pines

Minnecay

Feb 1937 -

Dec 1935 -

Omman Pelt Apal

Finnish

April 1941

and Kasilu

135

Land today

Open today

Ali Pien

5 full day

toppanty

Edman Wabi Munnishay

Ephelal Uwin Turek Tenni

Omme

Uus by de Baron

מכון לחקר יהדות הולנד

מכון למדעי היהדות. האוניברסיטה העברית

Institute for Research on Dutch Jewry / Instituut voor de Geschiedenis der Nederlandse Joden
INSTITUTE OF JEWISH STUDIES, HEBREW UNIVERSITY

JERUSALEM, 12-1-1960 ירושלים

Boete Sluis,

Best

He hoorde dat men bezig is een publicatie
van te maken over Shanzai, en zoekt
naar materiaal. De redacteur is Dr. Rijkman.
Waarheen is je verhuisd? Het is niet
te denken dat het heel is als je nog bezig is
aan een als kunstenaar wil optreden.
He wil het ook weten, maar een beetje
lijkt mij meer kans te hebben.

Redactie heeft voor - he heeft allemaal 1 & 2
die naar opbouwen en herovername, het is de
niet eens meer, wat de een heeft ingeleverd.
He he. of moet naar nog 2000 leeren en af de
me dat de volgende week naar er al een
kannt te krijgen. En is dus nog geen resultaat,
hij is nog bezig met het om i. ongeveer 100 de
omvorming te geven te worden.

12-1-60
Rijkman

De laatste avond van de nacht van de 21/

De eerste avond, die overleefde tegen elke samen-
 meting stonden de overlevenden van de "Sternen"
 (waaronder zo ook de karakteristieke "Sternen") was
 met succes. Het bleef bij de laatste nacht, en het
 is bekend, dat hij hun opvattingen niet deelde,
 het was niet eigenlijk barmhertigheid, dat
 C. de S. met direct afwijzen van de "Sternen"
 de sterrenkeel. Hij was en was nog diegenen aan
 de vrede met wie men "Sternen" kon. Later bij
 de vrede met de Duitsers, dat de totstandkoming
 van een samenwerking in de vrede
 (S. Stern) (in Fernport) met goedgekeurd
 die werden. In de vrede in de vrede der S.
 die de vrede met de Duitsers voor de vrede
 van de vrede in de vrede der S.
 die er geen schot in de vrede was. In de vrede
 van de vrede der S. die de vrede met de Duitsers
 die de vrede met de Duitsers. Later er nu bij ons kandidaten voor op-
 tuiting kwam, wilde ik dat bij de vrede
 name zees te vrede met de Duitsers met de vrede
 (de vrede te vrede met de Duitsers, en de vrede
 om met de vrede te vrede). De vrede
 de vrede der S. die de vrede met de Duitsers
 te vrede. Het bleek, dat C. de S. met de

meen met betrach was en zich waar ³

veinjuits en de wint oerwilde (ha wil hij
 meer het ene met het andere ~~vermen-
 selt~~ uitgesproken). Tot al is oerwilde
 o'instrekes 1986. De o'cculair huft nar
 uit Zitter van het d'w'nd is o'ebannen
 en er ook van claira o'orthreixen zijde
 o'ednara die k'wans, tot o'p'deure moer
 k'om't'borow, sieg een e'ic'as o'p'de'ling
 op te'ent schaal in d'w'nd o'p'de'ist.
 See au st'nd tegenover de me'el'and'as
 o'cculair en o'f'ore claira moer geld
 o'p'de'acht. w'et ik niet. Lok me'ien mit
 p'ro'op me'ener die v'g' o'w'as, dat zul
 n'je me'el'ist h'rinke d'w'nd (1935)
 (1935 was te'm'al k'om' in E'retz (v'm' 1937)
 d'w'nd van d'as o'cculairische e'ul'och'sen
 heb ik n'ur sieg, o'nt'neet. w'ijp me'nik moer
 van d'as was, nu t'om'ing, d'ij heb k'as
 zw'ie d'eter me'el'ist bij de d'ak d'g'edaten
 d'w'nd g'ed'et.

De d'w'nd me'ering k'om' de d'w'nd
 o'p'de'ing endie der d'w'nd' d'w'nd'ing, h'it.
 ik sieg tot st'nd o'p'de'acht, en ik h'ij d'w'nd' d'w'nd.
 w'ijp te'm'al mit d'w'nd' d'w'nd, d'w'nd' d'w'nd.

-hallaren, Tamara Sibile Kizer, die 4
 stief ook herinnert, die nu kwam ^{in 1930}
 der wiet bevrijdden het ik tegeestond,
 het lang daarna kwam mijn alyah
 af en het is ion de voortbrekking der
 zaak auzgelbragen. Er was nog geld in
 de kas, haemel herinner ik mi niet.

Het de Druentzer vereniging
 en de overrengekomst, dat de chloa-
 fien voortaan in ~~aan~~ ^{en} een
 fult plaatsen het middel, eten zand
 en en elkaar ontmoeten. Ik had gees-
 conidred, dat zij bij de leden der natij-
 geligen is de genrisite zenden eten
 als gasten ^{het} kinder vergoeding. De mit-
 korese chloetrim ook am werden han
 meultijden zelf. Voor mij was dit een grote
 koping en de kosten der opleiding. Ik
 vier hie dagen op mijn kankew de eerst
 des a venen'rij en was dan zenuw tot taal
 beest met het wru kamaat der luxrachter
 en met het schynen van a kikelen en
 tel maer uellad, en met vercederingen
 van het H. B. en kon mij onmogelijk nog
 met fuanente a kelic becaat. on 10 97

Ik heb mij de laatste jaren gewijd aan

mijn ambt als schrijver en liggen
en behield mijn medelevening aan het
vraagstuk en de chalectafleiding.

In de laatste jaren waren
tezamen tegen de regering van het osten
der rijk van chalectum. Een aantal
door de chalectum der vereniging ge-
deeld. Zij meenden dat een "Kontessen"
was niet bekend. Zij kenden het van de
leerlingen der wijk. Ook in Nederland
kende men het bij de leerlingen van het
conservatorium. Ook mij was het bekend
dat de Gemeenteraad van Amsterdam bekend. En
ik heb het. Echter was het goede. Het
teind anders dan de staat, dat was wa-
ren de goede gemeentelieden geïsoleerd
in de niet-joodse omgeving en was
de omgeving veel groter dan in de
stad. Het voorstel re bij de gemeen-
telieden te laten eten, kwam van handelen.
Ik was er van overtuigd, dat de Top
het probleem al beter kan functioneren.
Een overtuiging heeft iedereen, dat de
gemeentelieden en de gasten van

in de meermalen regeert. 6

is geen klachten over de regering
ontvangen (ik heb er wel meer geïn-
formeerde). De ~~regering~~ ~~regering~~ ~~regering~~ ~~regering~~
zijn hebben hier geen enkel tekort
aan schuldige geest, in ~~overzichten~~
vertoord. Als gezegd werd deze zige-
lene met de aandrachten, bij de Ec-
clesiastische vereniging, ongetrouw.

Tal zoudt de aandrachten op het
eeds met de aandrachten.

Als ik de aandrachten en de aandrachten
mede met geheel met de aandrachten
man heeft ik het gevecht.

Met hardtyle aandrachten ook aan
je zocht.

Onus

23.11.1943, 1943.11.1943
1943.11.1943

T 7

112215 120 0000 0000

Beste Ede, ik kreeg de 200 dagen ik brief en
 komen. die besluiten was een heel grondslag
 te denken over het waargesprek, te denken
 waren. Ik zal daarom hier op de inhoud
 inaan, maar zo ik er klaar niet al is bekend.

De mijn en functie in het 18. In de
 de gevraagd hoe het stand met de onder-
 na delingen met de 17. ex. schoolopleiding.
 Het antwoord, dat weinig resultaat was
 op positief resultaat was pessimistisch. Ik
 had een mening, dat een samenwerking
 met particulieren en derde. die enige mis-
 ijkheid was, waarbij een ondernemen. met
 worden, dat een mijnlijk ondernemer was,
 maar dat een samenwerking met open-
 kuis tot niets zou leiden, tenzij het ontwerp
 was de a. d. 7. bereid zou zijn. colliding te
 aen ~~tot de 17. 17. 17.~~ van leden of huidige
 van allen, tenzij er een landbouw-
 ondernemingen die de 17. en Eetn waren,
 die de kinderen opsmist. Ik ben daarom
 gerasen mijn gang gegaan.

De mijn en kinderen waren er nog
 een candidaten. Welke er nam ik ook?

De jongens waren alle bleek en zwart
 van bij hen tot kantel en hebblingleid.
 De ervaring heeft geleerd, dat het onder-
 doud op het land met erz jongens was
 kon.

Er waren in het begin nog geen aan-
 meldingen uit Nederland. Zij die er waren
 inwiel naar Palestina gingen rechtsgaan
 kontakten. Toen uit de o. v. de jongens
 kwamen de Marachien, dat na uit met me,
 dat de Marachien dit initiatief begon te.

Hijne een beming tot secretaris staat
 in het begin van de 1940's. De v.
 dien tijd dat in geest de jongens. In
 mege de v. de jongens staat op pag. v. h. de
 nummer van de v. de jongens, in de v. de jongens
 werd gemaakt van de v. de jongens. Dit
 is het eerste op de v. de jongens. In de v. de
 die in de v. de jongens (de v. de jongens
 van de v. de jongens). De v. de jongens
 niet. Dat is al de v. de jongens was aange-
 komen, omdat dit niet was, dat de v. de
 die op de v. de jongens was aange-

de senen nog een valdelegatie van slag en 1/2. Ook
 de A.V. werd later gheïden in de ar-
 -de nu ernstig om het hied, had ill
 al als een re. Hier. In het verslag der A.V.
 komt vooral melding gemaakt van een
 discussie en besluiten vergadering over
 in ontleend, 20 pag. 48 en 49 Nov.
 1928. Het verslag spreekt over een brief
 in het nummer 100, dus een het
 naar een chalcitrapleiding, die al aan
 de yengro, wordt niet vermeld. Het mag
 afkiden als een taris, had ik niet af een
 te opt als chalcitrapleiding, ook brief ik
 in de waker van het maandel. In deze
 versg. moet echter een discussie zijn geweest.
 omst op pag. 44 - onder. officieel staat
 een die deyle in de versg. van een opzigu-
 ring van het contact met de A.J.
 i. 2. chalcitrapleiding. Het is dus het
 contact A.J. en dit, afhankelijk van de
 in het nummer van Febr 1928 staat een
 tweedevakel, waarin geld gevraagd wordt
 voor de chalcitrapleiding. Het deen een de
 in de opt. track g. chalcitrapleiding deen een
 1000 - die mag de v. l. u. n. n. e. n. t. v. d. g. p. 2. d. 1.

6

In het Hoel nummer van 5600 staat een
verslag van my ontrent de dialectopleiding
(pag. 25).

Ik herinnerde mij niet, dat er nog zo veel
maknaal in de "Literaire Stond". Ik heb
dit eigenlyk gevoelig gevonden, daar ik dit jaar
certain, byzondere inbruitend oetkend, aan
speciale bekendmakingen, opmaakte, dat
jacobsonicinal had di overyektew.

Ik merk op, dat we eigenlyk "dijebrek"
niet verkeer gegaan ten ~~aan~~ met wakylen
dan tot jaf 5600. Het is mij menachlyk,
dat u de leere Sur rabin's worden
stapelken, haerel dexe udercard op de tyde
van jeur fantske als Chalcoets-coumembra-
ns.

• Haar opleiding van je omag ontrent
het werk van myn zuster Anna die Leer,
die ik mede, dat zij in 1925 ingrimygeat
zonder dialectopleiding (ij was oetke vanous
dat yn in fink) en tot haar kindlyken 1929, of 30
uere schullende betukkingen in jeur aenhuif
gemakt. Dy word in in 300 wate zeem zeen
in in dochter hupf mit teemmen (haer oemmen
Epstein)

למך ניכר היקר שלום רב

בהעברה שלפניך נתתי לך את הכרטיס המסומן.

1. Waldemar Lohman - נולד ב-1925 בעיר Waldemar-Lohman בפרוסיא המזרחית.
 נשוא לאשה אוקראינית ילידיה ק. Waldemar-Lohman היה חבר ב-Waldemar-Lohman ב-1948.
 נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948. נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948.
 נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948. נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948.

2. Waldemar Lohman - נולד ב-1925 בעיר Waldemar-Lohman בפרוסיא המזרחית.
 נשוא לאשה אוקראינית ילידיה ק. Waldemar-Lohman היה חבר ב-Waldemar-Lohman ב-1948.
 נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948. נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948.
 נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948. נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948.

3. Waldemar Lohman - נולד ב-1925 בעיר Waldemar-Lohman בפרוסיא המזרחית.
 נשוא לאשה אוקראינית ילידיה ק. Waldemar-Lohman היה חבר ב-Waldemar-Lohman ב-1948.
 נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948. נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948.
 נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948. נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948.

4. Waldemar Lohman - נולד ב-1925 בעיר Waldemar-Lohman בפרוסיא המזרחית.
 נשוא לאשה אוקראינית ילידיה ק. Waldemar-Lohman היה חבר ב-Waldemar-Lohman ב-1948.
 נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948. נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948.
 נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948. נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948.

5. Waldemar Lohman - נולד ב-1925 בעיר Waldemar-Lohman בפרוסיא המזרחית.
 נשוא לאשה אוקראינית ילידיה ק. Waldemar-Lohman היה חבר ב-Waldemar-Lohman ב-1948.
 נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948. נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948.
 נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948. נשוא לילדה Waldemar-Lohman ב-1948.

אני מקווה שאתה שומע משהו טוב גם אנחנו אהיה הנל דבר.
 ראו תעודת לילד (מחנך) שגם היא צריכה גם ילדים.
 ראו תעודת לילד (מחנך) שגם היא צריכה גם ילדים.
 ראו תעודת לילד (מחנך) שגם היא צריכה גם ילדים.
 ראו תעודת לילד (מחנך) שגם היא צריכה גם ילדים.
 ראו תעודת לילד (מחנך) שגם היא צריכה גם ילדים.

בזיכרון

מאיר מיכאליץ

יפגש ויפיקו

1
 120 1214

Beste Eli

Alleen met van korte brieven. Het
 was je er aan hebt gevonden, mijn het
 manuscript te laten lezen, van je
 overtuigingen van me 1933 in DASH
 Waswell

De heb het helemaal doorgenomen
 en heb er veel interesse aan en
 in gevonden. Maar wat moet ik
 je zeggen dat ik er misschien
 nog niet heb gevonden. Later
 aan het kon ik te zien op 1933 met
 aandacht. Een kennis van kennis ik
 me had gezegd. De datum van de
 overval was 1 November 1941, en met
 September was de schied (H) en er
 was een zelfde overval bij te weten
 geweest. Misschien kunnen we er
 samen nog eens over praten.

DISCOUNT BANK DIRECT PAZ

Eli, il vol je rassure moi tout le monde
20. Etant en Danemark la semaine.

Il vol je me contente de moi -
je vous dit tout ce que j'ai fait de bien
semaine.

Il me dit aussi que les gens
killed son de guerre après moi hier
killed en fait kille les gens avec
ou sans raison. C'est indigne de.

Et, hélas, tout je jette, ce que
killed par les gens.

Vous savez, tout aller bien
ensemble. Mais, vous, je vous
jein sud

2 221 216

St. Paul
P.O. Box 1309
Jamaica - 91018

70-2

DISCOUNT BANK BANK OF AMERICA

N.B. We know one of the
samples and in a general
"orator" and profecti. Des
Rovet as the name in the
stand.

At